

SZABÓ TIBOR

Olasz nemzeti identitás és politikai kultúra

Az európai országok politikai rendszere, a benne működő pártok és politikusaik kultúrája, stílusa egymástól igen eltérő jellemvonásokat mutat. Ezeknek az eltéréseknek az oka rendkívül sokféle lehet, kezdve a társadalmi, morális és kulturális hagyományoktól egészen a történelmi tradíciókig és az egyre jelentősebb befolyásra szert tevő nemzetközi tényezőkig.

Az egyik, sok vonatkozásban enigmatikus politikai viselkedési módot, politikai kultúrát éppen Itáliában figyelhetjük meg. Mint az európai (és részben a világ) politikai életének egyik jelentős tényezője, sok fejtörést okoz a szakértők, az elemzők számára is. Különösen annak kimutatása lenne fontos, hogy vajon a politikai megnyilvánulások mögött milyen mozgatórugók rejtőznek. Meggyőződésünk, hogy egy adott társadalom sokrétű mélyrétegeinek (az úgynevezett „rejtett társadalomnak”) bemutatása és elemzése lényegesen érthetőbbé teszi a politikai aktorok cselekedeteinek jobb megértését és hatékonyabb magyarázatát.¹ Különösen fontos ez egy olyan ország esetében, mint Itália, amely történelmi tradícióját, kultúráját tekintve egészen sajátos helyet foglal el Európában.

Ha igazán és elméleti mélységgel szeretnénk megérteni az olasz politizálást, a benne működő elveket és gyakorlatot, akkor elemzésünket *Ernesto Galli della Loggia* értelmezése alapján az olasz identitás tisztázásával kell kezdenünk.² Az olasz identitás kérdése pedig szorosan összekapcsolódik azokkal az ontológiai feltételekkel, amelyek nagymértékben befolyásolják az olaszok (a politikusok és a hétköznapi emberek) politikai megnyilvánulásait: gondolkodásmódját és cselekvését is.

AZ OLASZ IDENTITÁS GYÖKEREI ÉS SAJÁTOSÁGAI

Az olasz identitás, az „olaszság” olyan általános jellemvonása Itália lakosságának, amely a rendkívüli sokféleség ellenére, amely minden téren megfigyelhető a félszigeten, összeköti az ott élőket. Ezt az identitást pedig azok a tényezők határozzák meg, amelyek földrajzi, történelmi, kulturális, sőt még antropológiai téren is mint ontológiai determináció működik Itáliában.

Itália geopolitikai helyzete

Az olasz félsziget Európa egyik centrális helyén, az Alpoktól a Földközi-tengerbe nyúlóan helyezkedik el. Ez olyan *tranzitpozíció*, amely Itália sajátos történelmi dinamizmusát, kultúráját és civilizációját tömörítő és sűrítő jellegét is magyarázza. Már földrajzi helyzete mutatja azt a *rendkívüli sokféleséget*, amely minden téren jellemzi. A kontinentális típusú nagy alföldi síkságtól (pianura padana) a tipikusan mediterrán jellegű narancs-, citrom-, olíva- és szőlőültetvényeken és elő-alpoki tavakon át egészen az Appenninek magas hegygerincéig szinte minden megtalálható itt. Az olasz táj *morfológiai sokféleségén* túl az éghajlati sokféleség az itáliai emberektől nagyfokú *adaptivitást*, alkalmazkodó képességet követelt meg, ami az életformák és a mentalitások különbözőségét hozta magával. Itália egyik legfontosabb geopolitikai jellegzetessége Észak és Dél elkülönülése (Mezzogiorno), sok vonatkozásban ellentéte is, bizonyos mértékig ezzel hozható összefüggésbe.

Földrajzi fekvése Itáliát a legkülönbözőbb féle kulturális és politikai behatásokra predesztinálta. Az itáliai félsziget déli területein (például Ischia szigetén) már az i. e. VIII. században görög városalapítók telepedtek meg, majd a Magna Graecia létrejötte után egyre többen érkeztek Lazio és Toscana partjaira. Az itt élő etruszk népet és városállamait (a „Dodecapolist”) is jelentősen befolyásolták az ion telepesek. Itt, Itália középső részén hozták létre a görög–tirrén kultúrát, amely szinte teljes egészében ion befolyás alatt állt. Az „Itália” nevet is a görögök adták a félszigetnek az után az „itáliai” népcsoport után, amelyet a mai Calabria területén találtak. A szicíliai görög települések (Siracusa, Taormina, Agrigento stb.) pedig mind a mai napig őrzik a görög hódítás civilizátorikus nyomait.³

Mivel a félsziget tengelye kissé keletre húz, ezért a görög invázió inkább a keleti és déli területeket érintette, a rómaiak pedig a Tirrén-tenger felé eső részt érezhették igazán magukénak. A félszigetet az Appenninek hegygerince választotta két részre (ahogyan Dante írta: „Bel paese che Appenin parte”). Ez magyarázza, hogy sokáig igen gyér volt a közlekedés nyugatról keletre és viszont. Genova például közelebb állt a franciákhoz,

mint mondjuk Velencéhez, Ancona jobb kapcsolatokat ápolt a dalmátokkal és az Égei-tenger lakosaival, mint Nápollyal. A tirrén és az adriai tengerpart az Appenninek miatt szinte teljesen elvált egymástól, és ennek következtében alakult ki Itália mediterrán jellegének gondolata. A két tengerpart (összesen mintegy nyolcezer kilométer!) sajátos identitást alakított ki magának, mégis közös bennük mediterrán jellegük. Genova, Pisa az egyik oldalon, Velence a másikon Észak–Dél irányban őrizte befolyását gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt; de geopolitikai helyzete miatt maga sohasem volt kitéve teljes egészében szinte ugyanazon hódítónak. A Római Birodalom bukása után északon a barbár törzsek (longobárdok, frankok) nyomultak előre, míg délen Bizánc hatása volt erős, majd pedig az arab és a normann. Később is, ha északon osztrák vagy francia befolyás érvényesült, délen más, például spanyol uralom alakulhatott ki. Olaszország így kezdett két (esetleg több) részre tagolódni, a legkülönbözőbb civilizációk vetették meg rajta lábukat, amelyek mind hegemonikus törekvéseket tápláltak.

Ez a sokféle történelmi, geográfiai és kulturális hagyomány erőteljesen befolyásolta az olasz identitást. Kialakult az olaszokban egy nagyfokú *alkalmazkodó képesség*, a legkülönbözőbb kifejezési és gondolkodási módok befogadásának képessége, a rugalmasság, a szinkretizmusra való hajlam, szellemi mobilitás, a hajlam arra, hogy a készen találtat egy újabbal cseréljék fel.

A sokféleség ellenére néhány jelentős összetartó tényező is jelen volt Itália történelmében. Az egyik ilyen, Ernesto Galli della Loggia szerint, paradox módon az olasz *szegénység* volt. Ennek alapja egyrészt a fontos nyersanyagok, másrészt a mezőgazdaság éghajlati létfeltételének szűkösége (a kevés alföldi terület, a sok lápos, mocsaras rész) volt. Itália területének kétharmadát fedik művelhetetlen hegyes, erdős területek. A déli, forró éghajlat pedig szintén nem kedvez a földművelésnek, ott, ahol ma is rendszeresen vízkorlátozás van érvényben a lakosság számára. Így az olasz Délt sújtja legjobban a szegénység. Ebben a helyzetben az olasz identitás másik sajátossága, a „boldogulni, ahogy lehet” alakult ki, hiszen mindenki csak a saját erejére és képzeletére hagyatkozhat, ha meg akar élni. Ez az olasz „furfangosság” és a felsőbb osztályokban a „machiavellizmus” kialakulásának a magyarázata. Nem véletlen, hogy Itália védőszentje, patrónusa éppen Szent Ferenc, a „poverello”, a szegények gyámolítója. Az olasz szegénység baloldali értelmezői Itáliát „proletár nemzetnek” tartják és erre való hivatkozással folytatják politikai aktivitásukat.

A másik ilyen összetartó erő Itália természeti és kulturális *szépsége*. Minden utazó (például Goethe) el volt ragadtatva azoktól a tájélményektől, amelyek egy-egy tartományban érték a Tirrén-tenger szigeteitől vulkánjai csodáig, vagy egy-egy kis-

városban, San Gimignano-ban, Gubbióban lepték meg ernyőfenyőivel, harangtornyaival, kupolaival, szűk utcácskáival, középkori hangulatukkal. „Művelt táj” benyomását kelti Itália a benne található ókori romok, műemlékek sokaságával, amelyek a ma élő olaszok identitásának is fontos elemei.⁴

Történeti és vallási tradíció

Az antik mediterrán–európai civilizáció egyik legfontosabb epicentruma éppen Itália. Mint a Római Birodalom örököse, egyaránt jelentős szerepet játszott mind Európa mai képeinek kialakításában, mind pedig a kereszténység meggyökereztetésében. A római civilizáció és a keresztény vallás egymásra épülésével Itália tizenöt évszázad óta kiemelkedő szerepet alakított ki magának Európa (és részben a világ) történetében.

Az olasz történelem és identitás területén számos jelentős következménnyel járt a római és keresztény tradíció meggyökerezése és elterjesztése. Az egyik ilyen legfontosabb következmény a *hatalom és a kultúra* történelmi összefonódása. Kialakult a művelt rétegek központi szerepe mind a „humanista” világi szerepében, mind a klerikusok vallási szerepében. A modern olasz értelmiség pedig abban a specifikus misszióban tette le a lábát, hogy Itáliát a múlthoz méltó „nagyváros” kell tenni. Talán az olasz egység létrehozását (1861) is ez a törekvés motiválta. A római kulturális örökség sugallja ugyanis azt a gondolatot, hogy a félsziget egy állam is egyben. Az idős Plinius szerint Itália „una cunctarum gentium patria”, azaz „minden népek egyetlen hazája”.

Ezt támasztja alá, hogy még Augustus korában osztották fel és nevezték el a félsziget tizenegy régióját (Latium, Campania, Apulia, Calabria, Salentini et Hirpini, Lucania et Bruttii, Sabini et Samnium, Picenum, Umbria, Etruria, Aemilia, Liguria, Venetia et Histria, Gallia Transpadana). A római korban jött létre a város (Urbe, azaz Róma) és az egyes municipiák közötti adminisztratív kapcsolat, számos jogi önrendelkezési formával. Ekkor alakult ki az az urbánus policentrizmus, amely sok elemében ma is jellemző Itáliára. Az *urbánus Itália* képe már Traianus idejétől kezdve megjelenik a pénzérméken; a „száz város országa” Itália, amelyet az I. századtól meginduló jelentős urbanizáció fokozottan jellemez. Igen kifejező, hogy a ma is létező mintegy nyolcezer településből 713 már a rómaiak előtt is létezett, a rómaiak pedig 1971 településsel gazdagították mindezt. Ezeknek a településeknek a struktúrája ma is őrzi ezt a történelmi tradíciót és olyan *kontinuitást* jelent, amelyet az olaszok ma is sajátjuknak éreznek.⁵ Nemcsak a települések, városok tükrözik vissza a rómaiak elképzeléseit és hatalmát, hanem az erdők, mezők és különféle tájegységek is, amelyek fel-

osztása szintén ekkor történt meg. Ernesto Galli della Loggia szerint a „római örökség meghatározónak tűnik az olasz identitás tekintetében”. Ezt mutatja az olaszok nyelvhasználata is, akik a XVIII. századig használták a latin nyelvet az adminisztrációban, a jog területén és a felsőoktatásban (különösen a jogi oktatásban, körülbelül 1100 óta, a bolognai egyetemen).

A római hagyomány mellett a kereszténység volt az, amely talán még erőteljesebben nyomta rá a bélyegét az olasz jellemre. Hosszú évszázadokon át a keresztényi hit számított az „olaszság” igazi egysége formáló erejének, az „igazi olasz” jelenségnek. Jelen volt és van Itáliában a többi vallás (zsidó, kisebb mértékben a protestáns) is, de szellemi és kulturális hatását nem lehet összehasonlítani ezekkel.⁶ A kereszténység nemcsak a népszokásokat (ünnepeket, népi játékokat stb.), a széles tömegek mindennapjait (ízlését, morális érzékenységét, életérzését, habitusát) befolyásolta, hanem a vezető osztályok, a politikusok viselkedés- és gondolkodásmódját is. A katolicizmus központi szerepe pedig egyet jelentett az egyház központi szerepével. Az egyház pedig kettős szereppel rendelkezett: szellemi szervezet és területi-politikai hatalom volt. Itáliában a katolicizmus dogmatikus jellegét semmilyen politikai kezdeményezés (akár a XIX. századi liberális és szabaddkőműves mozgalom vagy az 1945 utáni kommunista párt) sem tudta megtörni. Ezt annak is lehet tulajdonítani, hogy az i. sz. V. századtól a komunék XII. századi megjelenéséig a katolicizmus szervezetei testesítették meg az egyetlen közhatalmat. Ez a jelentős hatalmi deficit tette óhatatlanul is jelentőssé az egyházat Itáliában. A félszigetet így tehát a keresztény hit egységesítette sok évszázadon át. Igen erős volt az egyház befolyása az agrárvidékeken, vagy akár Nápoly és Campania szegényebb vidékein, ahol a Madonna-kultusz és Szűz Mária imádata különösen elterjedt. Ez a transzcendenciához kötődő erős perszónifikáció újfent azt az olasz sajátosságot mutatja, hogy csak a személyes kapcsolat, viszony képes igazán megsegíteni az embert. Ehhez kapcsolódik az a népi katolicizmusban olyannyira elterjedt (különösen nápolyi) szokás is, amely egész kézműves iparágat működtet *jászolkészítésre*. Az egyház és a nép között tehát igen szoros kapcsolat alakult ki az évszázadok során, amely ma is jellemző.⁷ Azt lehet mondani, hogy éppen a katolikus egyház az egyetlen olyan szervezet, amelynek szilárd és széles népi bázisa van. Városi környezetben sok esetben megfigyelhető, hogy a püspök, aki a rend és a legalitás megtestesítője, válik az egyes települések védőszentjévé. Ez újabb eleme a közösségi identitás kialakításának és fenntartásának. Olyannyira, hogy ha egyik város elfoglalta a másikat, szentjeit és szent ünnepeit köteles volt elfoglalnia és megünnepelnie. Mindezeket túl az egyház nagy szerepet játszott és játszik ma is a hatalmas egyházi és vallásos művészeti örökség ápolásában és gondozásában.

A sokféle Itália

Az olasz királyi csapatok 1870. szeptember 20-án léptek be Rómába. Tizenöt évszázad után először teremtették meg az egységes olasz államot, megszüntetve ezzel a pápák uralmát, amely akadályozta az önálló olasz nemzeti államiság kialakulását. Ez a sok évszázados megosztottság pedig mély nyomokat hagyott Itálián.

A területi és politikai megosztottság okán „geopolitikai katasztrófáról” lehet beszélni Itália esetében. A több évszázados idegen uralom és az állami széttöredezettség miatt rendkívül „sok Itália” jött létre. Az egyesült Olaszország is a tirrén tengely mentén jött létre Torino, Firenze és Nápoly centrummal, de *egyetlen* központ nélkül. Nem is volt túlságosan szilárd az újonnan létrejött egység, különösen a Dél okozott problémát, hiszen a déli identitás nagymértékben különbözött az északitól, az egységet elsősorban szorgalmazó piemontitól. Sokan úgy gondolták, hogy az egységből csak a „jellemtelen”, „tudatlan”, „hiszékeny” és „furfangos” déliek profitálnak. Ekkor merült fel a máig tartó alapvető dilemma *nemzeti identitás és olasz identitás*, azaz a nemzetállam születése és léte, valamint az ország történelmi múltja között. Nem volt ugyanis szerves fejlődés, koherencia múlt és modernitás között. A partikuláris és lokális érdekek nemhogy eltűntek volna, inkább, érdekes (de történelmileg érthető) módon felerősödtek.

Itália különböző részein másként és másként maradt fönt a lokalizmus, a helyi hatalom, politika és szokások. Délen elsősorban a dinasztikus, a monarchia iránti szinte alattvalói hűség válik jellemzővé (ahogyan azt Tomasi di Lampedusa bemutatja *A párdúc* című regényében), míg a kommunális északi és középső vidékeken az urbánus kultúra vált dominánssá. Ez a városi népesség jelentős akaratát vetíti elő a közéletben, a politikai életben való részvételre, szereplésre, aminek alapját a kereskedelmi, manufakturális és pénzügyi aktivitás igen jelentős felívelése teremtette meg. Ebben az északi körzetben az ideológiai-politikai mobilizálás a polgárok szükségletévé vált. Ez Észak- és Közép-Itáliában nemcsak a közügyek iránti elkötelezettséget jelentett, hanem a saját városával való erős identifikációt is. Így ezekben a városokban a politika, a politizálás döntő jelentőségűvé vált, ami megteremtette a polgári, a civil kultúra alapjait.

Ezek az északi és középső városok olyan szövetségeket hoztak létre és így olyan hatalomra tettek szert, hogy a külső hódítók befolyását is képesek voltak semlegesíteni. A gazdasági fejlettség, a városi és területi szervezettség olyan erőteljes volt itt, hogy bármilyen központi politikai törekvést is el tudott hártani. Olyan erős identitást és identitás-tudatot épített ki az itteni vezető politikai hatalom, hogy a későbbi egységes olasz államnak ezek váltak a biztos támaszává.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy állam és társadalom egységesült. Épp ellenkezőleg. Az olasz társadalmi és politikai élet sajátossága a *gyöngye állam* és az *erős civil társadalom*. Ez olyan antagonizmus, amely az olasz gondolkodás- és cselekvésmódot, az egész politikai kultúrát alapvetően befolyásolja. A szocializmus, a katolicizmus és a faszizmus is mint politikai tényező a Pó-alföldön, a legfejlettebb olasz vidékeken született, ezt az antagonizmust mégsem tudta, elitjei deficitje miatt, a liberális hegemoniával szemben megváltoztatni. Ez alól Ernesto Galli della Loggia szerint talán az olasz kommunista párt volt részben kivétel, amelynek ideológiai alapú politikai kultúrájában komoly állami jellegű tradíció volt.

A „sokféle Itália” tehát annak köszönheti létét ma is, hogy tovább él benne a politikai erőknek egy erős és hangsúlyos lokalizmusa, másrészt pedig továbbra is fennmarad Észak és Dél közti különbség a politikai orientáció tekintetében.

Egyén, család, oligarchia

Mindehhez járul még az a regionális orientáció, amelyben egyre nagyobb szerephez jutnak azok a pártok és mozgalmak, amelyek az egyént, a családot helyezik előtérbe.

Az olasz nemzeti identitás legszembevetőbb vonása az *individualizmus* és a családközpontúság, azaz a *familizmus*.

Itáliában az individuum kialakulása, a sajátos történelmi-politikai fejlődés következtében nem követte az európai modellt. A természeti alapú hagyományosság körében fejlődött és alakult ki, amit a lokalizmus uralt. Az olasz típus a spontaneitás terméke, olyan egyén, aki individualista, ugyanakkor szereti a zárt és átlátható csoportokat, mint a család, a hozzá közel álló réteg vagy a korporáció, amiket hagyományos, régi elvek működtetnek. Ez tehát nem a *modern individuum*, hanem a tradicionális. Az olasz individuum jellemzője, hogy igyekszik magát távol tartani a közügyekbe való aktív részvételtől, a felelősségtől.

Ennek oka, hogy Olaszországban a politika szorosan kötődik a hatalomhoz, úgy gyakorolják, mint olyan autoritást, amely a közpénzek elsajátításával és újraelosztásával foglalkozik. Az olaszok viszonyát a politikához a pénzhez való viszonyuk határozza meg. A közös érdekek, a közös eszmék iránti érdeklődésük igen csekély. Elveszik az olasz politizálásban a közösségi igény iránti igény, a tanulás, a mobilitás kívánalma. Olaszországban inkább a rang, a család, a kapcsolatok érdeklik az embereket.

A politika modern felfogása mellől Ernesto Galli della Loggia szerint hiányzik még egy korszerűen felfogott, egységesítő jellegű politikai kultúra is, amely megnehezíti Itália felzárkózását a modernitáshoz. Nem csupán arról van szó, hogy magas volt

mindig is az analfabéták száma, hanem elégtelenek az irodalom, a kultúra iránti kezdeményezések és színvonaluk. A politika és a kultúra igazi hiánya akadályozza az egyéni alapú társadalmiság kifejlődését.

Az oligarchiák pedig tovább működnek az államon belül. Oligarchiáknak azokat a helyi családi, tradicionális arisztokratikus csoportokat nevezzük, amelyek egy adott területen vagy településen kiterjedt hatalommal rendelkeznek. Olyan szűk társadalmi körök ezek, amelyek mindenáron (a transzformizmust, az elv nélküli alkudozást is felhasználva) törekednek állandósítani befolyásukat. Az oligarchiák bekapcsolódnak az egész olasz társadalmat át- meg átszövő családi hálózatba, és szinte önálló erőt képviselnek az állam mellett vagy akár azzal szemben is.

A családnak „abszolút centrális” helye van az olasz társadalmi és politikai életben. Ennek is történelmi okai vannak. A latin familizmus középponti figurája, a *pater familias* olyan modell volt, amit a longobárd és a keresztény hagyomány (az Atya személyében) továbbvitt, sőt felerősített. Ennek a családnak a sajátossága az egymáshoz való feltétlen és személyes hűség, valamint az erős vérségi kötelék, amely a közös értékek tiszteletén épül fel. Mindennek alapját pedig az a gazdasági tényező képezi, amelyet a közös családi vállalkozások biztosítanak a család számára. Kiváló példa erre (a napjainkban válságban lévő, de sokáig prosperáló) Fiat gyár, amely az Agnelli család tulajdonát képezte. A család Itáliában a kollektív tevékenység tere, amely jellemző az egész földközi-tengeri vidékre. Az olasz családokra azonban a családi kapcsolatok rendkívüli sokfélesége és tevékenységi körük széles tartománya még inkább jellemző, mint a többi ország családjaira. Ez biztosítja tagjai számára a tökéletes egyensúlyi állapotot, gazdasági, társadalmi és pszichológiai téren egyaránt. Benne egyesül egyrészt a hierarchia tisztelete, másrészt az individualitás, az önálló kezdeményezés megőrzése.

Az Itáliára jellemző igen gyakori *társadalmi, jogi és politikai bizonytalanság* következtében, csak egy kis csoport, amilyen a család (vagy akár az oligarchia vagy a korporáció) képes biztosítani az egyén számára a biztonságot és adhat hitet a fennmaradáshoz. Ez a történelmi tapasztalat befolyásolta az olasz identitást abban az irányban, hogy egyre kevésbé bízson az állami intézményekben, a közös nemzeti értékekben, a kollektív kezdeményezésekben. Kevés ország van a világon, ahol az egyén, az individuum, az individualizmus olyan erős, mint itt. Ennek vannak pozitív konnotációi is, például az egyéni kezdeményező-képesség, a kreativitás terén, de jelentősek negatív következményei is (amorális kapcsolatrendszer, korrupció). Az egyénből ugyanis csak nehezen és hosszú folyamat után lesz állampolgár. Az egyéni szocializáció és akkulturáció egyetlen és hatékony horizontja csak az állam és intézményei lehetnek. Az olasz társadalomban meglévő partikularizmust azonban erősíti,

hogy történelmileg az állam vagy egyenesen hiányzik, vagy rendkívül gyenge. Az egyesült Itália is komoly, már régebben kialakult és erős partikularizmusokkal találta magát szemben. Ezek a partikularizmusok társadalmilag és kulturálisan gyökerestek az olaszokban, amelyek így erős kontinuitást alkotnak. Annnyira, hogy a közvetlen kapcsolatok, a családi kötelek gyakran behatoltak a politika szférájába is. Nem egy párt (mint például az egykori OKP), szakszervezet vagy média „nagy családok” birtokában van, ami az egyéni boldogulásnak egyrésztől garanciája, másrésztől (a belőle kizártaknak) egyértelműen akadálya, gátja. Itáliára nem annyira a versengés a jellemző ezen a téren, hanem az „adok-veszek” és a megegyezés a felek között. Így az olaszok egyénileg sohasem veszítenek el mindent és sohasem nyernek meg mindent, hanem – minthogy csoportban tevékenykednek – nyernek is, meg veszítenek is. A megegyezésre, a konszenzusra törekvésben benne lehet az olasz identitásban mélyen gyökeredző antik humanizmus és keresztényi szolidáris gondolkodás is. A politika Itáliában ezt a társadalmi megegyezési helyzetet akarta kiszolgálni, amellyel igyekezett (és igyekszik) megőrizni a tradicionális társadalmi státust.

Az állam történelmi hiánya

„Itáliát nem csak nehéz kormányozni, hanem lehetetlen is” – hangzik sokszor és sokfelől a mondat. Itália megkésett modernizációja az államiság terén alapvetően befolyásolta az olasz és a nemzeti identitást egyaránt. A megkésettiséget azonban nem lehet csak – ahogyan néhányan gondolják – „morális kérdésre” vagy „jellem kérdésre” visszavezetni, mintha ezt a történelmi-politikai problémát ezekre a tényezőkre lehetne csak és kizárólag redukálni. Az egyház szerepe azonban az olasz államiság elhúzódásában nehezen vitatható, hiszen a katolikus egyháznak nem volt érdeke a világi, laikus hatalmat és a szabad emberi hatalmat szimbolizáló állam létrejötte és megerősödése. Így a politika gyakorlati és szervezeti oldala (például a parlament), de még a civil társadalom országos méretű megjelenése és működése is hiányzott Itáliában. Ráadásul az olasz értelmiség a reneszánsz óta laikus értelmiség, azaz csak a legkritikábbban kötődik az egyházhoz. Amíg például John Locke egyfolytában hivatkozik műveiben a Bibliára, addig Machiavellinél ennek nyomát sem találjuk. A nép és az értelmiség között sem az egyház játsza a közvetítő szerepet, ahogyan azt Gramsci helyesen látta, és talán éppen ezért nép és értelmiség el is különült egymástól.

Ezen tényezők következtében Itáliában elmaradtak nemcsak a vallási jellegű társadalmi-politikai összetűzések, hanem az egységes állam modernizációs lehetőségei is. Az állam így nem

tudta felvállalni egyrészt az egyes ember érdekeinek és jogainak garantálását, másrészt alkalmas és hatásos szervezeti mechanizmus hiányában nem tudta a kollektíva politikai érdekeit a hatalom felé képviselni és közvetíteni. Az abszolútizmus az országban (a XVIII. században) túl rövid ideig tartott és ezért is hagyott az olasz államiság megteremtésére oly kevés örökséget. Az új, egységes állam tehát szinte a semmire épült rá, szinte az „égből pottyant alá”. Egyedül az értelmiségi elit elméleti koncepciója segíthetett ebben a helyzetben, ami szerepüket jelentősen megnöveli.⁸ A liberalizmus ezért kap oly nagy hangsúlyt Itáliában a XIX. század végén.

Az állam gyöngesége, az oligarchiák és a családok erőssége olyan jellemzője Itália történelmi és politikai életének, amely egészen sajátos helyet biztosít neki Európában. Ez az egyik, ha nem is az egyetlen *anomália*, amely tulajdonképpen ma is sújtja Olaszországot.⁹ Ennek is köszönhető az a *demokratikus deficit*, amely miatt ma is fennmaradtak náluk az autoriter mozgalmakat képviselő politikai kultúrák és politikai pártok.

Egy további következménye az erős állam hiányának az olasz politikai élet *hiperpolitizáltsága*. A politika töltötte és tölti be mind a mai napig azt az űrt, amit az állam szabadon hagyott. Ez a tény azonban számos patológikus jelenséget okozott és okoz még ma is: annyira csak magára figyel és összpontosít, hogy nem törődik az adminisztrációval, az autonóm törekvésekkel stb. Annyira így van ez, hogy Ernesto Galli della Loggia szerint Olaszországot nem állami alapjaira, hanem politikaira hozták létre. Itt „minden politika”, valamilyen politikai irányba szinte mindenki elkötelezett.¹⁰ Az újságolvasástól egy kulturális rendezvényen való részvételig mindent a politika hat át. Az olasz *politikai sokféleségnek* is ez az egyik fontos oka. Ez pedig a *célok heterogenitását* is magával hozza, ami rendkívül vegyes és bonyolult politikai rendszert és pártrendszert eredményez.

Az állam hiánya végül pedig azt eredményezi, hogy nem létezik Itáliában az állam igazi kultúrája, *éthosza*. Ez annyit jelent, hogy nincs vagy csak kezdeti formákban létezik az általános érdekek kultúrája és védelme, nincs törvénytisztelet, az eljárások elfogulatlanságának véelme stb. Itáliában csak pártpolitika van, a valamilyen politikai csoporthoz, párthoz való szoros kötődés, és nincs autonóm társadalmi, kulturális vagy adminisztratív elit. A régi oligarchiák így tovább élnek, mert nem tudtak vagy nem akartak átalakulni modern, új nemzeti elitté. Számukra a politika (s nem az állami adminisztráció) jelentette a kontinuitás lehetőségét. Az állam és a társadalom közti kapcsolatot helyezett két intézmény, az egyház és a csendőrség (a carabinieri) tölti be. Mindkettőnek nagy presztízse van az olasz társadalomban, éppen abból kifolyólag, hogy féltékenyen őrködnek az olasz tradíción. A legnagyobb krízisek idején hozzájuk fordulnak segítségért.

Így, ilyen társadalmi, történelmi és politikai viszonyok között alakult ki az olasz identitás, amelynek gyengesége evidensen szembeötlő.¹¹ Komoly következménye ennek az a *gyér legitimitás*, amit az olasz állam saját polgárai részéről „élvez”. A gyenge olasz nemzeti érzés pedig a törékeny állami berendezkedés következménye.

Az olasz identitás ennek ellenére tény, még akkor is, ha róla sokféle vita zajlik napjainkban is. Benne koncentrálódik a fél-sziget történelmi múltja, sok mítosza, kultúrája, amely ezt a rendkívüli sokféleséget, amit Itália földjén találni lehet, a benne feszülő ellentmondások ellenére összetartja és működteti.

OLASZ POLITIKAI IDENTITÁS ÉS POLITIKAI KULTÚRÁK

Az olasz identitás problémája felveti számunkra a hazaszeretet (patriotizmus) és a nacionalizmus kérdése megkülönböztetésének fontosságát. Arra a kérdésre, vajon erény-e a patriotizmus, igennel lehet válaszolni, míg a nacionalizmus, amely Itáliában igen gyakran jelen volt, általában negatív társadalmi-politikai jelenség.¹² Annak ellenére így van ez, hogy már a XX. század elején a patriotizmus nyelvezetében egyre gyakrabban jelentek meg sovíniszta és nacionalista felhangú beszédmódok, egészen addig, amíg a fasizmus ki nem sajátította a patriotizmust egy sajátos ideológia szolgálatára. Mindez azonban nem feledtetheti a patriotizmus gondolatának pozitív, demokratikus jellegű keletkezéstörténetét. Montesquieu és Rousseau filozófiájában a patriotizmus egyenlő a civil erénnyel, a törvénytisztelettel, mindenki szabadságával, a *citoyen* magatartással, amit a törvény garantál.

A politikai kultúra első megfogalmazói is egyetértettek abban, hogy a patriotizmus (amit Almond és Verba sem különít el a nacionalizmustól), szinonim fogalom a hazaszeretettel, ami pedig egyet jelent a törvénytisztelettel, a köz szabadságát biztosító politikai intézmények tiszteletével, pozitív érzelmi viszonytal az ország iránt, és mint ilyen a demokratikus politikai rendszer integráns része. Az önkormányzásra, azaz a politikai és közéletben való részvételre, mint követelményre is ezért van szükség. Így tehát kijelenthető, hogy a patriotizmus a republikánus tradíció erénye, míg a nacionalizmus, Jürgen Habermas szerint is, az egyre inkább multikulturálissá váló társadalomban, mint az európai, egyszerűen „méreg”. Ezért az alkotmánynak kell biztosítani a modern társadalmak kulturális pluralizmusát. A nyelvi, kulturális és vallási homogenitáson alapuló patriotizmus eszméjét ma már bizonyos kritikával kell fogadnunk.

Az olasz társadalomban is állandóan felmerül a kérdés, vajon mivel, melyik társadalmi, történelmi vagy kulturális tradícióval

kell azonosulni. Az elemzők szerint több Itália-kép is jelen van az olasz társadalomban, és van, aki az egyikkel, van, aki a másikkal tud azonosulni. Az egyik ilyen Itália-kép az 1948-as alkotmánnyal való azonosulást indukálja. Ezt az alkotmányt még a sokpárti, de egyértelműen antifasiszta ellenállás (resistenza) befolyásolta. Ezt baloldali, *konstitucionális patriotizmusnak* lehetne nevezni, képviselője pedig Gian Enrico Rusconi. A fasiszta korszakot revideáló historiográfiai irányzat folyamatosságot lát az olasz történelmi és politikai viszonyokban, és folyamatos, szanálandó erkölcsi és intézményi válságról beszél. Ennek a *revizionista patriotizmusnak* a képviselője Renzo De Felice. A „Nuova Destra” képviselője, Marcello Veneziani a harmadik, a *konzervatív (antimodern) patriotizmus* képviselője, aki a risorgimento és a nacionalizmus hagyományát egészen Mussoliniig a követendő példának tartja és elutasítja a „piemonti ideológián” alapuló hazaszeretetet, amit Cavour, Gramsci, Gobetti, Vittorini, Einaudi és Bobbio képvisel. Az antifasizmus Veneziani szerint nem lehet a modern olasz identitás alapja. A negyedik, a *republikánus patriotizmus* hagyományai igen mélyen gyökereznek. Képviselői (például Carlo Cattaneo) szerint ennek fő jellemvonásai egyrészt az állampolgári elkötelezettség, kézség arra, hogy egyéni érdekeit valaki alárendelje a közösség érdekének, másrészt, hogy kölcsönös bizalommal oldják meg a társadalmi konfliktusokat, s végül hogy a létrehozandó sokféle szervezet, társaság a közös felelősség és az együttműködés légkörét képes megteremteni a társadalom tagjai között.

Ezeknek a hazához való teoretikus és érzelmi viszonyoknak az alapján Itália története során többféle politikai kultúra alakult ki.¹³

Liberális politikai kultúra

A XIX. századi olasz egyesítés, a risorgimento folyamán nagy hangsúlyt kapott az egységet szorgalmazó politikai elit részéről a liberalizmus eszméje. Ennek képviselői politikusok voltak, mint például Cavour, az egységes Olaszország első miniszterelnöke, majd pedig olyan értelmiségiek mint Francesco De Sanctis, a XX. században pedig elsősorban Benedetto Croce és Norberto Bobbio.

Katolikus politikai kultúra

A katolikus konzervatív politikai kultúra itáliai megteremtője Vincenzo Gioberti volt a XIX. század első felében, aki *Il primato degli Italiani* című híres írásában ösztönzi az olaszokat arra, hogy nyerjék vissza régi nemzeti büszkeségüket. Ennek a

politikai kultúrának képviselője az olasz *Néppártot* megalapító Don Luigi Sturzo volt, valamint később az Európai Unió létrehozásában kiemelkedő szerepet játszó Alcide De Gasperi.

Fasiszta politikai kultúra

Az olasz fasiszta politikai kultúra a XX. század elején jött létre. Teoretikusai közül kiemelkedik Enrico Corradini, aki az olasz nacionalizmus egyik fő képviselője volt. A nacionalizmus behatolt az olyan olasz kulturális mozgalmakba, irányzatokba is, mint például a futurizmus vagy az *Il Novecento* képzőművészeti irányzat. A futurista Filippo Tommaso Marinetti átvette elődeitől és elméletileg tovább is fejlesztette a nacionalista gondolatokat. A fasiszta Itália legfőbb teoretikusa a filozófus és pedagógus Giovanni Gentile volt.

Republikánus és radikális demokrata politikai kultúra

A legnagyobb hagyománya mindezekén túl mégis a republikánus gondolatnak és politikai kultúrának van. Korai képviselői Massimo Rosati szerint Cicero és Machiavelli voltak. A XIX. században Giuseppe Mazzini, Carlo Cattaneo és Giacomo Leopardi, a XX. században pedig Piero Gobetti, Carlo Rosselli és Antonio Gramsci képviselték ezt a tendenciát.

AZ OLASZ PÁRTOK POLITIKAI KULTÚRA SZERINTI MEGOSZLÁSA

Az olasz identitás, az erős történelmi hagyományok és a politikai kultúra sokfélesége, a túlpolitizált Itáliában a pártok végtelen sokszínűségét eredményezi. Ez olyan komplex folyamat és olyan bonyolult rendszer, amely állandóan jelentős változáson megy keresztül és így csak átalakulásában érthető meg igazán.

Az egyes politikai kultúráknak természetesen nem csupán egy párt, hanem több is megfeleltethető, és olykor lehet olyan párt vagy mozgalom, amely az egyes politikai kultúrákból egyaránt merít. Kevés a tiszta politikai kultúrát egyértelműen felmutató párt.

Az egyik ilyen az *Olasz Liberális Párt*, amelynek a XIX. században jelentős befolyása volt, a XX. század első felében még tudta őrizni pozícióját, az 1945 utáni helyzetben azonban fokozatosan háttérbe szorult, ma szavazóinak száma elenyésző.

A katolikus pártok általában a jobboldalon, jobbközépen helyezkednek el. Ezek közül is kiemelkedik az 1919-ben alapított *Néppárt*, amely 1945 után Kereszténydemokrata Párttá

(Democrazia Cristiana, DC) alakult át és majd fél évszázadon át Olaszország meghatározó politikai erejének számított. Majdnem ötven kormányban töltöttek be tagjai vagy miniszterelnöki funkciót, vagy döntő erőként vettek részt a kormányzásban. A katolikus politikai kultúra, történelmi tradícióját követve, átmege áthatotta a többi pártot is. Így például az Olasz Kommunista Párt (Partito Comunista Italiano, PCI) tagjai között is sok volt a katolikus meggyőződésű polgár. Az 1994-es politikai földrengés után létrejött *Hajrá Olaszország* (Forza Italia, FI) egyik lényeges ideológiai orientációja a katolikus értékek tisztelete. A katolicizmus értékrendje jelen van a *Nemzeti Szövetség* (Alleanza Nazionale, AN) pártjában is. A fasiszta ideológia 1945 után sokáig tovább élt az *Olasz Szociális Mozgalom* (Movimento Sociale Italiano, MSI) pártjában, majd sok elemét átvette a Nemzeti Szövetség, de jelentősen átalakított vagy megcsonkított formában. A republikánus és radikális demokrata politikai kultúra elemeit legjobban talán az OKP, majd az *Olasz Szocialista Párt* (Partito Socialista Italiano, PSI) vette át, természetesen különböző formákban és mértékben. Ezek 1994 utáni utódpártjaik is őrzik ezt a tradíciót. A baloldalon a radikális demokrata elveket a *Kommunista Újjászervezés* (Rifondazione Comunista, RC) őrzi.

Mindezen pártokon túl a politikai pártok rendkívüli sokfélesége van jelen a parlamenten kívül is. A pártok és pártocskák nemcsak tartományonként különülnek el a partikuláris érdekek kifejeződéseként (például a Südtiroler Volkspartei, Dél-tiroli Néppárt), hanem különböző ideológiájuk alapján is, amelyek közül kiemelésre érdemes a Zöldek (Verdi) pártja vagy éppen a Radikális Párt (Partito Radicale).

AZ OLASZ POLITIKAI „ANOMÁLIA”

Az olasz politikai életet, az állam történelmileg kialakult gyengesége, a túlpolitizáltság, a pártok egyeduralma, az úgynevezett partitokrácia miatt több anomália is jellemzi. 1945 és 1992 között a párturalom megdönthetetlennek látszott, majd hirtelen összeomlott. Hogyan lehetséges ez az anomália? Mi az oka a pártok túlságosan is jelentős szerepének, illetve a pártrendszer gyengeségének?

A válaszok igen sokrétűek lehetnek. Valószínűleg az olaszok politikai kultúrája történelmileg kialakult identitásukkal függ össze, és ez a helyzet, a látszólagos stabilitása kormányoknak és a kormányok állandó változása, kielégítette igényeiket. Azt a jelentős anomáliát is elfogadták, hogy Olaszországban ne legyen bal-jobb váltás (alternanza), annak ellenére, hogy mindig volt alternatíva a politikai választásokon. Maga a politikai földrengés is egy anomália: eltűnt a Kereszténydemokrata Párt, a Szo-

cialista Párt, megjelent az Északi Liga és a Hajrá Olaszország, amelyek a Nemzeti Szövetséggel 1994-ben már kormányt is alakítottak. Jean Blondel szerint ezeknek az anomáliáknak két fő oka volt, amelyek egyedivé teszik Olaszországot egész Európában.¹⁴ Egyrészt a kormányzati instabilitás (de rendszerstabilitás) és a döntéshozatali folyamatok bizánci bonyolultsága, lassúsága vagy gyöngesége. A kormányzati instabilitást pedig további három tényező okozta. Egyrészt a parlamenti titkos szervezés intézménye, ami az 1980-as évek végéig biztosította a képviselőknek a nem szavazás jogát bármely ügyben. Másrészt a parlamenti bizottságok túlhatalma, amely lehetővé tette, hogy jelentős egyetértés során a törvényjavaslatot már plenáris ülésre be sem vitték, s végül a teljes egészében arányos választási rendszer, amely a népszerű politikusokat favorizálta, s így sok volt a parlamenti pártok száma, azokon belül is számos frakcióval. A parlamentnek és a képviselőknek így jelentős hatalmuk volt a kormány mellett esetleg akár ellene is. 1972 és 1992 között például nem alkalmazták a parlament feloszlásának gyakorlatát. A döntéshozatali nehézségeit a jogi procedúrák bonyolult, éveken át húzódó folyamatai is nehezítették. Általában is jellemző a bonyolult olasz adminisztrációs folyamatokra az a mondás, hogy „túl sok kéz van a volánon és túl sok láb a féken”.

Sokan azt gondolták, hogy elegendő megreformálni az intézményi rendszert ahhoz, hogy ezek az anomáliát okozó tényezők eltűnjenek. Az 1990-es évek reformjai (például a választási rendszer egyes és nagyon bonyolult szisztémává való átalakítása) lényegében nem változtatott ezen a helyzeten, bár az addigiakhoz képest bizonyos változást azért hozott. Ezt a helyzetet valószínűleg az olasz identitás magyarázza. Nemcsak az úgynevezett „politikai osztály”, de maguk az olaszok is a helyzetet zsörtölődve, elégedetlenkedve, de derúval és olykor mosollyal intézték el. Az anomáliák ellenére ugyanis Olaszországban hatalmas gazdasági fellendülés volt, tulajdonképpen kezelni tudták a terrorizmust és részben a maffiát, az életszínvonal soha nem látott mértékben javult.

Tulajdonképpen egy jelentős folyamatosság figyelhető meg a politikai hatalmat működtető „politikai osztály” összetételében.¹⁵ Igaz, hogy továbbra is oligarchikus jellegű, de benne szinte minden politikai irányzat jelen van, s ez biztosítja a stabilitás látszatát. Az olasz „politikai osztály” kifejezetten zárt, amely két jellegzetes vonással rendelkezik, s mindkettő szorosan kapcsolódik az olasz identitáshoz.

Az egyik az *integrációra való hajlam és törekvés*. Teljesen világos volt ez az úgynevezett Első Köztársaság (1948–1992) idején, amikor a „politikai osztály” a legkülönfélébb politikai irányzatokat ténylegesen integrálta, ami ki is vívta Olaszország szövetségeseinek a rosszallását. Gondoljunk itt csak az úgynevezett „történelmi kompromisszumra”, amellyel a keresztény-

demokraták (elsősorban Aldo Moro) az 1970-es évek elején be akarták vonni a kormányzás felelősségébe az OKP vezetőit, elsősorban Enrico Berlinguert. Ez pedig nem egy társulási folyamat lett volna, hiszen – s ez olasz sajátosság – a kommunisták is elfogadták az ajánlatot. Az integrációt a Vörös Brigádok (Brigate Rosse) akciója semmisítette meg Aldo Moro 1978 májusi kivégzésével. Hasonló jelenség zajlik az úgynevezett Második Köztársaságban, ahol Silvio Berlusconi felé a Partito Democratico di Sinistra (PDS) tett lépéseket és viszont. Ez a fajta integrációra való törekvés azt is jelenti, hogy a politikai életben inkább a kliensi rendszer kiépítése folyik, mint ideológiai küzdelem. Sőt, az ellenfelet gyakran bevonják a közforrások kezelésébe is.

A másik jellegzetes vonása az olasz „politikai osztálynak” a *transzformizmus*. Ez olyan politikai viselkedési mód, amely lehetővé teszi a „politikai osztálynak”, hogy a pillanatnyi kívánalmaknak megfelelően a kormányzati többséget módosítani lehessen. Ennek módszere az, hogy a képviselő szinte tetszés szerint „utazhat” a különböző pártok és kormányok között, a legkülönbözőbb megbízatásokkal. Ezt a taktikát már az 1870-es, 80-as években is alkalmazták a Depretis-féle kormányban, de ma is gyakorolják. Jellemző Lamberto Dini esete, aki már a Második Köztársaságban, 1994-ben volt a Berlusconi-féle (jobboldali) kormány pénzügyminisztere, majd annak bukása után a baloldal által felkért és támogatott miniszterelnök lett maga is. Majd eléggé népszerű lett és 1996-ban olyan pártot alapított, amelyet a baloldali PDS is elfogadott és így az 1996-os parlamenti választásokon 5%-ot kapott. Ugyanez jellemző Romano Prodira is, aki a Kereszténydemokrata Párt hívéből lett az Olajfa baloldali tömörülés miniszterelnöke.

Jellemző még az olasz „politikai osztályra”, hogy nyelvezetében soha sem konkrét, hanem mindig általánosságokban mozog. Még az Első Köztársaság idején az OKP „programkormány” létrehozását sürgette, de csak nagy vonalakban határozta meg annak konkrét tartalmát. 1996-ban sokan kezdtek el „reformokról” beszélni általánosságban és azt várták, vajon hogyan reagálnak a partnerek és az ellenzék. A beszéd mindig csak a „politikai osztályon” belül folyik, s ha megkérdezik is a közvéleményt, annak álláspontja szinte alig befolyásolja a „politikai osztály” kialakult véleményét. Különösen a fiatalok aktívak, akik közül néhányat beemelnek közéjük, hogy a kontinuitás biztosítva legyen.

A parlamenti választásokat Olaszországban nem úgy tekintik, mint amelyek a politikai élet vagy az ország jövőjét eldöntik. Csak arra jók, hogy a politikai pártok elhelyezkedjenek a politikai térben, megmérettessenek. Ha az egyik vagy a másik politikai párt vagy csoportosulás nyer, az nem a jobboldal vagy a baloldal kifejezett győzelmét jelenti, mert a következőkben az el-

képzeltető most már másként is. A választási győzelmet elért párt inkább mint párt s nem mint annak vezetője érvényesül. A vezető, a *leader* igazán nem szimpatikus 1945 után az olaszok számára. A „politikai osztály” nem vagy csak nehezen fogadja el a *leadert*: ez lett a sorsa a vezéri pozícióra törő Bettino Craxinak és ez a sorsa ma is Silvio Berlusconié. Aki ugyanis kizárólagos vezetői pozícióra törekszik, az a közvélemény szemében nem tiszteli a parlamentarizmus szabályait. Az igazi vezető személyiségnek az olasz politikában csak olyan való, aki egyrészt eléggé szerény, másrészt hagy másokat érvényesülni és végül akinek az ellenzéki pártokra is van bizonyos befolyása.

Itáliában a politikacsínálás mestersége mély hagyományokon és a történelmileg kialakult olasz (nemzeti) identitáson nyugszik. Nem lehet belőle kizárni az olaszok ügyes manőverező képességét, a politikának (legalább Machiavelli óta) „művészetként” való értelmezését és felfogását, valamint azt az általános életfelfogást, hogy a világon nem csak politika létezik.

POLITIKAI TRANSZFORMÁCIÓ ITÁLIÁBAN 1992 UTÁN

Itáliát a látszólagos politikai és gazdasági stabilitás mellett egy állandóan változó pártrendszer, a *pártok transzformációja* jellemzi.¹⁶ Ez különösen felélenkült 1992 után, amikor véget ért az 1948 óta tartó „Első Köztársaság”. Politikai földrengés rázta meg Itáliát ebben az 1992 óta tartó időszakban, amikor is a „Tiszta kezek” milánói ügyészekből álló csoportja kezdeményezte a „tangentopoli” ügyeinek kivizsgálását (1992. február 17.). A régi pártstruktúra összeomlott, helyette teljesen új pártok jöttek létre, amelyek már az 1994-es választásokon győzelmeskedtek is. Ez a Berlusconi-féle kormány azonban folytatja, ha más eszközökkel is, azt a jobboldali politizálást, amely azelőtt is uralta az országot.

Ezért aztán az 1996-os választásokat, amelyeken az Olajfa baloldali szövetség nyert – először 1948 óta – Olaszországban és egész Európában úgy értelmezték, mint „új fejezetet”, az „olasz kivételesség végét” (hiszen létrejött a váltógazdaság a politikában), „történelmi fordulópontot”. A *Le Monde* számára adott interjújában¹⁷ Norberto Bobbio a „választások igazi újdonságának a váltógazdaság (alternance)” kialakulását tekintette, amely az addigi „blokkolt demokráciát” felszabadította és véget vetett az olasz anomáliának. Más elemzők az addigi „tökéletlen bipolarizmus” végéről beszéltek, amelyben volt alternatíva, de nem volt alternancia, politikai váltógazdaság. Ezért és más okok miatt is „tökéletlen demokráciának” tartották Itáliát. S ez annyiban igaz is, hogy benne számos komoly társadalmi ellentmondás feszült. Ezek között kell megemlíteni a kormányzó elit soraiban fellelhető korrupciót, a kliensi rendszer kiépítéséből származó

visszaéléseket, a nemzeti egység megkérdőjelezését egyes pártok részéről, az intézményi reformokkal járó nehézségeket. Ezek olyan demokratikus deficitet jelentettek, amelyek bizonyos partikularizmusokat jelentősen felerősítettek az állammal szemben.

A rendszer reményteli megváltoztatása azonban csak félsikereket eredményezett. Az olasz intézmények strukturális elemei nem változtak. A legfontosabb, az 1948-ban elfogadott alkotmány csak minimális mértékben (az állam territoriális helyzetét, a régiók egymáshoz való föderális viszonyát, a helyi társadalomhoz való szervezeti viszonyát tekintve) változott. Az alapvető hatalmi ágak közti viszony szabályozása, az alkotmánybírótság, a köztársasági elnök szerepe tekintetében semmiféle változás sem következett be. Csak szimbolikus változtatásokat eszközöltek: a minisztertanács elnökét (presidente del Consiglio) ezután a Második Köztársaságban már miniszterelnöknek (Primo ministro) nevezik.

A jelentős változás a pártoknál következett be: az új „pártok” azonban még elnevezésükben is eltérnek a „párt” kifejezéstől.¹⁸ Ugyancsak jelentős változás állt be a parlamenti, politikai szavazások rendszerében, amely a többségi és arányos szavazás kombinációjából áll össze. A választási rendszer megváltozása azonban nem hozta magával az intézmények („pártok”) működésének megváltozását vagy a politikai elit automatikus cseréjét is, annak ellenére, hogy az új pártokban sok új szereplő található.

Az utóbbi tíz évben Hugues Portelli szerint¹⁹ három jelentős változás ment végbe Itáliában. Egyrészt *folytatódott a központi állam meggyengülésének folyamata*. Most már nem csupán arról van szó, hogy az állam egyre több jogot és jogosultságot ad le a régiók felé (amely az Északi Liga kormányba lépésének feltétele volt), amely növeli a perifériális politikai hatalmak (a polgármesterek, a közvetlenül választott és saját jogkörrel felruházott regionális elnökök) szerepét, hanem arról is, hogy Olaszország az Európai Unió tagja, ezért kénytelen számos területen megfelelni az európai normáknak és átengedni bizonyos intézményi kompetenciákat.

Másrészt Itáliában Berlusconi másodszeri hatalomra kerülése (2001) után *eltűnt a politikai palettáról a közép*. Helyette jobboldali blokk jött létre, amely a Forza Italiából és szövetséges pártjaiból (Lega Nord és az Alleanza Nazionale) áll, amely olyan liberál-konzervatív pártprogramot valósít meg, amely alapjaiban eltér a Democrazia Cristiana mérsékelt keresztényi politikájától. A volt kommunista párt átalakult szociáldemokrata párttá és a balközépre húzódott be. Ez a jobb és balközép szembenállás jellemzi az utóbbi évek olasz politizálását. Közben pedig folytatódnak az Itáliára oly jellemző politikai harcok, parlamenten kívül és belül.

S végül jellemző még az utóbbi tíz évre, hogy *a régi pártoligarchiát még igazán nem tudja leváltani egy új, modern politikai elit*. A jelenlegi politikai vezetők mind az „ancien régime” emberei, akik vagy politikusok voltak, vagy sem, de akkor tűntek fel és kapcsolódtak be az ország irányításába.

Ebben a tekintetben külön figyelmet érdemel a Berlusconi-jelenség. Mint Bettino Craxi exminiszterelnök barátja tekintélyes vagyonra tett szert a régi rendszerben, az Első Köztársaságban. Jól ismeri az olasz politika működését, még akkor is, ha „parvenu” és mint ilyen sok ügyetlen és a közvéleményt (hazait és európaiakat egyaránt) méltán ingerlő kijelentést tesz. Teljesen új politikaszervezési koncepciót dolgozott ki, amely a médián, a kommunikáción alapul. Fő retorikai fogása a szlogenek kiválasztása és minduntalan ismétlése. Mivel látja az intézményi változtatások lehetetlenségét, mindent úgy alakít, hogy a változás látszatát keltse. Mégis, sikerült neki egy vállalkozói stílust bevinni az olasz politikai kultúrába, igyekszik karizmatikus vezetővé válni, strukturált politikai szövetségeket hoz létre (ez különösen sikeres volt a 2001-es választásokkor) és új kormányzási stílust vezetett be, amely egy viszonylag konkrét program köré szerveződik.

Csak ez esetben se a kontinuitás érvényesüljön, mint annyiszor Itáliában. Ahogyan Salina hercege mondja Giuseppe Tomasi di Lampedusa az olasz identitást és politikai kultúrát talán legjobban megfogalmazó regényében: „Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi”, azaz „mindent meg kell változtatni, hogy minden maradjon a régiben!”

JEGYZETEK

- ¹ Olaszország tekintetében alaplűnek tekinthetők Paul Ginsborg utóbbi években írott könyvei: *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica 1943–1988*, Einaudi, Torino, 1992, és *L'Italia del tempo presente. Famiglia, società civile, Stato 1980–1996*. Einaudi, Torino, 1998. A „rejtett társadalom” hatását a politikai cselekvésre a magyarországi politikai mezőben *Naiv ország* című könyvemben (Szeged, 1999. Gradus ad Parnassum Kiadó) kíséreltem meg.
- ² Ernesto Galli della Loggia: *L'identità italiana*, Bologna, 1998. Il Mulino.
- ³ Itália történetéről lásd még: Giuliano Procacci: *Storia degli italiani*, Laterza, Róma–Bari, 1990. és Harry Hearder: *Olaszország rövid története*, Maecenas, Budapest, 1992.
- ⁴ Itália kultúrájáról lásd: André Chastel: *Storia d'arte italiana*, I–II. köt. Laterza, Bari, 1997. és könyvem: *Elementi di storia della cultura italiana*, JGYF Kiadó, Szeged, 2001.
- ⁵ Erről lásd még: Indro Montanelli és Roberto Gervaso: *Roma imperiale*, Milano, Rizzoli, 1975.
- ⁶ Andrea Riccardi például úgy fogalmaz, hogy „még a liberális Itália is végig katolikus ország volt és sohasem ismerte a vallási pluralizmust”, lásd: Andrea Riccardi: *Cattolicesimo*, in: *Stato dell'Italia*, (szerk.: Paul Ginsborg), Mondadori, Milano, 1994. 67. old.

- ⁷ Erről a kérdésről, az olasz Dél és az egyház viszonyáról lásd: Antonio Gramsci: Filozófiai írások, Kossuth Kiadó, Budapest, 1974.
- ⁸ Gondoljunk csak az olasz egység megteremtése utáni liberális értelmiség szerepére, különösen Francesco De Sanctis irodalomtörténetére (1870), amelynek nem elhanyagolható szerepe volt az olasz identitás és politikai kultúra kialakításában.
- ⁹ Marco Revelli: Forza Italia: l'anomalia italiana non è finita, in: Stato dell'Italia, id. kiad. 667–670. old.
- ¹⁰ Fontosnak tartjuk ennek az elvnek a megértését és elfogadását a mai Magyarországon is, hiszen így sok felesleges kérdés lenne elkerülhető.
- ¹¹ Erről a legkülönbözőbb orientációjú szakértők igen hasonló eredményekre jutnak. Lásd például a baloldali Massimo L. Salvadori könyvét: *Storia d'Italia e crisi di regime, Saggio sulla politica italiana 1861–2000*, Bologna, 2001. Il Mulino. Ebben a szerző hosszan elemzi a „nemzeti szellem” gyengeségének okait.
- ¹² Patriotizmus és nacionalizmus, valamint az olasz politikai kultúra tekintetében elsősorban Massimo Rosati könyvét használtuk. Lásd: Massimo Rosati: *Il patriotismo italiano*, Bari, 2000. Laterza.
- ¹³ A politikai kultúrák sokféleségét és ideológiájukat Norberto Bobbio mutatja be alapkönyvnek számító munkájában: *Il profilo ideologico del Novecento*, Laterza, Bari, 1990. Lásd erről a kérdésről írásaimat: Norberto Bobbio és az olasz eszmetörténet, Világosság, 1993. 2. sz. 68–71. old., valamint: A politikai bal- és jobboldal értelmezése Itáliában. Norberto Bobbio koncepciója alapján, in: *Ezredvégi értelmezések. Demokráciáról, politikai kultúráról, bal- és jobboldalról*, (szerk: Simon János), II. köt. Villányi úti könyvek, 2001. 358–365. old.
- ¹⁴ Jean Blondel: *Institutions et comportements politiques italiens: „anomaliee” et „miracles”*, in: Ilvo Diamanti – Marc Lazar: *Politique a l'italienne*, Parizs, 1997. PUF. 7–30. old.
- ¹⁵ Erről hosszan írt Gianfranco Pasquino, *La classe politica* című (Bologna, Il Mulino, 1999.) könyvében.
- ¹⁶ Az 1945 utáni kormányok tételes felsorolását lásd: Franco Cangini: *Storia della prima repubblica*, Roma, 1994. Tascabili Economici Newton.
- ¹⁷ Entretien avec Norberto Bobbio, *Le Monde*, 1996. április 24.
- ¹⁸ Lásd: Piero Ignazi: *I partiti italiani*, Bologna, 1997. Il Mulino
- ¹⁹ Hugues Portelli: *À la recherche de la Seconde République*, in: *Pouvoirs*, 2002. november, 5–11. old. („L'Italie” különszám)

IRODALOM

- Bernard Gaudillère: *Le régime politique italien*, Paris, 1999. PUF.
- Bruno Teissier: *Géopolitique de l'Italie*, Bruxelles, 1996. Editions Complexe
- Bruno Wanrooij: *Italian Catholics, National Identity and Americanization (1930–1960)*, in: *Yearbook of European Studies*, , n. 3. Italy – Europe, 195–212. old.
- Cafagna–Giovagnoli–Sasso–Vacca: *Le culture della prima repubblica*, Milano, 1998. Editore Reset
- Donatella della Porta: *I partiti politici*, Bologna, 2001. Il Mulino
- Ernesto Galli della Loggia: *L'identità italiana*, Bologna, 1998. Il Mulino
- Franco Cangini: *Storia della prima repubblica*, Roma, 1994. Newton
- Gianfranco Pasquino: *La democrazia esigente*, Bologna, 1997. Il Mulino
- Gianfranco Pasquino: *La transizione a parole*, Bologna, 2000. Il Mulino
- Giuseppe Cantarano: *L'antipolitica. Viaggio nell'Italia del disincanto*, Roma, 2000. Donzelli editore

- Gruber Károly: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*, Budapest, 2002. Osiris–BIP
- Guido Crainz *L'Italia repubblicana*, Firenze, 2000. Giunti
- Ilvo Diamanti–Marc Lazar: *Politique à l'italienne*, Paris, 1997. Presse Universitaire de France
- Massimo L. Salvadori: *Storia d'Italia e crisi di regime*, Bologna, 2001, Il Mulino
- Massimo Rosati: *Il patriottismo italiano*, Roma–Bari, Laterza
- Mauro Calise: *Il partito personale*, Roma–Bari, 2000. Laterza
- Michele Prospero: *Il pensiero politico della Destra*, Roma, 1996. Newton
- Pankovits József: *Az olasz politikai pártok válaszüjtja a 20. század végén*, Budapest, 1998. Napvilág Kiadó
- Peter van Kesel: *Italy–The Vatican–Rome*, in: Yearbook of European Studies, n. 3. Italy – Europe, Amsterdam–Atlanta, 1990. Rodopi ed. 179–194. old.
- Piero Ignazi: *I partiti italiani*, Bologna, 1997. Il Mulino
- Szabó Tibor: *A politikai bal- és jobboldal Bobbio-féle koncepciója. Kritikák és válaszok*, Magyar Tudomány, 2000. 2. sz. 186–191. old.
- Szabó Tibor: *Elementi di storia della cultura italiana*, Szeged, 2001. JGYF Kiadó
- Umberto Cerroni: *Il pensiero politico del Novecento*, Roma, 1995. Newton

STEFANO BARTOLINI–PETER MAIR

Kihívás a politikai pártokkal szemben a régi és az új demokráciákban*

Az új vagy fejlődő demokráciákban a politikai pártok szerepéről és fontosságáról tartalmas vitát szinte lehetetlen anélkül folytatni, hogy ne utalnánk a megalapozottabb demokráciákban, konkrétan a nyugat-európaiakban játszott szerepükre és fontosságukra. Ennek két fő oka van. Először is, ami még a legfelszínebb szemlélő számára is több mint nyilvánvaló, a megszilárdult demokráciákban a politikai pártok számottevő státusra és legitimitásra tettek szert, és hosszú ideje a politikai képviselő, a kormány szervezésének eszközeként és a demokratikus számonkérés fenntartásához kulcsfontosságú mechanizmusként működnek. Még akkor is, ha sokan azt állítják, hogy ezekben a megalapozott demokráciában a pártok manapság a válság vagy hanyatlás korszakát élik meg, ez még nem tagadja azt a fontosságot, amit ezeknek a demokráciáknak a hosszú távú fejlődésében és stabilizálásában játszottak. Ezért aztán amit ezek a pártok tettek vagy tesznek, az mindig döntő hivatkozási pontot fog jelenteni. Másodsorban a tudományos irodalom nagy része, amely alátámasztja a politikai pártok szerepének és fontosságának megértését a modern demokráciában, mindenekelőtt a

* *Stefano Bartolini* az olaszországi Firenzében működő Európai Egyetemi Intézet Politikai és Társadalomtudományi Intézetének professzora, a *The Political Mobilization of the European Left* (2000) szerzője. *Peter Mair* a hollandiai Leideni Egyetemen az összehasonlító politológiai professzora és társszerkesztője a *West European Politics* c. lapnak. Társszerzője (*Michael Gallagher*rel és *Michael Laver*rel) a *Representative Government in Modern Europe* (3. kiadás, 2000) c. műnek. Az esszé módosított változatát a *Larry Diamond* és *Richard Gunther* szerkesztésében megjelent *Political Parties and Democracy* c. kötetben adták közre (*Johns Hopkins University Press*, 2001.).

nyugati tapasztalatból meríti hivatkozási pontjait. Ez modelljeink és paradigmáink forrása. De még ha az is derül ki, hogy az új demokráciákban a pártok némiképpen különbözőek, ezt is a megszilárdult demokráciák pártjai által teremtett szabványhoz mérten lehet definiálni.

A pártok összehasonlítása – mind az új és fejlődőben lévő, mind pedig a már megteremtett demokráciáké (különösen Nyugat-Európában) – nem mindig könnyű, és figyelembe vehetők a lehetséges párhuzamokkal és hasonlóságokkal szemben meglévő eltérő elvárások is.¹ Először is érvelhetünk azzal, hogy tekintet nélkül a korszakra vagy tartalomra, a pártok szerepe és fontossága minden – akár régi, akár új – demokráciában hajlik arra, hogy nagyjából ugyanolyan evolúciós úton fejlődjön. Ez pedig többé-kevésbé azt jelenti, hogy minden párt végigjárja a fejlődés azonos evolúciós szakaszait, függetlenül a demokratizálódás szélesebb folyamatának konkrét időzítésétől, vagy napirendre kerülésétől. Akár olyan pártokkal foglalkozunk, amelyek először versenytársakként az 1920-as években jelentek meg a nyugat-európai demokráciákban, azután Dél-Európában az 1970-es években, akár a posztkommunista Európában az 1990-es években, nagyjából ugyanannak a nyomvonalnak lehetünk a szemtanúi, amely elindult az elitpárttól a tömegpárt, majd a gyűjtőpártok, azután a választói professzionális párt irányába és így tovább. Ezt az érvet követve látható, hogy a pártformákat és szerepeket a demokratikus fejlődés adott szakasza határozza meg, amelyben az adott rendszer éppen tart, és amelynek korai szakaszai a tömegpártok alakítását segítik elő, amelyek azután később gyűjtőpártokká alakulnak, ahogyan a demokrácia jobban intézményesedik és válik rutinná. Valójában azok a bizonyítékok, amelyekkel konkrétan a harmadik hullám demokráciáiban működő pártok jellegéről és stílusáról rendelkezünk, arra utalnak, hogy ez aligha kézenfekvő megközelítés. Ugyanakkor az érvnek van bizonyos heurisztikus értéke, és hasznos vonatkoztatási pontként szolgálhat.

Másodsor, mondhatjuk, hogy a pártok szerepe és fontossága minden régi és új demokráciában hajlik arra, hogy tükrözze a meghatározó – egyébként ugyancsak egyre inkább standardizált – társadalmi, gazdasági és kormányzati körülményeket, amelyek mellett ezek a pártok versengenek egymással. Ezek a közös körülmények magukba foglalják a technikai és egyéb erőforrásokat és a globalizáció hatását, az individualizálódást és a tömegkommunikációt. E nézet szerint arra számíthatunk, hogy a mai demokráciákban versengő pártok között jelentős hasonlóságot találunk, tekintet nélkül arra, hogy hol helyezkednek el, vagy a demokratizálódás milyen szakaszában tartanak. Mi több, függetlenül attól, hogy az 1920-as, 1970-es, avagy az 1990-es években először megteremtett demokráciákról van-e szó, a kormányok, amelyeket jelenleg a pártok alkotnak, valamennyien azonos politikai korlátoknak vannak alávetve, és ez önmagában arra kény-

szeríti a pártokat, hogy hasonló stratégiákat kövessenek, mind politikailag, mint pedig választási szempontból. Ezért eltekintve az óhatatlan „kezdeti” nehézségektől, a pártok szerepe és fontossága várhatóan azonos minta alapján fejlődik, függetlenül attól, hogy a demokráciák mostanában bontakoznak ki vagy már meg-alapozottak, keletiek vagy nyugatiak. Nyilvánvalóan azonban, ez az érv is jócskán vitatható. A pártokkal foglalkozó mostani irodalom világosan rámutat arra, hogy a választói fragmentáció, a szavazói identitások és választások csekély vagy hanyatló meg-ragadása, a lazuló vagy gyenge kötelékek az érdekcsoportokkal és a kormányzati ciklussal való birkózás gondjai láthatóan azonosak igen sok és nagymértékben eltérő összefüggésekben. Seymour Martin Lipset legutóbbi érvelése² az európai baloldal amerikanizációjáról ebből a perspektívából is olvasható, amikor a közösen megtapasztalt külső körülmények nyomása arra kész-teti az európai szocialista és felekezeti pártokat, hogy ne hang-súlyozzák eredeti szociális és ideológiai identitásukat, és olyan utat járjanak, ami nincs nagyon messze mindattól, ami segíti az amerikai politikai helyzetkép definiálását.

Harmadszor mondhatjuk, hogy a politikai pártok szerepe és jelentősége a mai demokráciákban attól függően változhat, hogy melyek voltak a kezdeti kialakulásukat és fejlődésüket övező konkrét körülmények. Ha ezt az útfüggő megközelítést követjük, amely hangsúlyozza a zömében eredendő tényezők hosszú távú hatását, akkor számottevő és potenciálisan tartós különbségekre számíthatnánk a század elején Nyugat-Európá-ban először kibontakozott pártok és pártrendszerek, valamint azok között, amelyek a közelmúlt harmadik hullámos átmenete idején jelentek meg. Ha a főáramban lévő nyugat-európai pár-tok egymáshoz meglehetősen hasonlóvá növekedtek, ez azért van, mert hasonló körülmények között, továbbá hasonló törés-vonal-struktúrák politizációjának eredményeképpen alakultak meg és fejlődtek.³ Ez azonban azt is jelenti, hogy nincs jó okunk azt várni, miszerint az 1970-es és az 1990-es években az új de-mokráciákban kibontakozó pártok azonos utat járnának, mivel a kezdeti kialakulásuk és fejlődésük körülményei jócskán külön-böztek a nyugat-európai megfelelőik feltételeitől.⁴ És nem vár-hatjuk a pártstílusok semmiféle konvergenciáját sem a különfé-le globális régiók között. Így a latin-amerikai pártok meglehető-sen különböznek az ázsiaiaktól, és mindegyik csoport számotte-vően eltér az európaiaktól és a közel-keletiektől.

A POLITIKAI PÁRTOK FUNKCIÓI

A politikai pártokat és pártrendszereket egy sor különböző di-menzió mentén lehet összehasonlítani vagy szembeállítani, a pártok szerepével és fontosságával összefüggő vizsgálódás

szükségképpen megkívánja a pártok által ellátott vagy tőlük elvárt *funkciókra* történő összpontosítást. Ez a nézőpont akkor is hasznos, amikor a különböző régiók és időszakok pártjait hasonlítjuk össze, ugyanis elvontabb hivatkozási keretet kínál, ami az egymástól igen eltérő társadalmi környezetben és politikai fejlettségi szinten lévő demokráciákra is alkalmazható. Amikor azonban a pártok funkcióit különböző környezetben értékeljük és vetjük egybe, fontos szem előtt tartani, hogy nem olyasmivel foglalkozunk, ami szükségképpen a pártok lényege vagy szükségképpen meghatározza a pártokat, mint olyanokat. Először is nyilvánvaló, hogy a pártokat gyakorlatilag igen sokféleképpen definiálhatjuk. Giovanni Sartori minimális definíciója szerint például párt „bármely politikai csoport, amely megjelenik a választásokon, és képes közhivatalra jelölteket állítani a választások révén”⁵. Így ebből következik, hogy valamely párt meghatározásához nem szükséges konkrétan leírni annak különböző funkcióit, és a pártok által ellátott funkciók azonosításához nem kell szükségképpen specifikálni eme pártok jellegét. Ez ugyanis két, egymástól teljesen különálló vizsgáldás, és teljesen egyszerű elképzelni cselekvők olyan csoportját, akiknek mindegyike hasznos húz abból, ha pártként definiálják, a gyakorlatban mégis mindegyikük igen különböző funkciókat lát el a maga általi keretei között.

Az egyik idetartozó probléma, hogy óhatatlanul és meglehetősen közhelyszerűen összekeverik, hogy egyfelől *mi is* egy párt, és hogy *mit csinál*. Konkrétan, amikor meghatározzuk, hogy mi is egy párt, akkor könnyen túlzott súlyt helyezhetünk arra, hogy mit tesz. Itt két szélső álláspontot lehet elfoglalni. Egyfelől kitarthatunk a párt minimális definíciója mellett, és akkor minden politikai entitásban pártokat fedezhetünk fel, bármilyen töredezett állapotban mindenütt, ahol a választásokon szabad verseny van. Ha egyszerű jelölteket állítottak a választásra, feltételezhetjük, hogy a pártok, mint a jelöltek állítói, vagy a legszélsőségesebb esetben a szóban forgó „pártok” egyszerűen az egyes jelöltek kiválasztása mögött lazán összetartó támogatói csoportok. Másfelől viszont, a funkciók és a meghatározás egybeolvasztása révén, és ragaszkodva ahhoz, hogy pártok csak akkor léteznek, ha a politikai entitáson belül bizonyos számú kulcsfontosságú funkció fölött effektív monopóliumot élveznek, kockáztatjuk egy olyan feltételrendszer kialakítását, ami miatt azután egyre nehezebb, ha nem lehetetlen egyáltalán bármilyen pártot is találni. Itt a nehézségnek egy részét az alkotja, hogy a politikai pártoknak klasszikusan tulajdonított szerepek (ennek a részleteiről később szólunk) gyakorlatilag azok, amelyeket a legkönnyebben egy bizonyos párttípussal azonosítanak, mégpedig a klasszikus tömegpárttal, ahogyan azt Maurice Duverger, Sigmund Neumann és Otto Kirchheimer⁶ leírta. Figyelembe véve, hogy a tömegpárt kora a megszilárdult demokráciákban im-

máron lejárt, és igen kevés bizonyíték van arra, hogy igazi tömegpártok tudnának kibontakozni vagy valóban kibontakoztak az újonnan demokratizált politikai entitásokban, azt kockáztatjuk, hogy olyan helyzetbe kerülünk, amelyben nem marad semmilyen, az elvárásainkat megfelelően kivitelező párt. Az egyik szélsőség az tehát, hogy a pártok elszaporodnak és megkerülhetetlenek, a másik szélsőség esetén pedig alig találhatóak. Egyik alternatíva sem kielégítő.

Azzal is érvelhetünk, hogy amikor egy adott politikai entitáson belül becsüljük meg a pártok szerepét és fontosságát, ne törődjünk túl sokat azzal, hogy vajon egy adott funkciót a politikai pártok, mint olyanok, látnak-e el, hanem inkább annak mértékére figyeljünk, hogy a szóban forgó funkció mennyiben marad meg a pártok monopóliumának, szemben azzal, amikor megosztottnak rajta más, nem pártjellegű szervezetekkel vagy ügynökségekkel. Más szóval az a fontos, hogy a pártok milyen mértékben élveznek többé vagy kevésbé *exkluzív* ellenőrzést bizonyos funkciók vonatkozásában, és milyen mértékben vonják kétségbe a szerepüket vagy szorítják ki őket belőle. Amióta Gabriel Almond 1960-ban elsőként feltérképezte, majd 1969-ben Anthony King elvégezte a kritikusabb értékelést, tényleges egyetértés van a potenciális funkciók körét illetően, amelyek összekapcsolhatók a demokratikus politika keretei között a politikai pártok szerepével.⁷ Ezek között szerepel a polgárság integrálása és mozgósítása, az érdekek kifejezése és összesítése, a közpolitika kialakítása és a politikai vezetők toborzása. Ezekhez még hozzáadható a parlament és a kormány megszervezésének funkciója, mivel ez a parlamentáris demokráciákban a pártok számára különösen fontos. Ezek azok a feladatok, amelyeket a pártok végeznek, amit csinálnak, bár nyilvánvalóan az ellátásukhoz szükséges kapacitás és annak mértéke, amennyiben monopóliumot élveznek a kivitelezésükkor, eltér az egyes politikai entitások és időszakok között.

INTÉZMÉNYEK KÉPVISELETE

A pártok különböző funkcióit könnyen két csoportba oszthatjuk. Egyfelől a pártok láthatóan elláthatnak különféle *képviselési* feladatokat, beleértve az érdekképviselést, azok aggregálását és a politika kialakítását. Másfelől ellátnak egy sor *eljárás*i vagy *intézményi* funkciót, beleértve a politikai vezetők toborzását és a parlament és kormány megszervezését.⁸ Mi több, ha így tekintjük, akkor olyan analitikus különbséget teszünk, amit egy régebbi történelmi és genetikus különbséghez asszimilálhatunk, tekintettel azokra az erőkre, amelyek eredetileg megformálták a pártok természetét és szerepét, nevezetesen a társadalmi inputokra vagy törésvonalakra egyfelől, és az intézményi

szervezetre másfelől. A társadalmi input (azaz a társadalmi törésvonalak mozgósítása és átpolitizálása) szempontjából a pártok tekinthetők olyannak, amelyek rendelkeznek politikailag strukturált politikai entitással, amely összehozza az egyéneket, csoportokat és érdekszövetségeket a szervezeti tagság és szavazás sajátos mintájába. Ebből a perspektívából szemlélve, és tekintet nélkül a pártok és az állampolgárok közötti viszony bármilyen válságának jelére, az új törésvonalak nehezen nyernek kifejezést, amennyiben a „bent lévők” elrendeződése és szövetségei erőteljesen meghatározzák a „kívül lévők” lehetőségeit és szövetkezési esélyeit. Ha egyszer egy rendszer így strukturálódott, ellenállóvá válik a változással szemben, a pártok pedig megtanulják ideológiájukat és politikai pozíciójukat hozzáigazítani az új kérdések és követelések beépítéséhez. Ha pedig egy rendszer nem ilyen értelemben strukturálódott, akkor valószínűleg olyan helyzetet találunk, amelyben a létező szereplőket leváltják azok, akik alkalmasabb stratégiát fejlesztenek ki az új kihívások kezelésére. Fordítva pedig, intézményi perspektívából a pártok szerepe az intézményi teljesítményi és harmonizáció fogalmaival ragadható meg. A pártokat részben az intézmények munkája formálja, részben ők maguk alakítják az intézmények tevékenységét, legyen az választási rendszer, parlament vagy a végrehajtó hatalom.

Ami azonban talán fontosabb, hogy ezeknek a perspektíváknak mindegyike a pártok eredetéről meglehetősen ellentétes várakozásokhoz vezethet el a jelenlegi és a jövőendő szerepüket illetően. Például amikor hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi inputok fontossága a pártok eredeténél annyit tesz, hogy aláhúzza a pártok alakításának egyedi jellegét Nyugaton, különösen Európában, valamint azokat a tartós kapcsolatokat, amelyeket a pártoknak fenn kell tartaniuk a civil társadalommal ahhoz, hogy pártoknak minősüljenek. Ez viszont arra emlékeztet minket, hogy a modern „tömegpárt” nem csupán a társadalmi mozgósítás, iparosodás és urbanizáció konkrét folyamatainak a politikai mobilizációval, a választójog kiterjesztésével és a politikai szerveződéssel való egybeeséséből keletkezett történelmi termék, hanem olyan történelmi korszakokra és pillanatokra volt jellemző, amelyek természetesen hajlottak és hajlanak a hanyatlásra, amint a politika begyakorlottabbá válik. Más szóval a modern tömegpárt egyszerre volt ideiglenes és az összefüggésekre jellemző jelenség.

Igy a második világháború után a kollektív mobilizáció utolsó hullámát követően a kezdeti megalakulást és fejlődést meghatározó modellekhez képest szükségképpen mások kezdtek alakítani az eredeti tömegpártok nyomvonalát. Nem volt többé szükség a politikai rendszerbe belépő új tömegek integrációjára. Az érdekek és követelések mind töredezettebbek lettek, partikulárisabbak és a végén átmenetibbek. Óhatatlanul hanyatlott a pár-

toknak a követeléseket összegző képessége. Ezenközben a növekvő állami beavatkozás a napi politikai tevékenységet összetettebbé és technikaibbá tette azzal az eredménnyel, hogy a politikai osztály vagy inkább a professzionalizmusát kezdte hangsúlyozni, vagy egyre inkább egyszerűsítő karizmatikus vagy populista képet vetített önmagáról. A tömegkommunikáció mindjobban megkönnyítette a politika szereplőinek közvetlenebb észlelését és a politikai szocializáció kezelésének nagyobb centralizációját, valamint a konszenzus mozgósítását. Ilyen körülmények között egyre nehezebb, költségesebb és még fölöslegesebb is lett pénzeszközöket juttatni az alsó szintű politikai részvételnek.⁹

Ez az átalakulás messze túlment a Kirchheimer és nagy hatású esszéje által észlelt jeleken, amelyek a gyűjtőpártok korai időszakával függtek össze.¹⁰ A politikai piac, amit egykor a kínálati oldal uralt, egyre inkább keresletorientált lett. A polgár, mint alany fogyasztó polgárrá vált és a fogyasztói társadalom törvényei, elég nagy késéssel, de végül kezdtek belépni a politikába. Kezdték megnyílni a képviselőlet versengő csatornái, miközben „alternatív” szervezetek vagy mozgalmak bontakoztak ki, és ezeket úgy tekintették, hogy képesek hatékonyabb vagy kielégítőbb eszközöket kínálni és ezekkel az állampolgárokat a döntéshozatali folyamatokhoz kötni. Ugyanakkor a kommunikációs forradalom gyorsan véget vetett a differenciált közönségnek és a differenciált politikai nyelvnek. Ehhez párosult a növekvő individualizálódás, amelyben legitimé vált minden állampolgár számára, hogy a saját magánvágyainak és motivációinak a megvalósulását keresse a politikában, ennek pedig az lett az eredménye, hogy meggyengültek a szervezetek és kollektív identitások hálózata, amelyek korábban a politikai bevonás és részvétel fő keretét alkották, valamint az identifikáció (régión, lokalitás és etnicitás) új egységeinek növekvő kereslete és kutatása. Mindenekfölött az állampolgárok kezdték megszerezni a közvetlen cselekvés vélhető képességét és többé már nem tűntek hajlandónak arra, hogy a politikai közvetítésre támaszkodjanak.¹¹ Ilyen körülmények között nemcsak a politikai öszszegzés vált nehezzé és hálátlanná, hanem a politikai közvetítőket is egyre inkább úgy tekintették, hogy csupán eszközjellegű a legitimitásuk.

Csaknem magától értődő, hogy ilyen összefüggésben a politikai pártok társadalmi gyökerei hajlamosak arra, hogy elhalványuljanak. Valójában szembeszökő és megjegyzendő, hogy a pártok környezetének pusztá változatossága, amelyet a szélesebb irodalom manapság áttekint, mennyire hasonló történetet mond el az erózióról, sőt, a nemrégiben demokratizált politikai entitásokban, a „társadalmi pártosság” meg nem jelenéséről. Mi több, nem meglepő, hogy ezt a folyamatot a párthanyatlást tükrözőnek kell látni, mivel ha a pártok és állampolgárok közötti

viszony változásaira összpontosítjuk a figyelmet, akkor könnyű levonni a következtetést, hogy a mai pártok többé már nem azonosak a múltbelikkel, és hogy még azok a pártok is, amelyek újonnan keletkeztek, nagyon különböznek azoktól, amelyek egykor meghatározták a nyugati politikai színteret.

Ezenkívül bőséges és egyre gyarapodó irodalom bizonyítja, hogy most olyan korban élünk, amelyet a népeességnek a politikai pártokból történő fokozódó kiábrándulása és általánosabban a politikai osztály iránti növekvő bizalmatlansága jellemez.¹² Itt a bizonyíték széles körű, egyúttal meglehetősen következetes is: a párthoz tartozás és a párttal való azonosulás hanyatló érzete; a hanyatló lakossági bizalom általában a pártok iránt; a csökkenő párttagság; az alacsony választói részvétel; az új pártok, kis pártok és „antipárt pártok” – általánosabban, a szélsőbal és a szélsőjobb rendszerellenes szervezeteinek, valamint az autonómia, regionális és populista mozgalmaknak – a növekvő támogatása. Mindez a bizonyíték világosan a hagyományos pártok csökkenő kapacitására utal abban a vonatkozásban, hogy szilárd kapcsolatot tartsanak fenn a választókkal, és hogy lekössék őket és megnyerjék elkötelezettségüket. Mindenekfelett a bizonyíték egyre inkább és visszavonhatatlanul a pártok mint képviseleti szervezetek hanyatlására utal.

Továbbá a pártok többé már nem élveznek olyan kiváltságos pozíciót e tekintetben, mint a tömegpárt úgynevezett „aranykora” idején volt, hogy egyéb eszközök egyre inkább hozzáférhetővé váltak az érdekkifejezés és akár az összesítés alternatív csatornáinak kibontakozása révén is. Ezek magukba foglalják az érdekcsoportokat, amelyek a közelmúlt éveiben elszaporodtak, és immár egyre inkább a párttól és a társadalmi mozgalmaktól, civil akciócsoportoktól stb. függetlenül működnek. Egyéb csatornák is léteznek, amiken keresztül a politikai vezetők tájékozódhatnak a nyilvános ügyekről, köztük található a közvélemény-kutatók és a tömegtájékoztatók. E tekintetben, ahogy különösen az új társadalmi mozgalmak kutatói helyesen rámutattak, a pártok többé már nem tarthatnak igényt semmire, ami akár csak közelítene az érdekképviselő funkciójának monopóliumához. Szerepük ebben az értelemben is kérdésessé vált.

Az is fontos azonban, hogy felismerjünk itt egy lényegi megkülönböztetést, amennyiben ez a konkrét fejlődés nem szükségképpen jelent kihívást a párttal mint olyannal szemben; inkább, és talán legfeljebb a pártszervezeteket kérdőjelezi meg, legálábbis amennyiben ezek a szervezetek egykor a legfőbb közvetítőeszközei voltak a lakossági gondoknak a politikai vezetők felé, továbbá a vezetés döntéseit juttatták el lefelé a lakossághoz vagy a választókhöz. Ebből az következik, hogy a képviselőlet új és alternatív csatornáit nem szükségképpen teszik a pártokat mint olyanokat fölöslegessé, még akkor sem, ha aláássák a párt-

nak, különösen pedig a tömegpártnak tulajdonított klasszikus szerepet. Ez utóbbi megkülönböztetés persze azt is magába foglalja, hogy a pártok könnyen megtanulhatnak együttélni ezekkel a párhuzamos szerveződésekkel, és jelenlétükből hasznot húzhatnak annak érdekében, hogy új érdekekről és igényekről szerezzenek ismereteket, ahogy azok megfogalmazódtak. Valójában bizonyos olvasatban ezeket a párhuzamos szerveződések tekinthetjük olyanoknak is, hogy igencsak funkcionálisnak bizonyulhatnak a pártok számára. A múltban a pártokat képviseleti funkciójuk ellátásában segítette az, hogy képesek voltak bizonyos *feltételezéseket* megfogalmazni az érdekek elhelyezkedéséről. A formális kommunikáció pedig nem volt annyira fontos. A szocialista vezetők tételezhatték, hogy ismerik a munkássz-tály érdekeit; a vallási jellegű politikai vezetők meg azt, hogy tudják, mi lenne a legjobb a vallásos szavazóknak; a parasztvezetők pedig tudták, hogy mit akarnak a farmerek. De ez ma már aligha járható, ezért a kommunikáció az érdekcsoportok, társadalmi mozgalmak, a média és a közvélemény-kutatás révén sokkal fontosabbá válik. Ezért tehát félrevezető lehet, ha a képviselet párt- és nem pártcsatornái közötti lehetséges érdekkonfliktusokról beszélünk, vagy egyiket a másikkal szembe fordítjuk. A mai demokráciákban mindkét csatorna egymást táplálhatja.

Mi több, ha képviseleti mechanizmusként vizsgáljuk meg alaposan a kommunikáció nem pártjellegű csatornáit, akkor láthatóak a saját gyengéik és problémáik, amelyeket a legjobban inkább, mint a politikai pártok tevékenységének korlátozott kiegészítőiként és nem helyettesítőiként ábrázolhatunk. Ha a testületi érdekeket és társadalmi mozgalmakat a politikai rendszeren belül a képviselet szervezésének átfogó elveként tüntetjük fel, akkor az átfogó rendszerracionalitás problémáit teljesen figyelmen kívül hagyánk. Azt a tényt sem szabad alábecsülni, hogy egyes testületi szerveződések és társadalmi mozgalmak ugyanolyan mély (ha nem mélyebb) politikai nehézségeket tükrözhetnek, mint a pártok. Röviden, bár megkérdőjelezzük a politikai pártok mint képviseleti szerveződések input funkciójának „monopóliumát”, sőt olykor még „politikacsinálói” output funkciójukat is, ezeket az alternatív csatornákat nem szabad szűkségképpen nagyarányú funkcionális alternatíváknak tekinteni.

Van egy további fontos feltétel, amit itt alá kell húzni: míg egy párt képviseleti funkciói, legalábbis amennyiben ezeket közvetlenül a párton keresztül csatornázták be, valószínűleg hanyatlottak a megszilárdult demokráciákban, és miközben sok újabb demokráciában gyengén fejlettek is lehetnek, ugyanezt nem lehet elmondani az eljárásai vagy intézményi funkciókról. Mi több, ez utóbbi funkciókat gyakorlatilag nem kérdőjelezzük meg sem az alternatív szerveződések, sem pedig a média. Ez igen fontos szempont, ugyanis az egyre növekvő irodalom ellenére, amely a párt

feltételezett hanyatlásával foglalkozik, alig van valami, ami arra utal, hogy található életképes demokratikus alternatíva, amely átvinné a pártok szerepét a vezetők toborzásában vagy a kormányzat megszervezésében. Ezen a szinten még azt is mondhatjuk, hogy a pártok funkciói növekedtek. Ezért azt látjuk, hogy például a kormányzati pozíciókra (beleértve a kormányzati posztokat) és a közületi szektor kulcspozícióira történő toborzás napjainkban a korábbinál sokkal inkább pártalapú. Ezenkívül a kormányalakítási eljárások ma már a parlamenti demokráciákban nyitottabbá és előre kevésbé megjósolhatóvá váltak a mind újítóbbá és vegyessé váló koalíciókkal. Mindez arra utal, hogy a pártok kénytelenek egyre több figyelmet szentelni és egyre központibb szerepet vállalni a végrehajtó és a parlamenti hivatalok szervezésében és fenntartásában. A pártok által játszott eljárási szerep fontossága is egyre nagyobb elismerést vív ki a növekvő állami szubvenciók és a kiterjesztett párttörvények formájában, és mindez a pártoknak növekvő mértékű „hivatalos” státust kölcsönöz a különböző politikai entitásokban.¹³

Ezért, aminek a szemtanúi vagyunk, az a pártfunkciók egyensúlyában bekövetkező változás, áttérés a kombinált képviseleti és eljárási szerepekről – amelyek az úgynevezett aranykorban a tömegpártra voltak jellemzőek – egy kizárólagosabban eljárási funkció felé. És amit persze ugyancsak látunk, az, hogy az új demokráciákban a kezdő pártokat gyorsan felruházzák ilyen eljárási szereppel, amelyek közül sok elsődleges feladatként vállalta magára az újonnan demokratizált intézmények megteremtését és legitimációját.

HANYATLÁS VAGY ADAPTÁCIÓ?

E történelmi elmozdulás mellett a párt szerepének hangsúlyozása a demokratikus intézményeken és eljárásokon belül várhatóan igencsak más következtetéshez vezet el, mint az lenne, amit akkor nyernénk, ha csupán a képviseleti szerepükre összpontosítanánk. A politikai döntések, a választások megszervezése, a parlamenti élet fenntartása, a kormányzatok megalakítása és az ehhez hasonlók mindig és mindenütt megkövetelik a csoportmagatartás egységének bizonyos mennyiségét, és ezt a konformitást normális körülmények között és talán a leghatékonyabban a pártelkötelezettségekkel lehet elérni ezen intézmények között. Ha abból a szemszögből nézzük, hogy a kulcsfontosságú politikai intézmények ténylegesen hogyan működnek, és hogyan viszonyulnak a pártok az államhoz, akkor a pártok „centrálisabbnak” látszanak, mint akár fél évszázaddal ezelőtt. A pártok szempontjából azonban a reprezentáció csatornázásán lévő hangsúly eltolódása a szervezési eljárásokra – a pártok elmozdulása a társadalomtól az állam felé – túlélési stratégiaként

is értelmezhető. Egyéb előnyök mellett megerősíti a pártokat a döntéshozatali helyeken, amelyek révén a saját helyzetük számára kedvező körülményeket teremthetnek, és törvényeket támogathatnak. Más szóval, megengedhetik, hogy igénybe vegyék a nyilvánosság előjogát, amely növeli a saját erőforrásaikat és pozíciójukat.

Ugyanakkor azonban ez a fejlődés további két kérdést vet fel, mindkettőnek hosszú távú összefüggései vannak. Egyfelől ugyan növelik eljárási szerepüket, amikor hanyatlik a képviselők, és ez segíthet a pártok rövid távú fenntartásában, de egyúttal hosszabb távon alááshatja a legitimitásukat. Könnyen lehet, hogy ez a pártokat és az általuk benépesített intézményeket az összes megszilárdult demokráciában jelenleg markában tartó kór megértésének a kulcsa, amennyiben az egyre jobban védelmezett intézményes szerepüket a relevanciájuk látszólagos eróziója kíséri a szélesebb társadalomban. Másfelől a funkcióknak ez az új megosztottsága azt a kérdést is felveti, hogy meddig lehet a gyakorlatban fenntartani, és hogy a pártok, amelyek az intézményekbe visszavonulva igyekeznek megőrizni magukat, vajon képesek-e pártként megmaradni. Erre a kérdésre később visszatérünk.

Ha a pártok megkülönböztető és meghatározó vonása egy közös instrumentális hatalmi érdek által egyesített embercsoport minimális viselkedési konformitása adott intézményi színtereken, akkor persze könnyen levonható a következtetés, hogy pártok mindig lesznek, mint ahogy azt is könnyen levonhatjuk, hogy mindig is léteztek a középkori kommunák frakciói között, a patinás vatikáni gyűléseken és akár még a római szenátusban is. Azonban az is igaz, hogy ami történelmileg új volt a „modern” pártokban, ahogyan kibontakoztak az ipari (brit) és a politikai (francia) forradalmak által megnyitott történelmi korszakban, ennél valamivel több volt, és valami mást tartalmazott, mint az egyszerűen kizárólagos intézményi szerep. Ezért ha most azt látjuk, hogy ezek a pártok többé-kevésbé kizárólag a közhivatal viselőinek szerepére zsugorodnak, akkor egyszerűen asszimilálhatjuk azokat a hasonló gondolkodású emberek választási és parlamenti csoportjaihoz, amelyek megelőzték a tömegpolitikát. Ebben az értelemben és Ruud Koole-nak a „modern káderpártról” adott leírását visszhangozva láthatjuk, amint a pártok teljes körűen visszatérnek.¹⁴ Akkor azonban az a kérdés merül fel, hogy vajon egyáltalán van-e értelmes jövőjük.

A pártok kutatói sok pártaktivistával és politikai megfigyelővel együtt régen a történelmileg egyedi tömegpártot tekintették normának. Sok tekintetben a tömegpárt a pártfejlődés csúcspontját jelentette, amint sajátosan kombinálta a képviselők és az intézményi szerepeket, és amelyek mind a pártot önmagát, mind pedig azt a szélesebb politikai entitást legitímálta, amelynek keretein belül működött. A képviselők és intézményi szerepek egy-

re hangsúlyosabb szétválása (és különösen a párt képviseleti adottságaitól való megszabadulás bizonyítéka) ebben az értelemben hanyatlást jelezhet. Mégsem nehéz azzal érvelni, hogy amit itt megfigyelünk, az inkább adaptáció és nem hanyatlás, és amik az új politikában kibontakoznak, azok egyszerűen „más” pártok, nem jobbak és nem is rosszabbak talán, mint az őket megelőző tömegpárt volt, de mindenképpen jobban megfelelnek a mai demokráciák szükségleteinek és korlátainak. Mi több, és most visszatérünk a fejezet elején említett hármas különbséghez, ezt a nézetet úgy is értelmezhetjük, hogy fenntartja a második, inkább „generációs” megközelítést, amelyben az elsődlegesen iparosodott és globalizált gazdaságokban uralkodó feltételek új stílusú pártot követelnek, csaknem tekintet nélkül arra, hogy ezek a pártok hol találhatóak vagy a demokratizálódás mely stádiumában versengenek egymással. Ezért a különböző politikai entitásokban mindenfelé szemtanúi lehetünk a konvergencia bizonyítékainak, láthatjuk, hogy a megszilárdult demokráciákban a pártok evolúciós pályája, ahogyan a tömegpártoktól a gyűjtőpártokon át és azon túl haladva összetalálkozik az új demokráciák pártjainak pályájával, amint kezdenek beilleszkedni a legalábbis kezdetben csaknem kizárólag a közhivatal követelményei formált új szerepükbe.

Itt is úgy látszik, hogy bizonytalanságban maradunk: vajon elkorcsosulásnak vagy regenerálódásnak, hanyatlásnak vagy adaptációnak vagyunk-e szemtanúi? Ám önmagában ez a bizonytalanság a fontos, amennyiben a változó pártuniverzum értelmezésére tett kísérlet önmagában olvasható úgy is, hogy jelzi a politikai pártok történelmi „válságát”. Egyfelől a pártok szerepének mindenfajta taglalása a mostani és a jövőendő demokráciákban erőteljes normatív felhangokat tartalmaz és különböző és nem szükségképpen egymást kiegészítő hipotéziseket kombinál. Másfelől a párt „válsága” vagy „hanyatlása” önmagában is kevésbé megfogható. Minden tünet, ami a csódnél és az eltűnésnél kevesebb, ahogyan Has Daalder, Richard Rose és Tom Mackie figyelmeztet minket, nem tekinthető elégségesnek vagy elégtelennek a hipotézis teszteléséhez.¹⁵

Akkor vajon ezt a fejtörőt hogyan oldhatjuk meg? Itt két problémával kell foglalkoznunk. Először világosabban meg kell értenünk, miben különbözik a pártok történelmi szerepe a demokratizálódás folyamatában attól, ami a napjainkra inkább jellemző környezetben látható. Másodszer, e kontraszt fényében azt kell megkérdeznünk, hogy vajon egy kizárólag intézményi szerep – vagy amire mint intézményi integrációs képességre fognak utalni – elég-e a pártok fenntartásához, amelyek láthatóan egyre kevésbé tudják eljátszani képviseleti szerepüket, vagy nem birtokolják már a *politikai* integráció képességét. Mert ha a politikai integráció kudarcot vall, akkor vajon hogy lehet fenntartani az intézményi integrációt?

A MÚLT ÉS A JÖVENDŐ KIHÍVÁSAI

Az a kulcsfontosságú történelmi szerep, amit a pártok a különböző demokratizálódási folyamatokban játszottak, és amelyek a tizenkilencedik század közepétől a huszonegyedik század elejéig terjednek, az *intézményi rendeknek* és a *politikai folyamatoknak* a nemzetállam keretei között történő harmonizálására tett erőfeszítés. Kétségtelen, hogy a pártok nem mindig és nem mindenütt játszották el ezt a szerepet sikeresen. Mégis, amikor más főbb eszközökkel összehasonlítjuk – területi megosztás és testületi érdekképviselet –, amelyek révén a modern demokráciák politikailag struktúrálódtak, a pártok jelentették az egyetlen olyan intézményt, amelyek demokratikus politikai keretek között tudatosan törekedtek az integrációra és a különböző folyamatok és intézmények kompatibilissé tételére. Ezek a következőket tartalmazták: 1. a választási folyamatot, amelyben figyelembe lehetett venni a nem testületi érdekeket, törekvéseket, mozgalmakat és a közvéleményt; 2. azt a folyamatot, amelynek révén összehozták a testületi érdekeket, és amelyben a szabályozó utasítások megegyeztek az erős érdekek fölött, és az állami bürokratikus szerveződésekkel a kölcsönös összeférhetőség és rendszerkompatibilitás érdekében ellenőrizték azáltal, hogy ellensúlyozták a választói csatorna hatását; 3. a parlamenti törvényhozó folyamatot, amelyben a többségtől elvárták a következetes intézményi életet és a törvényalkotási teljesítményt; 4. a végrehajtó hatalom megalakításának folyamatát; 5. a politikaformálás folyamatát. Egyszerűen megfogalmazva: nem volt más olyan modern politikai intézmény, amely ilyen széles körű folyamatok és intézmény keretei között terjesztette ki a szerepét, ugyanakkor pedig rendszerszerű integrációjukat kísérelte meg.

Itt tehát két tényezőről van szó: a *politikai* integrációról és az *intézményi* integrációról. A politikai integráció megköveteli az egyéni és a csoportmagatartás ellenőrzését, és amelyben a pártok igyekeznek szervezni, alakítani, befolyásolni és végső soron ellenőrizni a választók, az érdekcsoportok, a társadalmi mozgalmak és a parlamenti csoportok magatartását a lojalitás és a pártos identifikáció rendszerein keresztül, a politikai kapcsolatok, anyagi átfogalmazás és a kliensi hálózatok révén. Az intézményi integráció viszont az intézményi rend átfogó harmonizációját követeli meg, beleértve a politikai személyzet kiválasztását és szocializációját, a parlamenti többségek kialakítását, a végrehajtó szervezet támogatásának megszervezését és a konfliktusok és a feszültségek összeegyeztetését a különböző intézményi, területi és funkcionális alrendszerekben. Ezek a politikai és intézményi integrációs kapacitások messze nem egyformák, továbbá világos kontrasztok láthatók a demokratizálódás kezdeti szakasza és az érettebb fázisa között, a közelmúltban demokra-

tizálódott és a megalapozottabb és stabilabb politikai entitások, valamint az átmenet és a konszolidáció periódusai között.

Ma már bőséges bizonyítékok erősítik meg azt a nézetet, hogy a pártok politikai integrációs képessége számottevően erodálódott. A mai pártok képessége, hogy fegyelmezzék az egyéni és a csoportos politikai magatartást, és ellenőrizzék a társadalmi mozgalmak követeléseit, továbbá az államnál alacsonyabb szintű területi egységek kívánságait, ma már sokkal korlátozottabb, mint elődeiké volt a régen megalapozott demokráciákban, míg sok új demokráciában ez a képesség csupán meglehetősen szűk korlátok között alakult ki. Ha ez a diagnózis megállja a helyét, akkor az a kérdés, hogy vajon a pártoknak van-e jövőjük, úgy fogalmazható meg, hogy vajon továbbra is képesek maradnak-e az intézményi integráció biztosítására, nevezetesen a különböző intézményi arénák működésének összehangolására egy olyan összefüggésben, amelyben a politikai integrációs képességük egyértelműen hanyatlik. E tekintetben a pártok ma három konkrét kihívással néznek szembe.

Először ahhoz, hogy a különböző intézményi szintereket (amelyek például a parlamenti felzárkózások és kabinetalakítás közötti viszonyban részt vesznek) integrálják, a politikai pártoknak képesnek kell lenniük viszonylag koherens belső hierarchiát teremteni, és olyan helyzetben lenni, amely „megkétszerezi” vagy „exportálja” ezt a hierarchiát az általuk szervezni és fegyelmezni kívánt szinterekre. Ez a feladat nyilvánvalóan mind nehezebb lesz, ha a belső hierarchia fokozatosan felhígul és kevésbé tekintélyelvű környezetté alakul át. Ha a pártok belső életét és külső tevékenységét például a törvények túlzottan szabályozzák, ez elvezet oda, hogy közszolgálati ügynökségekké fogalmazzák át őket, és ezzel együtt gyengül a saját belső szervezeti hierarchikus rendjük. Valóban, ha a „pártszabályokból” „jogi szabályok” lesznek, ha a belső pártfolyamatokat kívülről szabályozzák, és ha végül minden tag, szimpatizáns vagy akár csak az állampolgár, aki nem is vesz részt a szervezet életében, jogosulttá válik a belső döntéshozatal és személyzet kiválasztása tekintetében, akkor a pártszervezet hierarchikus rendje egyre jobban gyengül és elveszti azt a képességét, hogy megkettőzze magát és terjeszkedjen.

Másodsor, a pártoknak vissza kell szerezniük autonómiájukat és koherenciájukat, amelyek intézményi integritásuk kulcsdimenziói. A mai demokráciákban a mind nagyobb kiterjedésű támaszkodás a „kompetencia” elvére vagy a szakértői legitimitásra, szemben a *politikai* legitimitással (valamint hogy egyre jobban támaszkodnak a nem politikai központi bankok, szakértői bizottságok, technikai testületek stb. döntéshozatalára), továbbá a népszavazások kiterjedt használata és az intézményi megoldásokra való támaszkodás, amely felhívítja a politikai felelősséget (nevezetesen például a szabályozószervekre és az

igazságszolgáltatásra), ténylegesen csökkenti a pártok autonómiáját és elősegíti, hogy más külső intézmények és cselekvők átvegyék a hatalmat. Hasonló eredménnyel járhat a pártokon belüli „laterális belépés” növekvő jelensége, az, ami akkor fordul elő, valahányszor a pártok konkrét személyi vagy magán-erőforrásokkal rendelkező (pénz, társadalmi presztízs, közismertség, sztárság, kliensek és érdekcsoport-támogatás) cselekvőket építenek be; ez pedig hangsúlyozza az autonómiavesztésüket. Hosszú távon tehát a pártokba behatolnak a külső környezetben rendelkezésre álló hierarchiák és erőforrások, ahelyett, hogy a saját belső hierarchiaikat exportálnák és kettőznék meg.

A pártok autonómiáját és koherenciáját azokon a területeken is veszély fenyegeti, ahol a szupranacionális intézmények és kormányzat a döntéshozatalhoz újabb réteget ad hozzá. Történelmileg a pártok a nemzeti konfliktusok, identitások és követelések központosításának eszközei voltak. A kormányzati rétegek – helyi, regionális, nemzeti és szupranacionális – megsokszorozása ma már a pártok részére sokkal jobban megnehezíti az ellenőrzés és a koordináció gyakorlását. E sokszintű területi játszmákban a pártok valószínűleg megtapasztalják saját szervezeti koherenciájuk és politikai autonómiájuk hanyatlását. Ebben ugyanaz a párt egyre nehezebbnek találja, hogy ugyanazt a politikai pozíciót foglalja el a különböző szintereken, míg a párt jogalkotói különböző módokon csoportosulnak, vagy átcsoportosulnak más és más arénákban. Ezenkívül annak a lehetőségét, hogy hangsúlyozzák a konkrét kérdések dimenzióinak a jellegzetességeit, amelyek egy konkrét területen kedvezőek, várhatóan befolyásolja a tény, hogy meg kell fontolni a más területekkel való kompatibilitásukat.¹⁶ A többszintű kormányzás azt is jelenti, hogy míg a pártok esetleg ténylegesen felelősek és számon kérhetőek maradnak hazai szinten, a helyzet olyan politikai döntéseket is jelenthet, amikor csupán korlátozott vagy egyáltalán semmiféle nyomásgyakorlásra nincs módjuk.

A harmadik kihívás, amivel a pártok intézményi szerepe szembetalálkozik, az a legitimitásvesztés, amit az állampolgárok körében tapasztalhat. Itt három elemről van szó: az első jogi, és a jogszabályokhoz történő igazodás hanyatlása, valamint egyfelől a jogi, sőt még az erkölcsi, valamint a politikai standardok között is növekvő diszkrépancia tükrözi. E feszültségforrás nyilvánvalóan kulcsfontosságú jelzője a korrupció jelenléte és a döntéshozatal átláthatóságának a hiánya. A második elem attitűdbeli, és a pártcselekvések és a demokráciákban játszott történelmi funkcióik értelmezése közötti alapvető ellentét egyre szélesebb körű felismerése tükrözi. Itt a képviselői kudarcok bizonyossága nyilvánvalóan fontos, miképpen a politikai osztály növekvő „elszigetelődésének” észlelése a lakossági problémáktól és sérelmektől. A harmadik elem magatartásbeli, és a hagyó-

mányos pártok hanyatló népi támogatása tükrözi, valamint a pártcselekvés és párturalom jóváhagyásának csökkenő megnyilvánulásai. Itt értelmezendő a pártpolitikából való lakossági kilépés mind a választói és mind a pártszervezeti szinteken, ahogy növekszik a választói hajlam, hogy a meglévő renddel szembenálló vagy olykor a kifejezetten pártellenes alternatívát válassza.

KONKLÚZIÓ

A legtöbb elemzés megegyezik abban, hogy a pártok és az általuk kifejezett demokratikus intézmények a modern állam konszolidációjának és határai ellenőrzésének megnyilvánulásai. Ebből a szempontból a pártok a kívülről zárt politikai entitás belső politikai artikulációjának létfontosságú eszközei, tehát egy politikai entitáson belül, amely viszonylag hangsúlyos ellenőrzést gyakorol a külső gazdasági, kulturális és politikai-közigazgatási határai fölött. Az egyik legmeredekebb kihívás, amikkel a pártoknak ma szembe kell nézniük, e történelmi kapszula, a nemzetállam végső fellazulásából fakad. Igen röviden fogalmazva a területi egységek, amelyek gazdaságilag, közigazgatásilag és kulturálisan egyre puhábban kötöttek, alááshatják nem csupán a pártok politikai integrációs kapacitását, de még az integrációs képességüket is.

Mégis, amikor még a közelmúltban született elemzések is hangsúlyozzák, hogy a pártok ma egy sor versengő szereplővel és kihívást jelentő új folyamattal néznek szembe, ugyanakkor elismerik, hogy valódi alternatívák sem a régi, sem az újonnan megteremtett demokráciákban nem bontakoztak ki. Lehet, hogy a pártok növekvő számú *verseny társsal* találják szembe magukat, láthatóan mégsem ütköztek valódi *alternatívába*. Tehát sehol sem látjuk valamiféle hiteles alternatív intézmény rendszeres bizonyítékát, amely megfelelően tudná ellenőrizni a politikai magatartást és összehangolni a különféle intézményi rendeket.

Az azonban bizonyos, hogy a politikai pártok alternatíváinak hiánya semmiféle garanciát nem jelent azok jövőbeli sikerére vagy akár túlélésére. A pártok pusztá címkévé redukálhatók, amelyek frakciós, kliensszerszerű küzdelmet tükröznek a többé-kevésbé független politikai vállalkozók között, és mindegyikük igyekszik megnyerni a választók támogatását a pártszervezetek mint olyanok ellenőrzésén kívül eső módszerek és erőforrások felhasználásával. Am miközben ez képviselheti a pártok egyfajta jövőjét, új kérdéseket hagy nyitva a szélesebb politikai rendszereket illetően, amelyekben ezek a pártok versenyeznek. Mert ha a pártok többé már nem látják el a feladatukat, akkor vajon ki fog fellépni a politikai és intézményi integ-

ráció cselekvőjeként? Pontosabban: mi történik a demokráciával, ha többé sem a politikai, sem pedig az intézményi integráció nem bizonyul lehetségesnek?

JEGYZETEK

- ¹ L. Ingrid van Beizen: „Party Organization in New Democracies: Southern and Eastern Europe Compared,” PhD-disszertáció (Leiden: Leiden University, 2001.)
- ² L. Seymour Martin Lipset: „The Americanization of the European Left”, *Journal of Democracy* 12 (April 2001): 74–87.
- ³ Stein Rokkan: „Nation Building, Cleavage Formation and the Structuring of Mass Politics”, in Stein Rokkan: *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development* (Oslo: Universitetsforlaget, 1970), 72–144.
- ³ L. Peter Mair: *Party System Change: Approaches and Interpretations* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 175–98.
- ⁴ Giovanni Sartori: *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 64.
- ⁵ Maurice Duverger: *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Barbara and Robert North, trans. (New York: Wiley and Sons, 1963); Sigmund Neumann: „Towards a Comparative Study of Political Parties”, in Sigmund Neumann, ed.: *Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), 395–421; és Otto Kirchheimer: „The Transformation of Western European Party Systems”, in Joseph LaPalombara és Myron Weiner, eds.: *Political Parties and Political Development* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966), 177–200.
- ⁶ Gabriel A. Almond: „A Functional Approach to Comparative Politics”, in Gabriel A. Almond and James S. Coleman, eds.: *The Politics of the Developing Areas* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1960), 3–64, és Anthony King: „Political Parties in Western Democracies: Some Sceptical Reflections”, *Polity* 2 (December 1969): 111–41.
- ⁷ L. Peter Mair: „De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links, en de democratie”, *Socialisme & Democratie* 57 (December 2000): 544–553.
- ⁸ L. Alessandro Pizzorno: „Elementi di uno schema teorico con riferimento ai partiti politici in Italia,” in Giordano Sivini, ed.: *Partiti e partecipazione politica in Italia* (Milan: A. Giuffrè, 1969), 4–40.
- ⁹ Otto Kirchheimer: „The Transformation of the Western European Party Systems”, in Joseph LaPalombara and Myron Weiner, eds.: *Political Parties and Political Development* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966).
- ¹⁰ Stefano Bartolini: „Collusion, Competition, and Democracy, Part I,” *Journal of Theoretical Politics* 11 (1 October 1999): 435–70, és Stefano Bartolini: „Collusion, Competition, and Democracy, Part II.,” *Journal of Theoretical Politics* 12 (1 January 2000): 33–65.
- ¹¹ Pl. I. Pippa Norris, ed.: *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* (Oxford: Oxford University Press, 1999), és Susan J. Pharr and Robert D. Putnam eds.: *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2000).
- ¹² Richard S. Katz and Peter Mair: „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party”, *Party Politics* 1 (January 1995): 5–28.

- ¹³ Ruud A. Koole: „The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands”, in: Richard S. Katz and Peter Mair, eds.: *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies* (London: Sage Publications, 1994), 278–303.
- ¹⁴ L. Hans Daalder: „A Crisis of Party?” *Scandinavian Political Studies* 15 (December 1992): 269–88, Richard Rose and Thomas T. Mackie: „Do Parties Persist or Fall? The Big Tradeoff Facing Organizations”, in Kay Lawson and Peter H. Merkl, eds.: *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*. (Princeton N. J: Princeton University Press, 1988), 533–558.
- ¹⁵ Például I. Michael Laver, „Party Competition and Party System Change: The Interaction of Coalition Bargaining and Electoral Competition”, *Journal of Theoretical Politics* 1 (July 1989): 301–24.

A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

RUDAI REZSŐ a két háború közötti magyar politikai szociológia és az akadémiai tudomány ismert szereplője. Az államtudományok doktora, a Magyar Társadalomtudományi Társulat választmányának tagja. 1936-ban szerezte meg habilitációját „Az állam elmélete” témakörben. Fő kutatási területe azonban nem elsősorban az államelmélet, hanem a pártok szociológiája és a pártok „viselkedésének” kutatása volt. E tárgykörben számos publikációt jelentetett meg a korszak vezető akadémiai folyóiratában, a Társadalomtudományban. *Adalékok a magyar képviselőház szociológiájához* című dolgozata (amely ma is érdekes olvasmány) a folyóirat 1933. évfolyamában jelent meg. A Politikatudományi Szemle mégsem ebből a tanulmányából közöl részletet, aminek az a magyarázata, hogy *A politikai ideológia, pártszerkezet, a hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében* című munkája (1936) még az előbbinél is érettebb és átfogó munka. Ebből a dolgozatból egy elfogulatlan tudós képe bontakozik ki, aki szintetizálja korának legfontosabb tudományos felismeréseit a pártokra és a parlamentre vonatkozóan.

RUDAI REZSŐ

A politikai ideológia és a pártszervezet szerepe a magyar kormánypártok életében (1861–1935)*

„A nemzet vonatkozásainak, viszonyainak összessége azáltal a szubjektív köztudat által összefoglalva, hogy a nemzet a lényeges, a kívülről lévő reá vonatkozó mellékes, tőle függő – adja a nemzeti érdeket, az általános érdeket. Ez az érdek, mint a végző, az első, a kezdő ok, mely a nemzetet mozgatja, egyben elv is..., mert összes mozgásainak, törekvéseinek kezdője, eleje, princípiuma” – írta *Concha Győző* 1917-ben, majd ezt is olvassuk ugyanott: „A pártoknak, a nemzeti érdek e pars-ainak, részeinek elvei, érdekei természetesen azon feltétel alatt jogosultak és egyesíthetők nagy, mondjuk: két nagy csoportba a parlamenti kormányzás fenntartására, ha a mögöttük lévő érdekek valóban tárgyilag is az általános nemzeti érdek részei, nem személyes érdekek s e részérdekeket is az általános nemzeti érdek mérsékli, amit a pártok hazafiasságának nevezünk.”¹

Ezt a szellemet és ezt az érdeket kerestük, amikor a magyar parlamentarizmus népképviselői korszakában a magyar kormánypártokat vizsgáltuk 1861-től máig, s adatokkal igyekeztünk a politikai történet külső látszata mögül feltárni az események rejtett rugóit és valódi okait. Az egybegyűjtött adatok törvényhalmaza határozott erővel utal arra, hogy a *magyar nemzet őseje mindig elevenen élt és hatott s – a múlt tanúságai szerint – mindig elevenen élni fog.*

* Az alábbi részlet a szerző: Politikai ideológia, pártszervezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935) *Államtani dolgozatok* c. könyvéből való. Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása Bp. 1936.

1.

Magyarország sorsát az abszolutizmus megszűnése óta *hét kormánypart* irányította (a választások éveit csoportosítva): 1. Deák Ferenc Felirati Pártja (1861–1875), 2. Tisza Kálmán Szabadelvű Pártja (1875–1906), 3. a Függetlenségi Párt koalíciója (1906–1910), 4. Gróf Tisza István Munkapártja (1910–1918), 5. a kersztény-nemzeti egyesülés koalíciója (1920–1922), 6. Gróf Bethlen István Egységes Pártja (1922–1935) és 7. Gömbös Gyula Nemzeti Egység Pártja (1935–).

A hét kormánypart az egypártrendszer alapján, azaz a választások többségi eredményeire támaszkodó párttal állt a kormány mellett és adta meg a politikai éra sajátos alapszínezetét, irányát és változatait.

A magyar népképviselői parlament első kormánypartja zárólag a közjogi eljárásmodban kifejeződő államjogi felfogást állította a programja központjába, s ez a törekvés sikert is ért el az 1867-es koronázás bekövetkeztéig. Ezt a politikai érat egy új áramlatra támaszkodó három évtizedes korszak, a Szabadelvű Párt uralma követte, mely mint magyar politikai éra, sokszor lojális volt mindazzal szemben is, ami elsősorban nem magyar érdeket követett, így a nemzetiségek és a külföld, annak minden divatos áramlata s Ausztria iránt is. Egy, a szabadság és függetlenség iránti küzdelembe befáradt nemzedék rendezkedett be a '67 utáni status quóra és élvezte a monarchia nagyhatalmi állásának biztonságát és az európai külpolitikai helyzet tartósnak látszó nyugalalmát. Az 1875-ben magyar szívvvel és akarattal, jóhiszeműen elindult politikai liberalizmus – a nyugalom és változatlanság harminc éve végén – a következő nemzedék porondra léptek, már más értelmet nyert, mert a *politikai* liberalizmusból *világnézeti* liberalizmussá lett, *más tartalmat* kapott, mert – bár sok újat teremtett és új lendületet hozott – a magyarság és főleg a magyar vezető réteg elerőtlenedését is eredményezte, s *más célokká* formálódott, mert sokszor már a magyarság ellen is sorakoztatta fel az erőket. Ezért is omlott 1905-ben össze a szabadelvű éra és jött létre a három évtizedes ellenzéki harcot vívott Függetlenségi Párt diadala, mely győzelmet azonban az európai külpolitika közelgő vihara és a magyar földön gyülekező nehézségek árnyai, valamint a párt belső összetételének lazaságai is nagyon erősen beárnyékolta. A Munkapárt megjelenése 1910-ben azt célozta különösen, hogy a belső erőket egybefogja, a külső államoknak az itt élő nemzetiségekre gyakorolt propagandisztikus hatását ellensúlyozza és a magyar társadalomba időközben bekövetkezett új belső elhelyeződést a nemzet érdekeivel összhangba hozza. A súlyos és hosszú világháború azonban más eredményt hozott. A bolsevizmus után elemi erővel tört elő a magyarság nemzeti érzése és tudata. Az 1920-as, az 1922-es és az 1935-ös elindulás mottója az egyesülés, a belső

	1884		1887		1892		1896		1901		1905	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
F.:	1	-	1	-	-	1	1	-	-	1	-	1
É.:	78	37	81	34	70	45	103	12	69	46	35	80
E.:	49	25	57	17	55	19	59	15	56	18	35	39
D.:	23	52	30	45	25	50	46	29	31	44	3	72
A.:	82	55	85	52	60	77	97	40	71	66	26	111
Bp.:	7	2	9	-	8	1	9	-	6	3	3	6
M.:	240	171	263	148	218	193	315	96	233	178	102	309
F.:	0,4	-	0,4	-	-	0,5	0,3	-	-	0,6	-	0,3
É.:	32,5	21,6	30,8	23	32,1	23,3	32,7	12,5	29,6	25,8	34,3	25,9
E.:	20,4	14,6	21,7	11,5	25,2	9,8	18,7	15,6	24	10,1	34,3	12,6
D.:	9,6	30,4	11,4	30,4	11,5	25,9	14,6	30,2	13,3	24,7	2,9	23,3
A.:	34,2	32,2	32,3	35,1	27,5	40	30,8	41,7	30,5	37,1	25,6	35,9
Bp.:	2,9	1,2	3,4	-	3,7	0,5	2,9	-	2,6	1,7	2,9	2
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

	1906		1910		1920		1922		1927		1931	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
F.:		1	-	1								
É.:	55	60	76	39	29	13	32	10	33	9	29	13
E.:	39	35	47	27								
D.:	53	22	31	44	53	28	38	43	48	33	46	35
A.:	100	37	78	59	58	39	74	23	81	16	72	25
Bp.:	7	2	4	5	10	15	-	25	4	21	5	20
M.:	254	157	236	175	150	95	144	101	166	79	152	93
F.:		0,6	-	0,6								
É.:	21,7	38,2	32,2	22,3	19,3	13,6	22,2	9,9	19,9	11,4	19,1	14
E.:	15,4	22,3	19,9	15,4								
D.:	20,9	14	13,1	25,1	35,3	29,5	26,4	42,6	28,8	41,8	30,3	37,6
A.:	39,4	23,6	33,1	33,7	38,7	41	51,4	22,8	48,8	20,3	47,4	26,9
Bp.:	2,6	1,3	1,7	2,9	6,7	15,9	-	24,7	2,5	26,5	3,2	21,5
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

1935	
I.	II.
F.:	
É.:	30 12
E.:	
D.:	57 24
A.:	77 20
Bp.:	7 18
M.:	171 74
F.:	
É.:	17,5 16,2
E.:	
D.:	33,3 32,4
A.:	45 27
Bp.:	4,2 24,4
	100% 100%

F.: Fiume,
 É.: Észak,
 E.: Erdély,
 D.: Dunántúl,
 A.: Alföld,
 Bp.: Budapest,
 M.: mandátumok száma.

I.: a kormánypárt,
 II.: a kormánypárton kívüli pártok
 és pártönkíüliek által elért mandá-
 tumok közül egy-egy részre eső
 mandátumok száma és aránya.

A magyar képviselőház összes mandátumai közül az egyes országtájakra a következő mandátumok estek 1875–1918 és 1920–1935 között:

	1875–1918		1920–1935	
F.:	1	0,3%		
É.:	115	28,0%	42	17,1%
E.:	74	18,0%		
D.:	75	18,2%	81	33,1%
A.:	137	33,4%	97	39,6%
Bp.:	9	2,1%	25	10,2%
M.:	411	100,0%	245	100,0%

Ha ezen országos arányszámok segítségével a mandátumoknak az egyes pártcsoportok által egy-egy tájon elért egyes arányszámait vizsgáljuk, vagyis, hogy mikor mely pártcsoport arányszáma haladta meg az országos arányszámot, érdekes törvényszerűség látszik kiütközni.

Az adatsorokból azt látjuk, hogy *Fiume* 1892-ig kormánypárti, azután pedig 1910-ig – 1896 kivételével – már más pártállású vagy pártonkívüli képviselőt választott. Az északi rész csak egy ízben, 1906-ban választott többségében nem kormánypártiakat, amikor is a kormánypárt mandátumainak 21,7%-a, a többi mandátumoknak 38,2%-a esett erre a részre; az összes többi választásokon mindig a kormánypártra esett a nagyobb arányszám. Ehhez hasonlóan *Erdélyben* is csak 1906-ban fordult elő egy ízben, hogy a kormánypárt mandátumainak 15,4%-át, a többi pártok mandátumaiknak pedig 22,3%-át szereztek itt meg, a többi tíz választáson (csak ennyiszor volt itt parlamenti választás) mindig a kormánypárt arányszáma volt a magasabb. A *Dunántúl* csak a Deák-párt (1861–1872), a Függetlenségi Párt (1906–1910), a Keresztény-nemzeti Egyesülés (1920–1922) és a Nemzeti Egység Pártja (1935) érája alatt szavazott nagyobb arányszámban a kormánypárti képviselőkre, míg a Szabadelví Párt (1875–1905), a Munkapárt (1910–1918) és az Egységes Párt érája alatt többségében mindig a nem kormánypártokra adta le a szavazatát. Az *Alföld* és a bánági rész 1920-ig csak egy ízben: 1906-ban foglalt a kormánypárt mellett állást (39,4%-ban) a nem kormánypártok 23,6%-ával szemben, a többi esetben az arányszám mindig a pártoknál magasabb vagy legfeljebb egy ízben (1884-ben) azzal egyenlő; 1920 óta pedig – kivéve az első nemzetgyűlést – a kormánypártnál volt magasabb arányszám, bár ez a szám az óta lassan csökken. *Budapesten* a világháború előtt csak kétszer volt a nem kormánypártok arányszáma magasabb: 1878-ban és 1910-ben, míg a világháború után mindig a nem kormánypártok arányszáma a magasabb, bár a kormánypártok arányszáma 1922 óta lassan emelkedik.

A világháború előtti politikai állásfoglalás tükröképét legjobban az 1906. évi függetlenségi párti választás eredménye tárja

elénk, amelyben ugyanis az összes részek állásfoglalása pontosan megfordul (így az északi részen a kormánypárt arányszáma kisebb, ugyanígy Erdélyben is, míg a Dunántúlon és az Alföldön a kormányzópárté lett magasabb). Ezt a tényt az alábbi összeállítás még csak jobban szemlélteti, melyben Fiume, Észak és Erdély összesített (1920 óta csak Észak) adatai (I.) állanak a Dunántúl, az Alföld és Budapest (II.) adataival szemben:

K.:	1861	1869	1872	1875	1878	1881	1884	1887	1892
I.	40,6	54,3	48,5	49,8	53,5	53,7	53,3	52,9	57,3
II.	59,4	45,7	51,5	50,2	46,5	46,3	46,7	47,1	42,7
Nk.:									
I.	29,3	13,5	15,7	34,8	35,6	35,5	36,2	34,5	33,6
II.	70,7	86,5	84,3	65,2	64,4	64,5	63,8	65,5	66,4

K.:	1896	1901	1905	1906	1910	1920	1922	1927	1931	1935
I.	51,7	53,6	68,6	37,1	52,1	19,3	22,2	19,9	19,1	17,5
II.	48,3	46,4	31,4	62,9	47,9	80,7	77,8	80,1	80,9	82,5
Nk.:										
I.	28,1	36,5	38,8	61,1	48,3	13,6	9,9	11,4	14	16,2
II.	71,9	63,5	61,2	38,9	51,7	86,4	90,1	88,6	86	83,8

K.: kormánypárt, Nk.: a többi pártok és pártonkívüliek.

A történelmi távlatban elmosódnak az emberek (politikusok, képviselők), a pártagitációk, a választási győzelmek és sérelmezése, a választási jogrendszerek, csak egy tény áll elő törvényszerűséggel, az hogy a *magyarságnak politikai állásfoglalása mindig erősen magyar volt* s ez az állásfoglalás mindig bátran ki is fejeződött, ha nem is járt mindig számszerű teljes győzelemmel. S mindez az *állandó* színekép kormánypártonként nyeri sajátos árnyalati színeződését, mert más és más a kormánypártok arányszáma Deák vagy Tisza Kálmán vagy a függetlenségi koalíció vagy Tisza István vagy a ker. nemzeti koalíció vagy Bethlen István avagy Gömbös Gyula irányította politikai éra alatt, bár az alapszínekép mindig azonos marad lényegileg.

A tények alapján megállapítható, hogy *minden geopolitikai tájnak megvan a maga sajátos politikai színeke és minden geopolitikailag adott táj lakosságának megvan maga sajátos politikai érzülete*. Arra a kérdésre, hogy részint a világháború előtt és részint a világháború után nagy részben a *nem kormánypártok* sorában *mi színezte* ezt a képet, mi jellemezte és alakította ki ezt az érzületet, feleletet az ad, ha a Függetlenségi Párt és a Keresztény (Nép)párt mandátumainak földrajzi és geopolitikai elhelyezkedését nézzük, és a Függetlenségi Pártét

1875–1918-ig, s a Keresztény Pártét 1892 óta máig, mint olyan pártokét, melyek a nem-kormánypártok közül a legnagyobb állandósággal állottak fenn és határozott világnézeti állásfoglalásokkal befolyásolólag is hatottak.

A Függetlenségi Párt mandátumainak elhelyezkedése:

	1875	1878	1881	1884	1887	1892	1896	1901	1905	1906	1910
É%	15,8	18,7	18,2	12,4	16,7	18,6	18,3	18,6	22,2	21,7	16,4
E.	5,3	4	8	11,3	1,3	1,7	3,3	10,6	11,1	15,4	6,5
D.	23,7	24	27,2	31	35,9	18,6	23,4	20,3	25	20,9	27,9
A.	55,2	52	46,6	45,3	46,1	61,1	55	50,5	40,6	39,4	47,5
Bp.	-	1,3	-	-	-	-	-	-	1,1	2,6	1,7

A Keresztény (Nép)párt mandátumainak elhelyezkedése:

	1892	1896	1901	1905	1906	1910	1920	1922	1927	1931	1935
É%	100	18,8	45,5	41,7	57,1	42,8	16,9	21,4	12,1	10	14,3
E.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
D.	-	81,2	54,5	58,3	40	57,2	40,7	42,9	57,6	60	35,7
A.	-	-	-	-	2,9	-	27,1	-	12,1	10	7,1
Bp.	-	-	-	-	-	-	15,3	35,7	18,2	20	42,9

A tényeket feltáró számadatok világosan megmutatják, hogy a *függetlenségi politikai ideológia* és politikai érzület legerősebben és állandóan *az Alföldön gyökerezett*, s részben még a Dunántúlon is gyökeret vert. A *keresztény politikai ideológia* és érzület mindig *a Dunántúlon gyökerezett legmélyebben*, kivéve 1906-ban, amikor az északi részen aratta a nagyobb diadalt; a világháború óta pedig Budapest játszik egyre nagyobb szerepet a párt életében.² Ezek az adatok egyben arra is rávilágítanak, hogy ez a két párt jelentős mértékben járult hozzá – a többi pártok mellett – a nem kormánypártok politikai színképének sajátos színeződéséhez, de ugyanakkor csak mindenben megerősítik előbbi megállapításunkat, mely szerint – *a különböző választójog és választási (titkos, nem titkos) rendszerek ellenére* – minden geopolitikai tájnak megvolt és megvan a maga sajátosan színezett politikai állásfoglalása és sajátosan jellemzett politikai érzülete, amely a választási eredményekben állandósággal, törvényszerűséggel mindig vissza is tükröződik. S ebben a visszatükrözőedésben élénk tárul az a kép, melyet a pártideológiákról az első szakaszban megállapításként elmondottunk.

(...)

Az életkörülmények s az élet követelményei, valamint a nemzeti múlt tradíciói szabják meg a politikai cselekvés irányát és a politikai életformák milyenségét. S minél inkább távolodnak el egyes pártok attól a kötelességüktől, hogy a nemzeti érdek parszai, részei legyenek, ahogy azt *Concha Győző* – mint bevezetőnkben idéztük – mondta, s minél inkább lesznek némely pártok az önérdék egyoldalú követése miatt frakciókká, annál inkább szükségesnek látszik a nemzet életében a politikai egységes erő és erős szervezet, melynek az egyik legaktívabb parlamentáris kifejeződési formája az egypártrendszer.

Összefoglalva az adatok megvilágította tényeket, megállapíthatjuk, hogy a magyar kormánypártok változó politikai ideológiája különböző módon tükröződik vissza a választókerületek geopolitikai adottságaival összefüggő és a különböző területeken lakó és élő lakosság *állandó* jellegű politikai állásfoglalásának képében, s láttuk, hogy ezen az állandó képen sem kormány, sem ellenzék vagy választójog hetven év alatt *lényegileg* nem volt képes változtatni, legfeljebb a szavazatok száma tolódtott időnként valamilyen irányban el. Láttuk a beszédes adatok bizonyosságát arra nézve is, hogy *a kormánypártok erejét mindig a párt belső összetételének szilárdsága adta meg akkor, amikor az az állam és a nemzet iránt határozott tudattal és felelősségérzettel telített hivatási rétegeknek biztosított befolyást*. S láttuk, hogy a háromnegyed évszázados magyar parlamenti egypártrendszer a *nemzet geopolitikai helyzetének* adottságiból és különböző (kül- és belpolitikai, gazdasági és világnézeti) szerteágazó és széttartó irányú törekvések ellensúlyozásának szükségességéből is adódott és adódik; ezen nemzeti ellensúlyozó törekvésnek és szervezőmunkának az eredménye csak hosszabb folyamat során észlelhető lassú haladásként.

A magyar kormánypártok által követett politikai szellemnek, ideológiának és a nemzeti közérdek közötti kapcsolat milyenségére is – közvetve – rávilágítottak a közölt adatok, s láthattuk, hogy nem volt olyan kormány vagy más párt, mely a nemzeti általános vagy részérdek figyelembevétel nélkül tudott volna fennmaradni, mert a nemzet elevenen él, bár mindig csak az élő nemzettagok tettei, érzései és akarásai által.

A magyar népképviselői parlament közel hetvenöt éves életéből emeltük ki a közölt adatokat, hogy a múlt tanulságait és az élet törvényszerűségeit kutassuk s vele az államtant, a történetírást és a magyar jövőt szolgáljuk.

JEGYZETEK

¹ Hatvan év tudományos mozgalmi között, II. kötet. Bp.: Magy. Tud. Akadémia 1935. 435. o.

² L. Rudai Rezső: A keresztény párt életfázisainak változásai (1892–1935), Magyar Kultúra, XXII. évf. 11. sz. 1935, 481–485. old.

KÖNYVEKRŐL

BERTALAN TAMÁS

Útkereső nyertesek és tanácstalan vesztesek

Kovách Imre–Csite András (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás – A posztoszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok.* Napvilág Kiadó. Budapest, 2002.

A tanulmánykötet egy izgalmas időszak történéseit dolgozza fel, amelyről részben még letisztulatlan személyes élményeink, tapasztalataink vannak. A korszak megnevezésére is kísérletet tesznek a szerzők, de a kötet igazi célja a kilencvenes évek és az ezredforduló időszakára egy olyan modell felállítása, amely képes áthidalni az előző korszak közelségéből, az adathiányból fakadó problémákat, mégpedig úgy, hogy érintettségünk ellenére is kellően objektív választ adhassunk a mű egyik alapkérdésére: mi következik a rendszerváltás ellentmondásos tizenöt éve, a posztoszocializmus után?

A kötetben szereplő tanulmányok egyszerre segítenek szembeülni a korszak veszteséglistájával, és keresik az utat a továbblépéshez, felkutatva azokat a lehetséges szereplőket, akik kellő erővel és mozgástérrel rendelkeznek a jövőépítéshez. Teszik ezt úgy, hogy az adatok és számok mögött ráismerünk saját tapasztalatainkra. Segítenek összerakni azt a mozaikot, amelynek darabjait ugyan birtokoljuk, de az összeillesztést megnehezíti, hogy túl közelről nézzük a mintát. A kötet időbeli kiterjedése és tematikus gazdagsága lehetővé teszi azt is, hogy az ország európai uniós integrációjával kapcsolatos egyes alapkérdéseket (ilyen például a vidékfejlesztés korántsem egyszerű problémaköre) ne a frázisok szintjén gondolhassuk át.

A tanulmányok által feldolgozott témákat a következő kérdésre fűzhetjük fel: Milyen hatást gyakorolnak ebben a turbulens időszakban a politikai, gazdaságpolitikai döntések egyes csoportok, szervezetek, térségek életére? Kiemelendő erénye a kötetnek, hogy a kérdés megválaszolása során a szerzők képesek együtt kezelni a politikai döntéshozók felelősségének kérdését a döntések társadalmi csoportokra gyakorolt tényleges hatásainak elemzésével. Teszik ezt több helyütt megindító szociális érzékenységgel.

Olyan politikai gazdaságtani elemzéseket olvashatunk, amelyek képesek együtt vizsgálni a mikroszinten jelentkező szervezeti folyamatokat, azok hatásait a folyamatok szereplőire, illetve a folyamatokra hatást gyakorló politikai döntéshozói szint stratégiaválasztásának következményeit.

A többnyire empirikus kutatásokkal is alátámasztott elemzések közelebb visznek bennünket az elmúlt tíz év mezőgazdasági, ipari szervezeteiben lezajlott történésekhez, de ugyanígy működésében ismerkedhetünk meg – egy kistérség példáján – az elszegényedés súlyos hatásaival, avagy az önkormányzatiság keretei között a helyi gazdasági elit politikai mozgásterével.

A változásokra vonatkozó adatok, folyamatok és jelenségek elemzésével a szerzők kísérletet tesznek a korszak gazdaságpolitikai és társadalmi jellegű értelmezési problémáinak megválaszolására. Szembesülnek azzal az alapvető kérdéssel, hogy az elemzéshez hiányzik a megelőző korszak hiteles „dokumentációja”. A kötet szerkesztője joggal állapítja meg, hogy a szocializmus elemzése is hiányosnak tekinthető a gazdaságpolitikai, foglalkoztatáspolitikai folyamatok szempontjából. Az összehasonlítási alap hiánya mellett komoly gondot okoznak a fogalmi bizonytalanságok, amelyek már a korszak elnevezése, tagolása szintjén is jelentkeznek.

Politikai gazdaságtani elemzéshez méltóan a kötet összeállítói elemzéseik középpontjába a tőkéhez való hozzájutás lehetőségeit, a tőke feletti ellenőrzés megszerzésének módját állítják. Izgalmas kérdés, hogy a privatizációval kapcsolatos politikai döntések hogyan befolyásolták a gazdasági elit kialakulását, és ezzel párhuzamosan a foglalkoztatásban bekövetkező változások akár egy gazdasági szervezeten belül, akár társadalmi méretekben hogyan változtatták meg a foglalkoztatottak, a munkavállaló korúak életviszonyait.

A szerkesztők egyetértenek azzal a nézettel, hogy a kilencvenes évek első fele, amely időszak a szocialista rendszer lebontását, illetve a politikai és gazdasági tőke újraelosztását célozta, egy viszonylag jól elhatárolható korszak, amelynek posztoszocializmusként történő aposztrófálása általánosan elfogadottnak tekinthető. Amíg azonban a politikai rendszer lebontása és a demokratikus berendezkedés kialakítása a 80-as évek végén és a 90-es évek elején lezajlott, addig a gazdasági változások egy je-

lentős része a nyolcvanas évek közepétől indult – gondoljunk csak a társasági törvény 1988-as kihirdetésére. Egyetértünk azonban azzal, hogy ugyanilyen fontosak az 1992-től 1997-ig zajló redisztribúciós folyamatok. Éppen ez az időszak teszi lehetővé vállalati környezetben, a gazdasági szervezetek szintjén a tőke tulajdonosainak, „felügyelőinek” milyensége szempontjából történő elemzések elvégzését. Nem egyértelmű azonban – a tanulmánykötet tatalmi felépítése, illetve az egyes tanulmányok szintjén sem –, hogy mennyiben teremthető meg a mikro-ökonómiai és szervezeti szintű elemzések és a makroökonómiai elemzések közötti párhuzam. Amíg a kötet sokrétűsége lehetővé teszi az ilyen irányú gondolkodás megindítását, nem törekszik arra, hogy egységes szerkezetbe foglalja a vizsgálódások tapasztalatait.

A kötet szerkesztője „A posztszocializmus vége” címmel részletes előszót írt, amelyben a tanulmányok főbb tartalmi megállapításait foglalta össze egy olyan elemzésben, amely a korszak főbb jellemzőit vetíti elénk. A szerző által az előszóban meghatározott tartalmi súlypontok közül néhányat felhasználunk a tanulmánykötet belső szerkezetének bemutatására. Az alábbiakban röviden kitérünk a társadalmi struktúra változásaira, a különböző elitcsoportok és a politikai elit egymáshoz való viszonyára, illetve a politikai elit befolyásolására egyedül képes gazdasági elit és a politikai elit viszonyára.

A gazdaságpolitikai beavatkozások következményeinek társadalmi hatásaira vonatkozó legáruklodóbb adatok a foglalkoztatási helyzetet bemutató adatok és azok változásai. Az elmúlt években a híradások szintjén folyamatosan azt hallottuk, hogy a munkanélküliségi ráta csökkenése kedvező gazdasági folyamatokra utal. Ezzel szemben azonban – különösen a kilencvenes évek első felében – a szocialista nagyvállalatok leépülésével és privatizációjával, a mezőgazdaság szerkezeti átalakításával megnövekedett az inaktívák száma. Ők ugyan nem rontják a munkaügyi statisztikákat, de különösen a többszörösen hátrányos helyzetű mikrorégiókban tapasztalható jelenlétük, és tanulmányozható egzisztenciális, mentális és egészségügyi állapotuk leromlása. A foglalkoztatási helyzet okozta kiszolgáltatottságból az egyik kitörési lehetőség a vállalkozóvá válás volt. Ezek a kísérletek is az esetek többségében kudarccal végződtek.

A mezőgazdaság drasztikus átalakításával, amely a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számát alig valamivel több, mint egynegyedére csökkentette, kialakult a családi gazdaságok egy túlélésre képes csoportja, és nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek mellett a kisgazdaságok is szerepet kapnak. Ezzel együtt azonban elkerülhetetlen egy, a mezőgazdaság fejlesztésén túlmutató vidékfejlesztési stratégia, a foglalkoztatási helyzet stabilizálása és az elszegényedési folyamatok

megállapítása érdekében. Ez az időszak a középrétegeket sem hagyta érintetlenül. A középrétegek jövedelmének csökkenése is állandó volt. A privatizáció hasznából a középrétegek széles csoportjai sem részesültek. A vagyoni újraelosztásában kis elitcsoportok kerültek kedvező helyzetbe. A kötet egyik alapkérdése, hogy van-e a politikai elitnek kontrolljára képes társadalmi csoport, intézmény. Kovách Imre a következőképpen határozza meg a politikai elitet (14. oldal):

Nem rendelkezik a kommunista korszak vezetőinek hatalmával, azonban jogi eszközökkel gyakorlatilag kizárta a nagyobb parlamenti cserék lehetőségeit.

Párttagság, párthovatartozás szerint majdnem végletekbe menő harcot vív a politikai hatalomért, de mint politikai osztály a magyar társadalom egynemű képződménye, minősége.

Politizálásának legfontosabb motiválója a pártállam lebontását követően szükségszerűen a gazdasági, politikai, kulturális és szimbolikus privatizációban való részvétel, vagy azok irányításából és az új redisztribúció kontrolljából eredő hatalmi részese-
dés.

A szerző szerint a politikai elit kontrolljára a következő társadalmi csoportok, intézmények lehetnének képesek:

Civil társadalom és szervezetei, amely intézményesülését tekintve dinamikus fejlődési pályára állt, de alulfinanszírozottságának és gyenge társadalmi beágyazottságának köszönhetően a politikai elit befolyása alá sodródott.

A nyilvánosság intézményei, amelyek viszont erőteljes piaci és profitkényszer alatt állnak, és többnyire emellett jól körülhatárolható politikai csoportok ellenőrzik őket.

Rivális társadalmi csoportok vagy intézmények. Ebből a szempontból a kötet két tanulmánya is vizsgálja a szakszervezetek, más munkavállalói érdekképviseletek befolyásoló képességét. A szakszervezetek, munkástanácsok a politikai elitnek kontrolljára nem képesek, és a munkaadói oldal (amely jelentős részben átfedést mutat a gazdasági elittel) ellenőrzésére és befolyásolására is csak korlátozott mértékben van módjuk. Rivális társadalmi csoportnak tekinti a szerző a kulturális elitet, amely különösen a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején vállalt döntő szerepet a rendszerváltás levezénylésében, és folyamatos térvesztését figyelhetjük meg a politikai mezőben. Ezzel szemben a gazdasági elitnek politikai befolyásoló képessége mind helyi, mind országos szinten növekedni látszik, mint ahogy ezt egy közepes méretű város, Keszthely esetében a kötet egyik tanulmánya modellezi.

A fentiekből következik a kötet egyik alapvető megállapítása. A gazdasági elit – szemben a szocialista korszakban betöltött alárendelt szerepével – a privatizált gazdaságban nem függ közvetlenül a politikai elitől. Mi több, kísérleteket tesz a politikai elit folyamatos befolyásolására, ha kell gazdasági erejét kihazs-

nálva politikai pozíciókat szerez. A politikai elitek a privatizációs és redisztribúciós folyamatokban akarnak befolyást szerezni, a gazdasági elitek pedig gyakorlatilag a privatizációs folyamatok nyerteseinek tekinthetők. Ezért a 90-es évek gazdasági-társadalmi folyamatainak középpontjában, mint ahogy ezt a kötet szerkesztői és a kötetbe szerkesztett tanulmányok szerzői felismerték, az elitek privatizációban betöltött szerepének, a privatizációs folyamatokhoz való viszonyának elemzésével közelebb jutunk a korszak gazdasági folyamatainak megértéséhez.

A privatizáció első hulláma lezajlott, melynek következtében a tulajdonlás változatos formái jöttek létre a gazdaság legkülönbözőbb területein. A privatizáció következtében a gazdasági elit függőségének felszámolása megindult. Azonban a gazdasági szervezetek jelentős része forráshiánnyal küzd. Így nem nélkülözheti az állami támogatásokat. Szintén a forráshiány ellensúlyozására az állam – a politikai elit jóvoltából – nem érvényesíti követeléseit, a költségvetési követelések puha kontrollja jellemző. Elengedhetetlen a döntéshozói hatalom jóindulata a munkavállalói konfliktusok kezelésében is. Emellett a hazai vállalkozói réteg folyamatosan veszélyeztetve érzi magát a multinacionális tőke által, mely veszélyek kiküszöbölésére szintén a politikai elittel való jó kapcsolatok ápolásában, esetleg bizonyos politikai pozíciók megszerzésével keres menedéket. Tovább árnyalja ezt a képet, hogy várható a privatizáció és a rendelkezési hatalom újraelosztásának második hulláma, tekintve, hogy az állami és önkormányzati tulajdon aránya még mindig jelentős a nagyvállalati tulajdonban. Mindebből látszik, hogy a gazdasági és politikai elitcsoportok érdekkapcsolata szinte piaci elven, a kölcsönös érdekeken alapul.

Egészen más eredményekre jutunk azonban, ha a politikai elit és a gazdasági elit egymáshoz való viszonyát helyi (önkormányzati), illetve ha országos szinten vizsgáljuk. Helyi szinten a gazdasági elitek befolyása egyre erősödik, azonban országos szinten a politikai elit még bizonyos előnyök juttatásával fenntarthatja pozícióit, de ezzel maga is kiszolgáltatottá válik.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy 1997-től a forráshiány helyett állami többletbevételek megjelenését tapasztalhattuk. Ennek ellenőrzésében érdekelt a gazdasági elit, különös tekintettel a multinacionális cégek vezérkara. Helyi és regionális szinten a politikai elitek szerepe a különböző, többek között az uniós források elosztásában igen jelentős. Ezt a befolyást tovább erősíti, hogy nem működik a politikától független monitoringrendszer. Hiányoznak azok a szakmai, társadalmi szervezetek, amelyek a politikai és gazdasági elitek forrásmegosztási tevékenységét ellenőrizni tudnák. Ez azonban tovább erősíti az együttműködési kényszert, esetenként a két elitcsoport közötti átfedések növekedését.

Az elitcsoportok közül a politikai és gazdasági elitek képesek csupán egymás ellenőrzésére egy közel sem zárt térben, dinamikus zajló társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok közepette. Az elmúlt majd másfél évtizedben mindkét elitcsoportnak sikerült megerősíteni pozícióit, amelyek védelméért azonban az európai integrációs folyamatok és a nyitott piacgazdaság körülményei között folyamatos erőfeszítéseket kell tenniük. Ezeknek a szűk csoportoknak a hatalomhoz való viszonya és eredményessége meghatározó a társadalmi változások szempontjából.

Jól látszik tehát, hogy a mű egyik alapkérdésére (milyen hatást gyakoroltak a rendszerváltozás során meghozott politikai, gazdaságpolitikai döntések az egyes csoportok, szervezetek, térségek, ágazatok életére?) aligha adható autentikus válasz azon csoportok szerepének megismerése nélkül, amelyek meghatározóak voltak a poszt szocializmus időszakában. Ezeknek a csoportoknak az azonosítása kikerülhetetlenné tesz egy költség-haszon elemzést, amelynek eredményeként kiderülhet: a döntések befolyásolói úgy tudták érdekeiket érvényesíteni, hogy közben széles társadalmi csoportok képtelenek voltak helyzetüket stabilizálni.

Felvethető – és a kötetben közreadott tanulmányok már téma-választásukkal is felvetik – a politikai és gazdasági elitek közös felelősségét abban, hogy a vidék elszegényedő, munkanélkülivé váló tömegei vagy éppen az ipari cégek munkavállalói – amellett, hogy jövedelmi, egzisztenciális helyzetük a rendelkezésre álló adatok alapján nem javult a vizsgált időszakban – nem élveznek védeltséget sem a társadalmi újraelosztási folyamatokban a célzott közszolgáltatások által, sem az érdekvédelmüket és érdekképviseletüket szolgáló jogszabályok tekintetében. Természetesen az ilyenfajta súlyos megállapítások alátámasztására, tudományos igazolására a kötetben leírt elemzések, esettanulmányok csak részben alkalmasak. De az elitek küzdelmének és szerepének részletgazdag bemutatása akár a privatizációban, akár nagyvállalati, akár helyi politikai környezetben, kárpótol a viszonylagos hiányosságokért.

A tanulmánykötet egyébként három, terjedelmében azonos súlyt képviselő egységből épül fel. Abból kiindulva, hogy a mű politikai gazdaságtani elemzés (ahogy ezt a szerzők megfogalmazzák, elsődleges szándékuk a rendszerváltás és az európai integráció politikai gazdaságtani elemzése volt) az első szerkezeti egységben három tanulmány szól a privatizációról, annak társadalmi és szervezeti következményeiről. Csité András és Kovách Imre tanulmánya „A privatizáció és az új gazdasági elit kialakulása” címmel empirikus kutatások eredményeit mutatja be arról, hogy Magyarországon miként és mennyiben ment végbe a privatizáció során tulajdont szerzettek osztályá válása. Eközben részletesen elemzik, mely csoportok voltak a privatizáció résztvevői, kik milyen mértékben és milyen eredményes-

séggel tudták érdekeiket érvényesíteni, illetve a vizsgált időszakban pozícióikat megtartani. A privatizációról szóló fejezet második tanulmányában Buda Dorottya és Neumann László egy privatizációs alternatívának, a munkavállalói tulajdonszerzést szorgalmazó megoldásnak magyarországi visszaszorulásáról, sikertelenségének okairól és következményeiről írnak. A fejezet harmadik tanulmánya, amelyet Tóth András két multinacionális cég tulajdonában lévő autógyár szakszervezet-szervezési törekvéseiről ír, elsősorban a gazdasági szervezetek belső világával foglalkozik. A nagyipari termelés zászlóshajóinak tekinthető autógyárakban vizsgálja a szerző a munkavállalói érdekképviselők és a menedzsment viszonyát, küzdelmeit. Két magyarországi zöldmezős beruházás keretei között ismerhetjük meg a szakszervezetek mozgásterét, a szakszervezeti vezetők felkészültségét és az ágazati szakszervezetek szerepét a kialakuló piacgazdaság viszonyai között.

A privatizációról szóló fejezet magán viseli azt a problémát, hogy nehezen határozható meg a privatizációs folyamatok határai, akár makrogazdasági, akár szervezetszociológiai, akár foglalkoztatáspolitikai szempontból vizsgáljuk azokat. Ráadásul még számos más társadalmi szempontból meghatározó területen vizsgálhatnánk a privatizáció hatásait. Nem von le a résztanulmányok értékéből, hogy amíg a fejezet első tanulmánya a privatizációs folyamatokat jól meghatározott szempontok szerint átfogóan vizsgálja, a második tanulmányban már meghatározóak a konkrét privatizációs esetekről szóló elemzések, addig a harmadik már közvetlenül alig kapcsolható a konkrét privatizációs folyamatokhoz, sokkal inkább a piacgazdasági viszonyokat közvetítő multinacionális cégek és a szakszervezetek küzdelmei rajzolódnak ki előttünk.

A második fejezetben, amely a „*Társadalmi következmények és válaszok*” címet viseli, a gazdaságpolitikai, foglalkoztatáspolitikai, privatizációs döntések társadalmi hatásai bontakoznak ki előttünk. Ebben a fejezetben négy tanulmányt olvashatunk. Az elsőt („*A szegénység közelről*”) Laki László jegyzi, aki évtizedes szegénységkutatási és munkanélküliséggel kapcsolatos tapasztalatait írja le, drámai erővel bemutatva a gazdasági reformfolyamatok veszteségeinek egzisztenciális, mentális helyzetét. A szerző mind a vizsgálat fókuszának meghatározásával, mind pedig az eredmények feldolgozásával kiemelkedő szociális érzékenységről tesz tanúbizonyságot. A tanulmánykötet egészére jellemző a társadalmi problémák iránti nyitottság, azonban ebből a szempontból a kötet egyik súlypontja ez a tanulmány, amely szívszorító részletességgel mutatja be a gazdaságpolitikai beavatkozások partvonalra sodródó, és helyzetükből aligha menekülni tudó jelentős társadalmi rétegek helyzetét.

Tóth András „*Két tűz között: üzemi tanácsok, szakszervezetek és munkáltató*” című tanulmányában a munkaügyi kapcsó-

latok válságának történetét írja le. Kritikai elemzés alá veszi az érdekképviseletek jelenlegi rendszerét, bemutatja az üzemi tanácsok és a szakszervezetek egymáshoz való viszonyát, a jogalkotási problémákból fakadó működési problémákat, amelyek következményeként „alulszabályozott piacgazdaság” alakult ki a munkavállalók sérelmére. Mindemellett megfogalmazza azokat a szabályozási feladatokat, lehetőségeket, amelyek lehetővé tennék a kialakult anomáliák kezelését, rávilágítva azonban arra, hogy a jogalkotók felelőssége miként nyilvánul meg a piacgazdasági szereplők által foglalkoztatott munkavállalók esetében.

A harmadik tanulmány (Csite András, Horváth Gergely Krisztián, Kovács Ernő: *A vállalkozói politikai áttörés előzményei, lefolyása és következményei. Turizmus és vállalkozók Keszthelye*) tényszerűen mutatja be a helyi gazdasági elit és politikai elit viszonyának, küzdelmeinek alakulását. Újszerű elemzést olvashatunk arról, hogy a helyi gazdasági szereplők gazdasági pozícióik erősödésével, ezek védelmében hogyan lépnek be a politikai térbe, hogyan használják ki a helyi önkormányzati és országgyűlési választások kínálta lehetőségeket. A valóságos történet szereplői – akik közül néhányat név szerint ismerhetünk az előző évek híradásaiból – valódi küzdelmeket folytatnak a jogalkotók által kialakított küzdőtéren érdekeik, piacaik védelmében, illetve politikai befolyásoló képességük növelése érdekében. A történet modellértékű a pártpolitikai csatározások „nagypolitikai” és önkormányzati szintjeinek összefüggései szempontjából is.

A meglehetősen sokszínű fejezet negyedik eleme az ország két merőben eltérő térségében (az egyik Győr, a másik Nyíregyháza térsége) mutatja be a feketegazdaság helyzetét (Borboly István, Horváth Gergely Krisztián, Kovács Imre, Nagy Réka: *A feketegazdaság: érdekek és szereplők*). Empirikus kutatások adatai alapján kapunk képet a nyíregyházi KGST-piac prosperitásáról, annak változásairól, ezzel szemben megismerkedhetünk a győri KGST-piac leépítésének körülményeivel. Érdekfelesztő információkhoz juthatunk az ukrán olaj és benzin csempészetéről, felmérések adatai alapján kapunk hozzávetőleges képet a tevékenység nagyságrendjéről. A tanulmány szerzői nem vegytiszta elemzést készítettek, hanem a piacgazdaság kialakulásának olyan történéseit, szereplőit mutatják be, akikkel, amelyekkel az esetek többségében bűnügyi híradásokban találkozhatunk. Nincs hiányérzetünk amiatt, hogy az adatfelvétel módja, az elemzett adatok mennyisége nem teszi lehetővé hajszálpontos kép felrajzolását, hiszen mindezért kárpótol bennünket, hogy meglehetősen ritkán elemzett témáról juthatunk életszerű információkhoz.

A harmadik tematikus egység – amely „*A vidék*” címet kapta – két tanulmányt tartalmaz. Ez a fejezet témaválasztásában,

adatkezelésében és módszertanában jóval letisztultabbnak tűnik, mint az előző kettő. Olyan adatokat ismerhetünk meg és olyan információkhoz jutunk, amelyek lehetővé teszik a mai mezőgazdasági termelés tényszerű megismerését, de árnyalt képet kapunk a vidék helyzetéről is, a vidékfejlesztési folyamatok és törekvések tükrében.

Csíte András és Kovách Imre már tanulmányuk címválasztásában – *A vidék története* – is magasra tették a mércét. A szerzők kísérletet tesznek a vidék, a falu, a ruralitás definíciós problémáinak kezelésére. Mivel mindezt történelminek tekinthető 60–80 éves távlatok áttekintésével teszik, sikerrel alkotják meg a vidék társadalmi, gazdasági, mezőgazdasági folyamatainak kereteit. Mindezt úgy teszik, hogy nem hagyják figyelmen kívül az európai integrációs folyamatokat sem, kikerülve a mezőgazdaság, a vidékfejlesztés témakörében oly gyakran alkalmazott kliséket. A tanulmányban a vidék demográfiai változásai, a magyarországi falvak tipizálása, a foglalkoztatási helyzet terén bekövetkező drámai változások és a redistribúciós és privatizációs folyamatok, a vidék politikai befolyásoló képességének változásai, a vidéki politikai hálózatok felépítése, egymáshoz való viszonya és a vidékfejlesztés szereplői, hálózataik, célkitűzéseik egyaránt bemutatásra kerülnek. Mindezek a témák szinte egyedülállóan tényszerűen és rendkívül logikusan kerülnek felfűzésre arra az ívre, amely a „tétesítéstől” a földprivatizáción, a családi gazdaságok kialakulásán keresztül átvezet az európai mintára elképzelt vidékfejlesztésbe. Unikális megközelítése a vidékfejlesztés problémakörének a vidék reprezentációjáról és imázssteremtéséről szóló fejezet, amely a történelmi parasztságról alkotott képtől, a szocializmus parasztsághéján, a 90-es évek média által sugallt negatív vidékképéig vezet, bemutatva ezzel is azokat a feladatokat, amelyek immáron az Európai Unió keretei között a vidékfejlesztésre várnak. Mindezek alapján méltán állíthatjuk, hogy a tanulmány nem csupán a kötet egyik csúcspontja, hanem olyan átfogó elemzés, amely azok számára is segít a vidék évtizedes gazdasági, társadalmi, politikai folyamatainak megértésében, akik közvetlen élményekkel, tapasztalatokkal nem rendelkeznek a fenti témákban.

A fejezet második tanulmánya (Csíte András, Csurgó Bernadett, Himesi Zsuzsa, Kovách Imre: *Agrárpolitikai hatásvizsgálat: földhasználat, foglalkoztatás, üzemszerkezet*) harmonikusan illeszkedik az elsőhöz. A KSH országos és területi adatainak és egy átfogó, 1992-től 1997-ig húzódó, három adatfelvételt magába foglaló „farmerkutató” eredményei alapján alkothatunk képet az agrárpolitika rendszerváltozást követő hatásairól. Részletes képet kapunk a birtokméret alakulásáról, a foglalkoztatási adatok változásáról, a tulajdonosi viszonyok átalakulásáról. A tanulmány részletgazdag és átfogó képet ad arról, hogy milyen mértékben teljesültek azoknak a politikai erőknél, pár-

toknak a céljai, amelyek a családi gazdaságok kialakulását neveztek meg elsődleges agrárpolitikai célkitűzésként és ennek érdekében alakították ki, vitték végig földprivatizációs (földkárptólási) elképzeléseiket.

A kötet méltatásának végén megállapíthatjuk: túl közel vannak még a „posztoszocializmus” korszakának történései, és ez a közelség megnehezíti a tisztánlátást. Azonban a tanulmánykötet több szempontból is segít bennünket az eligazodásban. Elsőként említjük azt a szociális érzékenységet (méltán nevezhetjük elkötelezettségnek is), amely az elitek harcával és sikereivel párhuzamosan látni engedi a lemaradók, a vesztes többség kiszolgáltatottságát. Szintén erőssége a kötetnek, hogy dacolva az adathiány és az elemezhető adatok pontatlanságának problémáival, a tanulmányok többsége empirikus kutatási eredményeken alapul. És végül, de nem utolsósorban ki kell emelnünk, hogy a vizsgált korszak előzményeinek feldolgozatlansága, a rendkívül dinamikus gazdaságpolitikai változások ellenére is vállalkoztak arra a szerzők, hogy tényekre alapozva keressék a választ arra a mindenkit érintő kérdésre, hogy mi következik a posztoszocializmus után, annak érdekében, hogy a győztes, de útkereső elitek társadalmi, gazdaságpolitikai válaszai csökkentsék a vesztesek tanácstalanságát.

BŐHM KORNÉL

Politikai kommunikáció: helyzetek és gyakorlatok

Gianpietro Mazzoleni: *Politikai kommunikáció* (Osiris, Budapest, 2002)

Sárközy Erika—Schleicher Nóra (szerk.): *Kampánykommunikáció* (Erasmus Könyvek, Akadémia Kiadó, Budapest, 2003)

Az alábbiakban a közelmúltban megjelent két könyvet kísérel meg bemutatni. Mindkettő a politikai kommunikációval foglalkozik, de míg az egyik – Mazzolenié – egyfajta kézikönyvként, könnyített tankönyvként forgatható, addig a másik – a tanulmánykötet – sokkal inkább a 2002-es országgyűlési választásokra koncentrál, és mint ilyen, a kampánykommunikáció gyakorlati működésének egy-két aspektusába kíván betekintést nyújtani.

Sokan úgy látják, hogy a politika – a demokrácia kiterjedése és a média robbanásszerű fejlődése miatt – egyre inkább kommunikációvá lett, egyre kevesebb a tartalmi elem, nem igazán számít már, hogy „mit mondunk”, míg egyre nagyobb szélet jut az „ahogyan mondjuk-nak”. Ha igazuk van, akkor a politikai kommunikáció nem választható el magától a politikától, a kigyó a saját farkába harap. Mazzoleni tartalmas könyve átfogó munkát ígér a politikai kommunikáció ingoványos területéről, fel kívánja dolgozni a terület valamennyi lényeges iskoláját, saját bevallása szerint úgy, hogy azokat nem látja el saját nézeteivel. Ez utóbbiban nem tartja magát a saját maga állította feltételhez, de ez talán nem is baj. A szövegből rendre kitüremkedik a szerző kritikai álláspontja egyes nézetekkel szemben, ez rész-

ben árnyalja az olvasónak nyújtott olvasmányt, másrésről a hazai pálya előnyét kihasználva a szerző nézetei diadalmaskodnak a megidézett véleményeken.

A szerző célja tehát, mint azt a bevezetőben is olvashatjuk, hogy a politikai és kommunikációs jelenségek tanulmányozóinak világos szöveget adjon a kezébe, amely egységes képet nyújt erről a tudományos területről, s amely rendszerező, ugyanakkor lényegre törő kifejtésben mutatja be a „szakma állapotát”, vagyis azokat a fontos ismereteket, amelyek egy jelentős tudományos tradíció és a gombamód szaporodó vizsgálódások termékei. Hogy ez nem sikerül maradéktalanul, elsősorban nem Mazzoleni, hanem Oszama bin Laden és a nemzetközi terrorizmus hibája. Az eredeti szöveg 1998-ban jelent meg Olaszországban, és mire hozzánk elért (2002) történt egy s más a földgolyón, aminek hatására kissé másképpen kell gondolkoznunk a politikai kommunikációról is. Máshogy viselkedik a közszolgálat, mint annak előtte, máshogyan viszonyulnak a politikusok is a médiához. Érdemes talán ezt a könyvet 2001. szeptember 11-e előtti fejjel olvasnunk, ha egyáltalán lehetséges ez, és érdemes a katasztrófa utáni eszünkkel kiegészítéseket tenni a bemutatott tételekhez. Alighogy megérkezett hozzánk Mazzoleni könyve, máris megérett egy javított kiadásra.

Talán öngazolásként, de mindenképpen zavaró sűrűséggel bizonygatja a szerző a média és a politika egymásra hatásának jelentőségét, a videokráciára jellemző mediatizált politika kölcsönös függőségi viszonyát. A kötet jelentős része ennek a triviális tételnek a beláttatásán fáradozik, noha felvethető, hogy aki ezzel nem ért egyet, az valószínűleg tagadja azt is, hogy létezne politikai kommunikáció. A könyv első három fejezete nagyjából-egészében ennek jegyében telik.

Az első fejezet a politikai kommunikáció területének ismeretelméleti határait definiálja, azonosítja a három szereplő (politikai rendszer, tömegkommunikáció rendszere, állampolgár-választópolgár) közötti kommunikációs folyamatokat, és összegző képet rajzol a nemzetközi kutatási eredményekről. Áttekintést kapunk a „politikai kommunikáció” fellelhető történelmi gyökereiről, a mediatizált nyilvánosságról és a nyilvánosságmodellekről. Megkísérel megfogható definíciót is adni a politikai kommunikáció fogalmára. A második fejezet a két fő kibocsátószereplő, a politikai rendszer és a tömegkommunikáció rendszerének specifikumait vizsgálja, valamint e két szereplő interakciójának rendszerre vonatkozó jellemzőit. Felvázolja a média központi szerepének mibenlétét, és a könyv során nem utoljára a média és a politikus kölcsönös függéséről elmélkedik. Megvizsgálja az egyes politikai kommunikátorok (elnök, kormány, parlament, párt) kommunikációs jellemzőit, és mindent belehelyezi a média rendszerébe. Elgondolkodtató fejezet-rész foglalkozik azzal, hogy mi és hogyan válhat hírré, és hogy

a politika és a média együttműködése teremti-e vagy torzítja-e a valóságot. A hírekkel foglalkozó elméleti rész rendkívül alapos, olvasmányos és gondolatébresztő.

A harmadik fejezet továbbviszi ezt a gondolatot, és bemutatja a média és a politika interakciójának modelljeit, hatásait. Természetesen mindent magába foglaló modell nem létezik, de Mazzoleni kísérletet tesz egy igen átfogó kép felvázolására. Megvizsgálja, hogy a média pártosságának milyen szintjei vannak, majd rátér a különböző modellek bemutatására.

Az ellenfélmodellre épül a az állampolgárokat a hatalmasokkal szemben megvédő újságírás romantikus képzete, a házőrző kutyaként működő ellenálló újságírás eszménye és gyakorlata. A párhuzamosságmodellben a két szereplő érdekeinek és céljainak megfelelése a vonatkozási pont, más szóval „a média nem mindig és mindenütt negyedik hatalom, mert nem a politikai és gazdasági hatalmi érdekek fölött helyezkedik el”. (79. o.) A cse-remodell fejezi ki leginkább a kölcsönös függés elvét, a kölcsönös szükség vezeti mindkét szereplőt arra, hogy a konfliktussal szemben a tárgyalást, az erőforrások cseréjét részesítse előnyben. Végezetül megemlíti a versenymodell is, amelyre a szembenállás és a kihívás a legjellemzőbb olyan elképzelés alapján, amely szerint a médiarendszerek olyasfajta politikai befolyásoló szerepre próbálnak meg szert tenni, amellyel a demokráciában normálisan a politikai intézmények és alanyok rendelkeznek. Mazzoleni ugyan nem fejt ki, de hozzátehetjük, hogy a modern demokrácia korában komolyan felvetődhet a kérdés, hogy a média ilyen jellegű erejének megnövekedésével joggal kérdezheti a választópolgár, hogy milyen felhatalmazás által gyakorolhatja a média a közhatalom bármely szeletét, legyen az akár a legkisebb rész is.

A mediatizáció következményei a politikai rendszerben címet viselő alfejezet olyan fogalmakat vezet be a téma tárgyalásába, mint az agenda setting és az agenda building, az issue-management stb. A média hatása a politikai életre abban is tetten érhető, hogy a pártok kénytelenek kisebb jelentőségű teret kiszakítani maguknak és átengedni a területet egyetlen pártvezérnek. A perszonalizációt azért követeli meg a média, hogy drámaiban, áttekinthetőbben tudja tálalni a politikai élet eseményeit a választóknak, és ehhez a pártoknak is alkalmazkodniuk kell. „A politikus nem tudja nem alávetni magát a televíziós népszerűség szabályainak, arra kényszerül, hogy sztár legyen, ellenkező esetben megszűnik létezni... A televízió az az eszköz, amelyik a leginkább ragaszkodik a perszonalizációhoz és a személyek közötti versengéshez.” (91. o.)

Mint azt Mazzoleni hangsúlyozza is, a politikai kommunikáció interdiszciplináris terület, magába foglalja a politikatudományt, a kommunikációs szociológiát, a szociálpszichológiát, a nyelvtudományt és más tudományágakat is. Megítélésem sze-

rint talán éppen ezért, Mazzoleni túl nagyot akart markolni, amikor teljes áttekintést kívánt nyújtani e számos, egymással nem feltétlenül könnyen összetársítható területről. Éppen emiatt a kötet szerkesztése talán kicsit ellentmondásos, nem jut súlyuknak arányosan megfelelő felület az egyes tudományágaknak. Van, ahol eltalálja a szerző az optimális mennyiséget. Ilyen például a negyedik és az ötödik fejezet, a politika nyelvéről, szertartásairól, szimbólumairól és a választási kommunikációról. A kötet középpontjába állított két fejezetet érzem a mű legerősebb, leginformatívabb részének, itt felel meg leginkább Mazzoleni a kitűzött célnak. A kötet itt kimondottan olvasmányos, érdekes, és átfogó képet ad a politikai kommunikáció ezen területeiről. Többoldalú definíciót kaphatunk a nyelvezetről, amelyet a politika használ, a politikai arénában használatos diskurzustípusról, annak elágazásairól. Meghatározza a politikai nyelv négy alaptípusát (buzdítás, jog, közigazgatás és alkudozás) és elemzési elveket is kínál ezekhez. Izgalmas a politikai szertartásokról szóló rész, amelyben történeti áttekintés mellett a jelenre vonatkozó eligazítást is olvashatunk, elmélkedhetünk a konzervatív típusúnak tekinthető rítusok állandóságáról és változásairól, végül a politika szimbolikájáról és a retorikáról.

Különösen jól sikerült a választási kommunikációról szóló fejezet. A szerző itt szakít leginkább az elméleti háttér tudományos feldolgozásával, a kötet itt a leginkább gyakorlatias és kézzelfogható. (Minthogy a nem túl vaskos fejezetekben amúgy sincsen mód ezeknek az iskoláknak meggyőző igényű feldolgozására, talán túlzott elképzelés volt ennek kísérlete.) A választási kommunikáció tehát az a terület, ami valóban közelebb viszi az olvasót a politikai kommunikáció egészéhez. „Nem túlzás azt állítani – írja Mazzoleni –, hogy a választási kommunikáció jelensége magában foglalja a politikai kommunikáció szinte egész területét abban az értelemben, hogy ez utóbbi együtt jár azokkal a kommunikatív folyamatokkal (azok ezt keresztezi és több ízben fölébük is helyezkedik), amelyek a konszenzus megszerzéséhez és a népi akarat mobilizálásához kapcsolódnak, ahhoz a két történéshez, amely különösen a választásokon valósul meg.” (123. o.) Ha ehhez hozzátesszük, hogy a videokrácia korában a fejlett demokráciákban szinte mindenhol megvalósulni látszik a permanens kampány, könnyen belátható, hogy ez a terület valóban viszi a pálmát, tanulmányozása megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen.

Érdekes megfigyelés, hogy kutatásának népszerűsége három alappilléren nyugszik: 1. a küzdőszellem és a drámai természet; 2. a pártverseny és a piaci verseny analógiája; 3. a média politikára gyakorolt hatása itt nyilvánul meg viszonylag a legegyszerűbben. Mazzoleni a három pillér mellett bemutatja a választási kommunikáció típusait is, majd pedig bővebben megvizsgálja a pártok és a jelöltek választási kampányát is. A feje-

zet csúcspontja a politikai marketinggel foglalkozó rész, amely részletesen mutatja be az egyes modern marketingtechnológiákat, nem meglepő módon modernségük ellenére néhány ezek közülük még így is több ezer éves... Ilyen a door to door kampány, a mozgósítás, a nagygyűlés. Számos egyéb eszköz csupán a technika fejlődésének üteme miatt nem került használatra korábban, de az elmélet egy srófra jár; ilyenek a telemarketing, direkt marketing, a televíziós reklám stb. Érdekes, ahogyan a bemutatott marketingeszközök fokozatosan kopogtattak be hozzánk is.

Ehhez tartozik még a kötet egyik – a hazai olvasók szempontjából nézve legalábbis –gyengése, ugyanis a szerző legtöbbször olasz példákat villant fel, ráadásul nem is minden esetben a legismertebbeket. Megeshet, hogy a magyar olvasóközönség nem eléggé járatos napi szinten az olasz belpolitikában, így egyes példák nem sokat mondanak vagy éppenséggel félrevezetnek. Hiányoltam továbbá a negatív példákat, a baklövések bemutatását is. Ezek felvillantása sok esetben legalább olyan tanulságos lehet, mint a pozitív esetek feldolgozása. Talán még érthetőbbek is, mint a konkrét, kevésbé ismert olasz történetek. Még több sztori talán jót tehetett volna a kötet szövege olvashatósságának is, ha már a cél nem egy száraz tankönyv prezentálása volt.

Azt is itt kell megjegyeznünk, hogy az olasz belpolitika sokkalta sűrűbben produkál választásokat, mint a magyar, ebből is adódhat némi szemléletbeli eltérés. Nem is beszélve az olasz és a magyar habitus közötti eltérésekről: Mazzoleni például pozitívként jegyzi meg, ha egy politikai szereplő bátran gesztikulál a televízióban; egy magyar honfit vélhetően idiótának tartának hasonló körülmények között... Sajnálatos az is, hogy példájának túlnyomó részét az 1994-es olasz kampányból citálja, és ezen a gyorsan fejlődő területen a majd' 10 évnyi különbség időben annyira távol esik, hogy sokszor nehéz kihámozni bármiféle értelmes párhuzamot. Az is tény ugyanakkor, hogy Berlusconi Forza Italiája ekkortájt bontott zászlót és egyben diadalmaskodott is, érdemes lehet tehát odafigyelni a párhuzamokra. Mint ahogy számos párhuzam figyelhető meg az egyes bevetett marketingeszközök terén is; mostanra az arzenál csaknem azonos.

Rendkívül értékes képet ad a kampány körül sündörgő szakértőkről, megismerhetjük a politikai tanácsadókat, imázstratégiákat, spindoktorokat (ez utóbbiak elsősorban azért felelősek, hogy a hírekből sikerüljön mindig pozitív üzenetet kihozni az adott politikusra, pártra nézve). Tanulságos a televízió választási hirdetéseivel kapcsolatos rész is, amely kritikai reflexiókkal zárul. „A televízió living-room kampánnyá változtatta a választási kampányokat, eladdig, hogy a televízió folytán olyan, mintha a jelölt lenne ott minden egyes otthonban, nem

csupán az aktivista” – idézi a szerző D. D. Nimmót, aki szerint „a célközönségbe való behatolás finom technikái és a kereskedelmi szakértelem igénybevétele, amelyek a televíziós eszköz cinikus használatával a jelöltek és a választók közötti intim, interperszonális tér illúzióját kínálják, lerombolják a politikai tereket”. (142. o.) Számos borús jóslatot fest még fel Mazzoleni, de végül megkönnyebbülten vehetjük tudomásul, hogy „a dirty politics már jóval az »inkorrekt« és »erkölcstelen« televíziós reklám elterjedése előtt is létezett”. (144. o.)

A nem kevésbé izgalmas hatodik fejezet a választási kampányok tömegkommunikációs tálalását tárgyalja. Megvizsgálja a politikai kampány napirendjét, ezen belül is az egyes médiumok és egyes politikai aktorok szerepét. Itt is rávilágít – kissé redundáns módon – a média és a politikusok közötti kölcsönös függésre, a hírehségre és a hírekbe való bekerülés éhségére. Elgondolkodtató önigazolási effektusra hívja fel a figyelmet, amikor ezt írja: „ha sok újság különböző okok miatt rossz fényben tüntet fel egy pártot vagy jelöltet vagy azoknak néhány kezdeményezését, nyilatkozatát, akkor a többszörös tálalási rendszer miatt – amely szétszórja, majd újra felfogja ugyanazt a hírt a tájékoztatás egész világában – beindul az önigazolás mechanizmusa, amely az érdekelt politikai alanyoknak nagy problémát okoz abban, hogy újra pozitív képet adjanak magukról”. (149. o.) Végigveszi a tömegkommunikációs tálalás jellemzőit és fajtáit, a hírszelekció fontosságát és jellemzőit, a kampányinformáció csomagolását, a politikai hírek műfajait.

Érdekes olvasmány a közvélemény-kutatásokra vonatkozó megállapítások összegzése, amelyből kiderül, hogy ezek a kutatások tulajdonképpen sokkal kevesebbet árulnak el a valóságról, mint amennyire maguk is alakítják azt. „Meghatározó súlyuk van a jelölésben és a kampány előkészítő szakaszában, mivel eszközei a vetélkedésben részt vevő felek erőviszonyai meghatározásának, egyben elemei a pártok és az esetleges jelöltek közötti tárgyalásnak, valamint ürügyül is szolgálhatnak az ellenfél megtámadásához.” (173. o.) A közvélemény-kutatásokért azért is hálás a média, mert ezek a számadatok rendkívüli módon le tudják egyszerűsíteni a világot, önmagukban is hírértékűek, ráadásul remekül dramatizálhatóak; egyszóval tökéletesek arra, hogy a sajtó címdalra tűzhesse őket. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a jól ismert tényt sem, hogy a közvélemény-kutatások önbeteljesítőek is lehetnek, de legalábbis visszahatnak vizsgált tárgyukra, a közvéleményre.

A fejezet zárásában Mazzoleni bemutatja, hogy a választási kampány tálalása hat a politikai szereplőkre is, akik a szabályszerűségekhez alkalmazkodva igyekeznek híreket szolgáltatni, igazodnak a lapzártákhoz, rövidítenek mondataikon és mondánivalójukon, emészthetővé teszik a politikát a nagyközönség számára. (Ehhez kapcsolódik a kritikai reflexió, amely cinkos-

sággal vádolja meg az újságírókat és a politikusokat, a politikusok mozgásterét behatárolja, ráadásul olyan kiválasztódást érvényesít, amelyben a „legtelegénebb” személy lesz a politikai vezér, és nem pedig a szakmailag legrátermettebb.) E fejezet érdekessége az is, hogy a kötetben ez az egyetlen hely, ahol bőségesen találunk ábrákat, táblázatokat és grafikonokat, ezek hiánya kimondottan feltűnő a többi fejezetben.

Korábban említettem, hogy maga Mazzoleni is hivatkozik arra, hogy interdiszciplináris tudományágot mutat be. Megítélésem szerint a kötet záró két fejezete épp ennek az elképzelésnek esett áldozatul. A VII., a politikai kommunikáció hatásai és következményei címet viselő fejezet nem illeszkedik szervesen a kötetbe, már címe is azt sugallja, hogy nem teljesen letisztult a helye. Mazzoleni elméleti részletekbe merülve, véleményem szerint feleslegesen vizsgálja az üzenetekre és a kibocsátókra vonatkozó változókat, a tömegkommunikáció keretbe foglaló szerepét, és sok egyéb bizonyára fontos területet, amelyek valóban hasznos kifejtéséhez a könyv nem kínál megfelelő terjedelmet.

Ha az elméleti megállapítások túlburjánzása igaz volt a hetedik fejezetre, akkor még inkább az a könyv zárófejezetére. Kicsit erőltetett módon hozza elő Mazzoleni a politikai szocializáció területét, s noha valóban sok összefüggés található a politikai kommunikációval, ez a rész inkább csak az interdiszciplinaritás újbóli igazolása miatt lehetett fontos a szerzőnek. Kicsit jobban védhető a tájékozott állampolgárról és a politikai részvételről szóló rész, de a kötet enélkül is teljes egész lenne.

A zárófejezet azonban így is tartalmaz egy rendkívül messzire vezető, bölcs és egyben önkritikus megállapítást, amikor a választó szavazásról való döntését „központi rejtélynek” nevezi. Való igaz, hogy ameddig nem tudjuk pontosan, hogy a választópolgár mi alapján dönt arról, hogy elmegy-e szavazni, és ha igen, akkor mire voksol, addig semmit se tudunk. „A választás indítékait megérteni annyit jelent, hogy megértjük a hatalomért folyó játékot, hogy azt esetleg irányítani is tudjuk (...) senki sem tudja igazán, milyen hatása van a televízióknak (...), akik kutatni szándékoznak ezen a téren: ne legyenek illúzióik a tekintetben, hogy univerzálisan érvényes paradigmát tudnak felállítani a tömegkommunikáció hatásáról a politikai viselkedésre.” (227–231. o.) Valószínűleg ez a bizonytalanság, ez a „nem tudás” a garancia arra, hogy a politikai kommunikáció játszmaí hosszú-hosszú ideig megjósolhatatlan kimenetelű játékok maradnak, és hogy a terület még számos kiváló kutatási területet kínál az önként jelentkezőknek.

Szokács Kinga fordítása szépen követhető, olvasmányos, bár néhol szóismétlésre bukkanhatunk, az angol szakkifejezéseket pedig nem minden esetben próbálja meg megmagyarázni, érthetővé tenni. A könyv borítóján egy jól eltalált, kifejező kép lát-

ható. Egy torzonborz, ősz szakállas bölcs – feltehetően egy piac-
téren – magyaráz az őt körbeálló, áhítattal figyelő közönségé-
nek. Az agóra persze sokat változik, fejlődik, alakul. De a lényeg
nem; továbbra is a meggyőzés, a rávezetés marad a politikai
kommunikáció középpontjában. A kötet szép kiállítású darab, vi-
lágos, kezelhető, mutatós példány.

* * *

Szintén fontos témájú könyvet jelentetett meg a Sárközy Erika
sorozatszerkesztésében készülő Erasmus könyvek sorában az
Akadémia Kiadó. Mazzoleni könyvéhez hasonlóan itt is a vá-
lasztók megnyeréséhez vezető útról, a politikai kommunikációról
esik szó, azonban annak egy sokkal lényegretörőbb részéről:
a választásokat megelőző kampánykommunikációról.

A tanulmánykötet a 2002-es országgyűlési választások kom-
munikációjának egy-egy speciális aspektusát dolgozza fel, elég-
gé változó színvonalon. A vizsgált területek kétségkívül jelentő-
sek, eddig – és főleg hazai vonatkozásban – feltáratlanok. A kö-
tet egyértelmű értéke, hogy a tanulmányok többsége azért ma-
gas színvonalú, újat is mondani tudó mű. Ez már csak azért is
fontos, mert egyelőre nem tolonganak a politikai kommunikáci-
óval, ezen belül is a kampánykommunikációval foglalkozó mű-
vek; ezen a területen nyomasztó az elmaradásunk a nemzetközi
politikatudományi szakirodalommal szemben.

Nyilvánvalóan vita tárgya lehetne, hogy miért pont ezt az öt
tanulmányt, miért ezt az öt témát tartották fontosnak kötetbe
rendezni. A dolog természetesen védhető, hiszen témáját tekint-
ve egyik dolgozat sem lóg ki a sorból, de bizonyos, hogy lehetett
volna egyéb, a 2002-es választáson megjelenő új kampánykom-
munikációs elemet is vizsgálat tárgyává tenni. Nem kizárt, hogy
gombhoz a kabát módjára a meglévő tanulmányokat gyűjtötték
össze, semmint előre kigondolták volna, hogy miről is kellene
szólnia ennek a könyvnek. Ennek ellenére ambiciózus célt jelöl-
nek meg a szerzők a könyv bevezetőjében. A cél tehát „egyrészt
az, hogy többet tudjunk meg a magyar politikai élet bizonyos
jellemzőiről, másrészt – s ezt tekintjük a kutatás kiemelt aspek-
tusának – a politikai kommunikáció működési mechanizmusá-
ról szerettünk volna mélyebb ismereteket szerezni” – írják.
Kérdés tehát az, hogy ez a mély mennyire mély, megtudunk-e
valamit a politikai kommunikáció működési mechanizmusáról.

Hogy az öt tanulmány a fontos téma ellenére sem képes igazán
fontos könyvvé formálódni, annak több oka is van. Egyrészt az
olvasónak olyan érzete lehet, mintha némely szerző csupán ujj-
gyakorlatnak tekintette volna vonatkozó tanulmányának elkészí-
tését, részben a már általa is leírt gondolatok miatt, másrészt a
sokat ígérő bevezető ellenére sem ásott le a téma mélyrétegeibe.

Magasra teszi a lécet a többiek számára mindjárt az első dolgozat. Kiss Balázs tanulmánya a tabloidizáció (bulvárosodás) és a perszonalizáció jelenségével foglalkozik. (A témában emlékeztetes előadást is tartott már Kiss a *Hol a határ?* konferencián, amelynek anyaga később kötetben is megjelent.¹⁾ A téma is hálás bizonyos tekintetben, hiszen kétséget kizáróan új és nagyon fontos jelensége volt a tavalyi kampánynak a vezérek mögé rendeződés, és a politika „felhígulása”, fogyaszthatóbbá tétele. Kiss bemutatja, hogy a perszonalizációnak két eltérő jelentése is van. Egyik a vezéresedés, „vagyis a kampánytörténesek és -üzenetek áttevődése a szervezetekről a személyekre”, másik pedig a popularizálódás, ami a politikai történeseknek az „egyszerű emberek” életén keresztül történő megjelenítését jelenti. A tabloidizáció három rétegben is végbemegy a hírszolgáltatáson belül. Egyrészt a bulvár kiszorítja a minőségi sajtót a standokról és a hullámhosszokról. Másrészt az egyes orgánumon belül is egyre nagyobb helyet foglalnak el a bulvárnak minősíthető cikkek, illetve műsorok, végül pedig az egyes cikkeken, műsorokon belül is átveszi a teret a bulvárosodó hangnem, létrejönnek a hibrid műfajok.

A bulvárosodás folyamatát gyakorlatilag fokról fokra végigkövethettük, követhetjük az elmúlt és elkövetkező években, de a vezéresedés vadonatúj elem volt a tavalyi választáson. (Legalábbis abban az értelemben, hogy egyértelműen két „vezér” között zajlott a küzdelem, közülük és nem pártok közül választott a szavazók túlnyomó többsége.) Kiss remekül mutatja be, ahogyan Medgyessy fokozatosan vezérként jelenik meg a kampányban (Orbán Viktor esetében ez kevésbé volt újszerű), végigveszi az egyes fontosabb beszédek tartalmát, az országjárás jelentőségét, az MSZP miniszterelnök-jelöltjének magától a párttól való megkülönböztetését.

Megítélésem szerint a dolgozat kevésbé jól sikerült része az a néhány gondolat, amely azt boncolgatja, hogy Medgyessy mennyiben volt a legalkalmasabb jelölt a szóba jöhető szocialista jelöltek közül. Ugyan itt is értékes megállapításokat olvashatunk, de valahogy túl sok a talány, túl sok a feltételezés és kevés a biztos információ az érvek között. (Ideértem azt is, hogy Kiss úgy kalkulál Medgyessy SZT-múltjával, mintha ez alapvetően meghatározta volna a szocialisták stratégiáját, noha erről végképp semmi bizonyos nem tudható. Ráadásul a D-209-ügy még többször visszaköszön a tanulmányban. Ha már belemegy Kiss ennek a helyzetnek az elemzésébe – szükségtelenül –, akkor el kell mondani, hogy nagy valószínűséggel az általa feltételezettnél jóval bonyolultabb folyamatok és erőviszonyok alakítják ki, hogy ki legyen végül a jelölt.)

A dolgozat jogosan időzik el a későbbi miniszterelnök verbális képességeinek vizsgálatánál, hosszan elemezve a miniszterelnöki vitát megelőző taktikai vitát is. Visszagondolva a tavaly

márciusi–áprilisi időszakra, abszurdnak hat, hogy a két vezető párt heteken keresztül vitatkozott a vitáról, plazmatévékről, a vita feltételeiről. Felsejlik a kép, amint Medgyessy Péter óráját nézegetve (amelyről később szórólapokon tudtuk meg, hogy milyen nagyon drága) toporog a Béke Szállóban, és konstatálja, hogy Orbán Viktor, ígéretének megfelelően, tényleg nem jött el. Másfél év távlatából visszanezve egészen bizonyos, hogy másféle gondolatokat ébreszt ez bennünk, mint annak idején, de Kissnek tökéletesen igaza van, amikor ezt annak illusztrálására használja fel, hogy a jelöltek összecsapásának fontosságát kiemelje, mint a vezéresedés egyértelmű jelét.

Orbán vezérként való bemutatása természetesen könnyebb feladatnak tetszik. A Fidesz jelöltjének „a ciklus alatt végig különleges médiakörítésben volt része, sokszor egyszerűen azért, mert olyan eseményeket hoztak létre tudatosan körülötte, melyek újabb és újabb oldaláról ismertették meg az állampolgárokkal. Vendégül látta állampolgárok százait a Parlament épületében, segítkezett az árvízi gátakon, láttuk körmenetben és futballmérkőzésen, vett át egyetemi díszoklevelet és kapott kézfűzőt, társalgott nagy országok vezető politikusaival és »kisemberekkel«, megtudtuk, hogy nem veri a feleségét, viszont gondosan neveli gyerekeit.” (22. o.) Érzékletes leírás, amely jól támasztja alá a vezéresedés tételét.

Nagyon izgalmas a tanulmány azon része, amely a personalizált támadásokról szól. Egyértelmű, hogy a vezéresedés végbemenetele után már nem a pártot, hanem magát a leadert kell támadni, és ezt a két oldal eltérő sikerrel oldotta meg. Kiss szerint jellegzetes példája volt a vezér támadásának dr. Kende Péter botránykönyve, amely alkalmas volt Orbán Viktor démonizálására. Kiss szerint a jobboldali sajtó nem kapcsolt időben, vagy nem vették komolyan, hogy Medgyessy az utolsó pillanatokig is miniszterelnök-jelölt marad, ezért több irányba próbáltak tüzelni. (Az, hogy a jobboldali sajtó arra számított volna, hogy Kovács László lép Medgyessy helyére, szintén Kiss kevéssé bizonyítható feltételezésesei közé sorolandó.)

A dolgozat hátralévő részében a popularizálódással foglalkozik, bemutatja, hogy sajtó egyre inkább hajlamos arra, hogy a politikát ne nagy összefüggések rendszereként, hanem az átlagember életére gyakorolt hatások bemutatása révén tálalja. Megvizsgálja „a hétköznapiság” taktikáját, amelynek legjellegzetesebb példája az a száznapos program volt, melynek révén bárki kiszámolhatta magának, hogy neki személy szerint hány forintot hozna a kormányváltás. A „vezér popularizálódása” a megszokott tétel szerint a leader nép közé vegyülését, a „kisemberek” gondjával való megismerkedést jelöli. Jócskán láthatunk erre példát mindkét oldalon.

Dányi Endre nem merül bele aprólékosan a tavalyi választás részleteibe, hanem inkább kurrens elméleti háttérrel, dicsére-

tesen messziről indítja útjára a posztmodern kampánytechnikákról és az ellenőrzés válságáról írott dolgozatát. A választás itt inkább csak apropó a valóban tanulságos elmélet megfogalmazására. A tanulmány kitűzött célja, hogy a kampány példáján mutassa be, hogy az új technológiák tömeges használata milyen kihívásokat jelent a politikai rendszer szereplői számára; állítása szerint az új, decentralizált technikák (e-mail, sms) képesek átalakítani a politikai kommunikáció korábbi szabályait. (Az állítás végül csak részben nyer igazolást; egyelőre csak annyit mondhatunk ki, hogy kismértékben mindenképpen képes módosítani azt, de átalakításról egyelőre nincs szó.)

A dolgozat célja, hogy három egymástól függetlenül kezelt elmélet szintézisét teremtsen meg. Az első a kontrollforradalmat, vagyis az információáramlást ellenőrző szervek a digitális kódolás miatti nehézségeit mutatja be. Az interneten lévő tartalmat könnyű tárolni, másolni, formálni, reprodukálni és a „megszokott” kapuőröket kicselezve továbbítani is. (Ez a jellemző két irányban is kifejti hatását, hiszen kétségtelenül rendkívül demokratikus információáramlást tesz lehetővé, de remekül tudja hasznosítani, hogy mást ne is említsünk, a nemzetközi terrorizmus is.) Dányi Grove elméletére hivatkozva jegyzi meg, hogy ezek a változások magát a rendszert változtatják meg, és kialakul a kontrollválság. (45. o.) A második elmélet, az e-demokrácia (ez egyébként a Dányi-Sükösd-féle műhely² névadója is), amely a nép uralmának kiüresedett fogalmát lenne hivatott felváltani, de legalábbis árnyalni. Az e-demokrácia a technoutópisták szerint út lehet a közvetlen demokrácia, az „intelligens közösség” megvalósulásához, míg mások, a technorealista és technopessimisták; borúlátóbbak az emberi kapcsolatok felbomlásától, pszeudoközösségek létrejöttétől, sőt az állami felügyelet kiterjedésétől és a nyilvános tér szétaprózódásától tartanak. A harmadik elmélet a „tartalomszolgáltatás vs. személyközi kommunikáció” vita bemutatásához kapcsolódik. Dányi vázolja a mostanában divatos „vírusmarketing” fogalmát, és ezzel jut el a 2002-es választásokig; az elméletek bemutatása után a gyakorlati résszel is foglalkozik. Láthattuk, hogy a tartalomszolgáltatás területén nem mutattak sok újdonságot a mértékadó pártok, nem igazán tudtak mit kezdeni az interaktivitás nyújtotta lehetőségekkel sem. Ugyanakkor az újfajta kommunikációs csatornák (e-mail, sms) valóban forradalmasíthatják a politikai kommunikációt, amint erre jó példa volt (vö. kontrollvesztés), ahogy az MSZP által meg nem szervezett, spontán nagygyűlés alakult ki a Vörösmarty téren, amíg a prominensek a Gerbaud-ban beszélgettek egymással. A vírusmarketingre számos másik példát is hoz a szerző a Nyílt Társadalom Intézet (OSI) által összegyűjtött e-mail, és sms archívumból³, és ezek között sok akad, amely alkalmas volt a mozgósításra, aktivitás fokozására. A szerző tehát gyakorlati

példákon keresztül illeszti közös modellbe a három elméletet, fontos lépést téve a későbbi kutatások felé. Ugyanakkor, amint erre korábban Dányi is utal, a technikai változások annyira gyorsak és olyan sokirányúak, hogy nincs rá garancia: akár a közeljövőben teljesen másfelé ne forduljanak, és a csak kiforróban lévő elméletek bizonyos értelemben máris talajukat veszítik.

Reményi Andrea Ágnes munkája a 2002-es kampányviták interakciós elemzésére vállalkozik. (Négy vitát vett fel a vizsgáltak közé, ebből csak három [Pokorni–Kovács, Medgyessy–Orbán, pártelnökök a tv2-n] zajlott az országgyűlési kampány keretében, a negyedik elemzett vita a főpolgármesterek közötti volt.). Az izgalmas kutatás vizsgálja az interakciós jelenségeket, ezek a kérdések, a válaszadás és válaszmegkerülés, a vitapartner vagy a közönség megszólításának témája, a témaváltás, a beszédmennység, a szóátadás, a közbevágás és a hezitációs lehetőségek. A szerző közvélemény-kutatási adatokkal vázolja fel, hogy milyen jelentősége van a nagyközönség várakozásainak a vita végeredményének megítélésében, és az sem árt, hogy – mivel talán kevésbé ismert területről van szó – a megszokottnál hosszabban mutatja be a konverzációelemzés, interakciós elemzés kutatási folyamatát. Alapos jellemzést olvashatunk a kampányvitákról is, amelyek legfőbb célja természetesen nem egymás, hanem a közönség meggyőzése. Azt is megjegyzi, hogy a kampány utolsó fázisában tartalmilag újat mondani már nem lehetséges, ezért a meggyőzés inkább retorikai, semmint tartalmi kérdés. Ebben a részben mutatja be az elemzett viták reguláris rendjét is. Véleményem szerint, ha már ilyen alaposan mutatja be ezeket a szabályokat, akkor akár érdemes lett volna azt is megmutatni, hogy ezek a szabályok milyen konkrét befolyással lehetnek a vita kimenetelére, de ez sajnos hiányzik a tanulmányból.

Ezt követően már a konkrét viták elemzése következik, megfigyelhetjük, hogyan gyakorolt kontrollt az idő és a megszólalás joga felett Kovács László és Pokorni Zoltán, vagy éppen hogyan teljesített ezen a területen Medgyessy Péter és Orbán Viktor. A közbevágás technikájának elemzésére jól adta magát a tv2-n lefolytatott emlékezetes pártelnöki vita, ahol a rendelkezésre álló idő nagyobbik részében egynél több szereplő beszélt egyszerre; valóban „egymás szájából” szedték ki a szót.

A tanulmány kicsit talán túlrészletezett eleme az időhatárok betartásáról szóló, ebben ugyanis a moderátorok teljesítményét veszi górcső alá, akik ugyan kétségtelenül alakítói lehetnek egy-egy vitának, de kampánykommunikációs szempontból nem érdemes elemezni a mutatónyukat. (Ennek ellenére érdekes ismét látni, hogy például hogyan folyt szét, hogyan kúszott fel 110 helyett 140 percesre a Kovács–Pokorni-vita Betlen János moderálása alatt, és hogyan tartotta be a pontos műsoridőt Bárdos

András a Medgyessy–Orbán-vitán.) Paradox ugyan, de ezeket a technikákat a moderátor újságíróknak, mint szakembereknek pontosan kellene ismerni és alkalmazni, míg a politikusok meggyőződésük szerint egy-egy kiragadott helyzetben kevésbé voltak tudatában annak, hogy amit tesznek az éppen – példának okáért – a „témák interpretálása feletti kontroll”.

A dolgozat talán legszemléletesebb fejezete az, amelyben a szabályszegéseket mutatja be Reményi az egyes vitákon keresztül. Ilyen „szabályszegéseknek” számít a közbevágás, amelyet a tv2-s pártelnöki vitán érzékeltet jól a szerző. A másik ilyen szabályszegés a másik fél megszólítása, illetve ennek elhárítása, amelyet, az előzetes megegyezés szerint kerülniük kellett volna a főpolgármester-jelölteknek, mégis több kísérlet történt Schmitt Pál megszólítására a két másik jelölt részéről. Reményi két konklúziót von le, az egyik szerint „a vitában nemcsak a racionális, vagyis argumentációs szinten érdekeltek a résztvevők abban, hogy partnerük/partnereik fölé kerekedjenek, hanem viselkedés, így a nyelvi viselkedés szintjén is”. (96. o.) Másik konklúziója szerint a résztvevőkön, a közönségen és a moderátoron kívül az is szükséges ahhoz, hogy a vita valódi kampányvitává váljon, hogy a vitatkozó felek interakcióban legyenek, mondanivalójukat egymásra vonatkoztassák.

Kicsit kilógónak érzem a kötetben az egyik szerkesztő, Schleicher Nóra tanulmányát a női politikusi szerep nyelvi konstrukciójáról. A dolgozat felvázolt célja, hogy a társadalmi nem (gender) és a nyelvhasználat kapcsolatára vonatkozó elméletek, kutatások eredményeit felhasználva választ keressen arra, hogy milyen lehetőségei vannak a nőknek a politikai szférában való megnyilvánulásra, és hogy milyen szerepvárásoknak kell megfelelniük ahhoz, hogy az adott női, illetve politikusi szerepeket betölthessék. Hogy a cél elérése kétségesen teljesíthető, az már akkor kódolva lett a dolgozatban, amikor az elemzés tárgyául Dávid Ibolya a fent már említett tv-2-n lévő pártelnöki vitában való szereplését választotta. Nyilván szubjektív a dolog, és nem is reprezentatív a minta, de még nem találkoztam olyan emberrel, aki Dávid akkori alakítását az éppen őmiatta emlékezetessé vált vitában ne nagyon gyengének ítélte volna. Az egyöntetűen elmarasztaló ítélet és a kirívóan sikerületlen szereplés alkalmatlanná teszi ezt a tv-műsort, hogy egy ilyen jellegű elemzés tárgyává váljon (szemben például Reményi tanulmányával, amelyhez ideális választás volt). Ráadásul Dávid kampánybéli szereplése nem volt hangsúlyos, szinte alig jelent meg a kortesidőszak alatt. Ha már ezt a témát dolgozza fel Schleicher, mindenképpen indokolt lett volna más női példát választania (akár Lendvai Ildikó, akár Szili Katalin szereplésére gondolva vissza).

Érdekes viszont a különböző feminista irányzatok bemutatása (liberális, radikális, illetve posztmodern feminizmus). Majd

részletekbe menő elemzést olvashatunk a gender és a nyelvhasználat összefüggéseiről és a különböző modellekről. Ezt követően mutatja be kutatásának másik rétegét, amivel, megítélés szerint ugyanaz a gond, mind Dávid Ibolya szereplésének kiválasztásával. Jelesül, az elemzésre kiválasztott negyvenkettő cikk (ami egyébként nem túl sok) olyan helyekről került kiállításra, amelyek leegyszerűsítik, egyben deformálja a kutatás eredményét. Nem lehetünk meglepve, hogy a bulvár Mai Napban megjelent 9, a konzervatív Magyar Nemzetből származó 16 (!) és a szélsőséges Magyar Demokratából kivett 1 cikkben valóban könnyűszerrel rá lehet bukanni olyan dehonesztáló kifejezésekre, amelyek bármelyik feminista tételt alátámasztják. Ezzel áll szemben például a Népszabadságból kiállított mindössze 5 darab, vagy a Magyar Hírlapból származó 7 darab írás. Különösen kínosnak érzem, hogy a tételek igazolására a vizsgálat tárgyává teszi Staller Ilonát, alias Ciccolinát is, úgyis mint magyar politikusszonyt, ami önmagában olyan képtelenség, hogy némiképp komolytalanná teszi a kutatást. A nemzetközi genderdiskurzus nem kifejezetten pornószínésznőknél alapszik, még akkor sem, ha valamelyiküknek politikai ambícióik is vannak. (Ráadásul miért csodálkoznánk, hogy a Mai Nap kétértelmű utalásokat tesz az expornóosztárral kapcsolatban? Vagy Schleicher miért idézi több helyen is tételeinek alátámasztásául a köztudottan magyar nyelvi problémákkal is küszködő Ciccolina „Hát záporosó, zivatar én úgy sírtam” kifejezését?) Máshol pedig politikusnők kifejezésébe magyaráz bele olyan kitételeket, amelyeket nem mondtak. (Lendvai, 110. o.) Ugyanezt az erőltetett belemagyarázást éreztem a diskurzusszervező metaforák esetében is.

Dávid Ibolya tv-2-n történő szereplését a Reményihez hasonló eszközökkel elemezni a szerző (együtt elhangzó beszéd, beszélőváltás, metadiskurzus). A levont tanulságok persze alátámasztják a kiindulást, „Dávid a műsorban a férfiakéhoz hasonló politikusi szerepben jelenik meg. (...) A történelmi-társadalmi okoknál fogva a politikusi szerep és a férfi szerep között szoros megfelelés van, a szerepvállalások hasonlóak. Dávid tehát a politikusi szerepvárásokhoz igazodva a férfiszerephez is igazodik, sőt, azt is mondhatnánk, azt el is túlozza.” (130. o.) De hogy azért ne maradjunk csak az átvett férfiszerepeknél, a szerző még felkeresi Dávid Ibolya honlapját, ahol – minő szerencse – a női szerepre is talál példákat, öltözködési tanácsok, receptek, családi fotóalbumok képében. Schleicher végül a két szerep elegyítésének helyes arányának tudja be Dávid kedvező népszerűségi mutatóját is.

A kötet zárótanulmányát a Hegyesi Adrienn–Melegh Attila szerzőpáros jegyzi, és az Orbán–Nastase-egyezmény és a státustörvény sajtóbeli reprezentációjának és diskurzív rendjének elemzésére vállalkozik. A téma roppant érdekes, de meg kell je-

gyeznünk, hogy annyira egyedi és egyszeri vitáról van szó, hogy a kampánykommunikációra vonatkozóan hosszú távú következtetést szinte lehetetlen levonni belőle. Érzik ezt a szerzők is, akik a szorosan vett kampánykommunikációt közvetlenül nem érintő aspektust, a Kelet–Nyugat-diskurzust vizsgálják talán a legmélyenszántóbban.

Miután bemutatják a módszertani eljárást, felvázolják a státustörvény, majd az egyezmény vitájának hullámait, eseménytörténetét. Majd érdekes fejtegetés következik a vitában megjelenő narratívákról, az egyes narratívák visszaszorulásáról, újabbak megjelenéséről. Ennek fényében nagyon tanulságos a napisajtó elemzése, amely megmutatja, hogy mely elemeket boncolgatott a „kormánypárti Magyar Nemzet” és melyeket a „három ellenzéki napilap”. A legaktívabb a Magyar Nemzet volt, amely például egyszer sem nevezte az Orbán–Nastase-egyezményt „paktumnak”, és az ellenzék tevékenységét sűrűn „hecckampánynak”, és „pánikkeltésnek” minősítették. Elemzik még egyes civil szervezetek és magánszemélyek részvételét a vitában. Természetesen önálló tárgyalást igényelt a „külföldi munkavállalók” kérdése is, amelyekkel kapcsolatban az ellenzéki lapok nemritkán használják az „előzönlik”, „zúdul” kifejezéseket, sőt még egy erősen sovíniszta-gyanús karikatúrát is bemutatnak a Népszavából.

A diskurzuselemzések között fontos helyet kap a nemzeti diskurzus, „amely a státustörvény és annak megalkotását nemzeti közösségi cselekvésként állítja be”. (154. o.) Ebben a diskurzusban jelenik meg leginkább a patetikus nyelv, a „felemelkedés” témaköre. Ehhez szorosan kapcsolódik a kisebbségvédelmi, transznacionális etnikai jogi diskurzus, amely a kisebbségekben élők egyénileg és kollektíven megélt hátrányos helyzetét és az állammal szembeni kiszolgáltatottságot hangsúlyozza. Egy másik diskurzus volt a státustörvény kapcsán a liberális jogkiterjesztés és diszkriminációellenesség, valamint egy másik a munkaerőpiac, avagy az állam szociális védelme. A már feljebb hivatkozott Kelet–Nyugat-diskurzus elemzésével zárul a tanulmány – és így a könyv is. A diskurzus „különböző formákban a világ társadalmait rendezi el egy Kelet–Nyugat-lejtő vagy hátrévonás mentén, amely felosztás értelmében a Nyugat civilizációs és fejlődési szempontból a történeti fejlődés csúcspontja és a többi közösség ehhez képest rendezhető el.” (162. o.) A téma kifejtése magas színvonalú és érdekes, de kérdéses, hogy ennek a kampánykommunikáció szempontjából nem elenyésző-e a szerepe.

Ez utóbbi a legnagyobb gond a valóban fontos témát boncolgató egész könyvvel is. Nem bizonyos, hogy a legjellemzőbb, legfontosabb aspektusokat elemző tanulmányokat választották ki, ráadásul a változó színvonal miatt lehetetlen egységesen megítélni ezt a kötetet. Annyi bizonyos, hogy a kampánykom-

munikáció, a politikai kommunikáció kevésbé feldolgozott a hazai szakirodalomban, így minden olyan művet örömmel kell fogadnunk, amely kísérletet tesz ennek bővítésére.

JEGYZETEK

¹ Sükösd Miklós–Vásárhelyi Mária (szerk.): Hol a határ? (Élet és Irodalom Könyvek. Budapest, 2002)

² eDemokrácia Műhely, www.edemokracia.hu

³ <http://www.osa.ceu.hu/kampanyarchiv/>

KÖNYVFIGYELŐ

Új könyvek válogatott bibliográfiája

2003. második negyedév

JOG

NAGY Csongor István–PAPP Imre–SEPSI Tibor (szerk.)
Parlamentek Európában. Összehasonlító parlamenti jogi tanulmányok. Budapest: Parlamenti Módszertani Iroda, 2003.

NÉMETH János – PÁLFFY Ilona (szerk.)
Az Alkotmánybíróság határozatai, 2002. Budapest: Magyar Hivatalos Közlönyk., 2003.

POKOL Béla
Jogsociológiai vizsgálódások. Budapest: Rejtjel, 2003.

KOMMUNIKÁCIÓ

SÁRKÖZY Erika–SCHLEICHER Nóra (szerk.)
Kampánykommunikáció. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
(Erasmus könyvek)

KÜLPOLITIKA

DOBROVITS Mihály–UDVARVÖLGYI Zsolt
Gondolatok Magyarország EU-n kívüli külpolitikai törekvéseiről. Budapest: MTA PTI, 2003.
(Integrációs tanulmányok 15.)

KISS J. László
Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában.
Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003.

PÁRTOK, PÁRTRENDSZEREK

Magyarországi pártprogramok.
1. köt. 1867–1919. (Szerk. Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc.)
2. köt. 1919–1944. (Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc,
Pölöskei Ferenc.)
Budapest : ELTE Eötvös K., 2003.

POLITIKAELEMÉLET

CONQUEST, Robert
Kegyetlen évszázad. Budapest: XX. Század Intézet, 2003.

CSIZMADIA Ervin
A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok.
Budapest: Századvég, 2003.

KENDE Péter
Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikael-
méleti esszék, 1973–2003. Budapest: Új Mandátum, 2003.

SARTORI, Giovanni
Összehasonlító alkotmánymérnökség. A kormányzati rend-
szerek strukturái, ösztönzői, teljesítményei. Budapest: Akad.
K., 2003.

POLITIKAI FILOZÓFIA

SZABÓ Miklós
Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus történe-
te (1869–1918). Budapest: Új Mandátum, 2003.

TÁRSADALOM- ÉS POLITIKATÖRTÉNET

BECK, Ulrich
A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba. Buda-
pest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság: Szá-
zadvég, 2003.

- BÍRÓ Dávid
A globális felmelegedés politikatörténete. Budapest:
Napvilág, 2003.
(Politikatörténeti füzetek 19.)
- BOZÓKI András
Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002. Budapest:
Századvég, 2003.
- GAZSÓ Tibor–GIRÓ-SZÁSZ András–STUMPF István (szerk.)
Ígéretek sodrásában. A Medgyessy-kormány első éve. Buda-
pest: Századvég, 2003.
- KOLKO, Gabriel
A háborúk természetrajza a lejújabb kori történelemben. Új
háborús korszak kezdete? Budapest: Napvilág, 2003.
(Politikatörténeti füzetek 20.)
- MÉSZÁROS Tamás
Rendkívüli állapot. Budapest: Magyar Könyvklub: Közsze-
replők Európai Akadémiája, 2003.
- NOLTE, Ernst
A fasizmus korszaka. Action française. Az olasz fasizmus. A
nemzetiszocializmus. Budapest: XX. Század Intézet, 2003.
- ORBÁN Viktor
A történelem főutcáján. Magyarország 1998–2002. Budapest:
Magyar Egyetemi K., 2003.
- RAINER M. János (szerk.)
Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer
kialakulásának időszakáról. Budapest: 1956-os Intézet, 2003.
- SCHADT Mária
„Feltörekvő dolgozó nő”. Nők az ötvenes években. Pécs: Pro
Pannonia, 2003.
(Pécsi tudománytár)
- SCHMIDT Mária
Egyazon mércével. A visszaperelt történelem. Budapest:
Magyar Egyetemi K., 2003.
- TODD, Emmanuel
A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer szétesé-
séről. Budapest: Allprint, 2003.

TODOROV, Tzvetan
Az emlékezet hasznáról és káráról. Budapest: Napvilág,
2003.

ZEIDLER Miklós (szerk.)
Trianon. Budapest: Osiris, 2003.
(Nemzet és emlékezet)

TERRORIZMUS

SCHRÖM, Oliver
A Sakál árnyékában. Carlos és a nemzetközi terrorizmus
szálláscsinálói. Budapest: Kairosz, 2003.

POLITIKAI ÉLETRAJZ, MEMOÁR

BERECZ János
Vállalom. Budapest: Budapest-Print, 2003.

FÜR Lajos
Az én történelmem. 1. köt. A Varsói Szerződés végnapjai –
magyar szemmel. Budapest: Kairosz, 2003.

HOFFNER, Sebastian
Churchille. Életrajz. Budapest: Európa, 2003.
(Mérleg)

HAJDU Tibor (szerk.)
Károlyi Mihály levelezése. 5. [köt.] 1945–1949. Budapest:
Napvilág, 2003.

HUSZÁR Tibor
Kádár János politikai életrajza. 2. köt. 1957. november–1989.
június. Budapest: Szabad Tér K.: Kossuth K., 2003

MOGYORÓSI Géza
Német politikusok arcképcsarnoka. 2. bőv. kiad. Budapest:
Századvég, 2003.

Összeállította: *Markella Károlyné*
Lezárva: 2003. augusztus 15.

ABSTARCTS

ANDRÁS BOZÓKI

THEORETICAL INTERPRETATIONS OF ELITE CHANGE IN EAST CENTRAL EUROPE

Elite theory enjoyed a remarkable revival in East Central Europe. Many researchers coming from different schools of thought – Marxist class analysis, Weberian sociology, functionalist social stratification research, New Class theory, and the like – turned to the analysis of rapid political and social changes and ended up doing elite centered research. One of the most important characteristics of contemporary elite research is the focus on elite transformation because nowadays elite research is primarily about change. The study investigates some major paradigms in elite theory (Daniel Bell, Kevin Phillips, Alvin Gouldner, Konrád and Szelényi, Irvin Kristol) and discusses contemporary general statements in detail (Burton and Higley, Iván Szelényi, Higley and Lengyel, Higley and Pakulski). Finally, it offers a wide overview on recent explanations which proved to be relevant in understanding elite change in East Central Europe. Those theories include the ideas of 1. 'Grand Coalition' (Elemér Hankiss), 2. political capitalism (Jadwiga Staniszkis), 3. elite network state (Anton Steen), 4. technocratic continuity (Erzsébet Szalai), 5. institution-building elites (Kaminski and Kurczewska), and finally 6. the proposition of 'three elites' (Jacek Wasilewski). It predicts that, as reflection to the characteristics of the period of democratic consolidation, comprehensive elite research will combine formal, positional analysis and informal, elite network approach as well.

MÁRTON SZABÓ

DISCOURSE ANALYSES AND POLITICAL SCIENCE

The essay describes the appearance of discourse analysis in political science in Western Europe. These analyses started in the 1990s, and have become an integral part of the discipline.

Their foundations are connected to the linguistic turn of philosophy, and they represent the attitude of constructivist political science. They interpret politics as a meaning, and follow the pluralistic methodology of political reading. Discourse analyses have been conducted both about politics and policy. The essay introduces the most important tendencies and characteristics of discourse analyses. It concludes that discourse analyses have supplemented the traditional issues of political science, and have attempted to transform the interpretation of politics.

ISTVÁN BALOGH

ON POLITICAL JUSTICE

(The political philosophy of Otfried Höffe – part 1)

In his theory of political justice Otfried Höffe focuses the attention on foundation of the legitimation and limitation of the power and expansion of modern state and law, which problems fall into the background of even such of outstanding contemporary philosophical conception as John Rawls' theory of justice. Höffe develops his theory in three logically connected steps. First he argues for his starting assumption, that the legitimation and limitation simultaneously constitute the basic problem of the modern political philosophy. The justification is achieved by a critical analysis of philosophical and juridical positivism and of theoretical anarchism. The second step is the construction of the basic structure which is generally qualified for performing the requirement of legitimation and limitation of the power and expansion of the state. Höffe argues that this basic structure must be a real construction, and that is the model of change, in contrast to the ideal construction of the classical and modern contract theories as well. The third step is the definition of the basic principles and characterization of the institutional system focusing on the human and basic rights for the legitimation and limitation of the power and expansion of the contemporary modern state.

From a detailed analysis of Höffe's political justice theory can be some leading considerations and starting points extracted for the foundation of the intercultural exercisable principles of justice, predominately for the human rights. First of all, on the anthropological level definable model of change can be interpreted as the kernel of a relation-anthropology which can serve as the foundation for a reconsidered theory of justice.

JÁNOS JOHANCSIK

PARTIES AND POLITICAL STABILITY IN THE FRENCH REGIME

The study examines the role of the parties in creating political stability in the French regime. In France – earlier famous for its governmental and political instability – to answer the challenges of modernisation it has been made successful efforts to create stability in the last four decades. The creators of the fifth republic blamed the political parties for the unstable situation and tried to overshadow them with creating the “republic monarchy”. The parties hadn’t been able to change the republican system, which implemented the “rational parliamentary system”, based on emphasising the president of the republic’s political importance therefore gradually they adjusted to it. There’d been a special bipolar system of parties developed which at the same time met the new political regime’s claim on the field of assuring the political support. The difference between the presidential and the governmental majority led from 1986 to a new form of governing: the system of cohabitation and at the same time generated new tensions. The presidential election in 2002 has restored political homogeneity of the presidential and parliamentary majority and the introducing of the five-year presidential cycle conserved it. The birth of the UMP has changed the French system of the parties but the new cleavages of the French political life don’t reflect in the rank of the parties. The stability of the democratic governing is endangered mostly by the growing influence of the ethno-nationalist Front National and the using of the scandalous affairs (affaire) in the political competition. The French institutional model ensure the political system’s stability among other things with refusing to paralyse the government’s work not by the parties neither by the parliament though its controlling role increased lately.

TIBOR SZABÓ

ITALIAN NATIONAL IDENTITY AND POLITICAL CULTURE

In the paper the author tries to find the real background of the Italian politics. On the base of Ernesto Galli della Loggia’s book on national identity, the author identifies four decisive factors determinating the Italian political activities: the geopolitical situation, the historical and religious tradition, the importance of the family and the existence of the local oligarchy. The consequence of this specific situation is that in Italy the State is weak and the civil society is strong. The Italian political culture is colourful and it causes the complexity of the party system.

So, we can also assist at the process of the transformation of the party system after 1992. This specific situation increases the previous anomalies (the so-called transformism, governmental instability and economic stability etc.) of the Italian Second Republic.

CONTENTS

THEORIES AND METHODS

<i>András Bozóki</i> : Theoretical Interpretations of Elite. Change in East Central Europe	5
<i>Márton Szabó</i> : Discourse Analyses and Political Science.....	41

PARTIES AND POLITICAL PHILOSOPHY

<i>István Balogh</i> : On Political Justice (The Political Philosophy of Otfried Höffe – Part 1)	59
--	----

POLITICAL CONFLICTS

<i>János Johancsik</i> : Parties and Political Stability in the French Regime ...	79
<i>Péter Havas</i> : The Role of British Parties in Managing Political Conflicts	109
<i>Tibor Szabó</i> : Italian National Identity and Political Culture	135
<i>Stefano Bartolini-Peter Mair</i> : Challenge for Parties in Old and New Democracies.....	157

TRADITIONS OF THE HUNGARIAN POLITICAL SCIENCE

<i>Rezső Rudai</i> : The Role of the Political Ideology and Party Organization during the Era of the Hungarian Government Parties (1861–1935) ...	177
---	-----

BOOKS

<i>Támás Bertalan</i> : Winners Finding a Way and Losers without Advice (<i>Imre Kovách</i> : <i>Power and Social Changes – The End of Postsocialism</i>)	185
<i>Kornél Böhm</i> : Political Communication: Situations and Exercises (<i>Gianpietro Mazzoleni</i> : <i>Political Communication</i> ; <i>Erika Sárközy – Nóra Schleicher</i> (Ed.): <i>Campaign Communication</i>)	195

LIST OF NEW TITLES	211
--------------------------	-----

ABSTRACTS.....	215
----------------	-----

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 28. SZÁM 2003. 2. SZÁM

Tartalomjegyzék

Változó idők

Altorjai Szilvia–Giczi Johanna–Sik Endre: Etűdök az élet
üteméről

Kovách Imre: A magyar társadalom „parasztlanítása”
– európai összehasonlításban

Gondolkodók

Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel

Karácsony András: Carl Schmitt politikai antropológiájáról

Mezei Balázs: Carl Schmitt teológiai felfogásáról

Horkay Hörcher Ferenc: Carl Schmitt decizionizmusa
és a klasszikus erényetika

Lánczi András: Carl Schmitt és a liberalizmus

Századvég-szövegelő

Balázs Zoltán és Cieger András interjúja Schlett Istvánnal

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALOGH ISTVÁN
filozófus, tudományos tanácsadó
MTA PTI

BERTALAN TAMÁS
politikai szakértő, vezető tanácsadó
Arvato Systems Hungary Kft.

BOZÓKI ANDRÁS
politológus, egyetemi docens
Közép-európai Egyetem (CEU)

BÖHM KORNÉL
Politikaimarketing-szakértő

HAVAS PÉTER
politológus

JOHANCSIK JÁNOS
politológus
MTA-titkárság, főosztályvezető-helyettes

SZABÓ MÁRTON
politológus, egyetemi tanár

SZABÓ TIBOR
politológus, főiskolai tanár
Szegedi Tudományegyetem